

319376

7/1998

TIKUS SZÁM

AZ 1848/49. ÉVI

FORRADALOM

ÉS SZABADSÁGHARC

150. ÉVFORDULÓJÁRA

6

7. évf.

1998.

1. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

ZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL



KISEBBSÉGGUTATÁS

Szemle a hazai és külföldi irodalomból

7. évfolyam 1998. 1. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Doncsev Toso*, *Kocsis Károly*. Kiadja a Hatodik Síp Alapítvány. 1132 Budapest, Kresz Géza u. 26. V/1. Felelős kiadó: *Németh István*. Grafikai tervező: *Szabó János*. Tervezőszerkesztő: *Fekete Valér*. Szerkesztőségi titkár: *Vetter Ilona*. Szerkesztőség: 1132 Budapest, Kresz Géza u. 26. V/1.

Telefon/Fax: 339-4664, Szerkesztőségi órák: Minden szerdán 10–14 óra között. Megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár 1200 Ft (ÁFA-val), külföldön 24 USD. Előfizethető a kiadónál az Esztergom és Vidéke Takarékszövetkezet 63100150-12001572 (3. alszámla, Kisebbségkutatás) számláján. Adományokat ugyanerre a számlára lehet utalni. A lap egyes számai 300 Ft-os áron megvásárolhatók a kiadónál, a Könyvtárellátó Vállalat Kódex könyvruházban (Bp., V., Honvéd u. 5.), az Osiris kisebbségi könyvesboltjában (Bp., V., Veres Pálné u. 4–6.) és a PÜSKI Könyvesházban (Bp., I., Krisztina krt. 6.). Nyomás és kötés Főnix Kft. Felelős vezető: *Soskóné Müller Judith*.

HU ISSN-1215-2684

E szám megjelenését a Magyarok Világszövetsége, a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága és az MKM Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztálya támogatta.

Válogatásunk kiadványai

Bibliotekarz (Lengyelország)

Der Donauraum (Ausztria)

Duklâ (Szlovákia)

East European Politics and Societies (USA)

East European Quarterly (USA)

Ethnic and Racial Studies (Anglia)

Helsinki Monitor (Hollandia)

Létünk (Jugoszlávia)

Magyar Szemle (Magyarország)

Osteuropa (Németország)

Politique Internationale (Franciaország)

Review of International Affairs

(Jugoszlávia)

Slovenské pohľady (Szlovákia)

Slovenský národopis (Szlovákia)

Social Identities (USA)

Südsteuropa (Németország)

Südsteuropa Mitteilungen (Németország)

Századok (Magyarország)

Więź (Lengyelország)

Tartalom

AZ 1848/49. ÉVI FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC ÉS A NEMZETISÉGI KÉRDÉS.....	3
---	---

TANULMÁNYOK A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC 150. ÉVFORDULÓJÁRA

Pomogáts Béla: Erdély márciusa.....	
Az 1848-as forradalom emléke az erdélyi irodalomban.....	5
Veliky János: Kossuth és a nemzeti kisebbségek helyzete.....	11
Szarka László: A Szemere-kormány nemzetiségi politikája.....	15
Dušan Škvárna: Az 1848. évi forradalom és a szlovák kérdés. Elhalasztott lehetőségek.....	23

DOKUMENTUMOK

Szózat a felvidék tótajku lakosaihoz.....	32
Az oláh néphez!.....	34

A MAI MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGEK ÉLEBŐL

Demeter Zayzon Mária: Nemzetiségszociológiai vizsgálatok Komárom-Esztergon megye németek lakta településein 1989 és 1997 között.....	36
--	----

S Z E M L E

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Jeszenszky Géza: Újabb boszniák? Nemzetiségi és etnikai feszültségek a posztkommunista világban (<i>Tokai András</i>).....	48
Kodolányi Gyula: Interjú Kosáry Domokossal a két világháború közötti fiatal tudósnevezdekről (<i>Kovács Olga</i>).....	51
A második romániai forradalom. Beszélgetés Emil Constantinescu köztársasági elnökkel (<i>Kakasy Judit</i>).....	53
A bukaresti hatalomváltás első féléves mérlege (<i>Sonnevend Péter</i>).....	57
Kirisci, K. – Riemer, A. K. – Törökországi témák: migráció, regionális szerep és europaizálódás (<i>Sonnevend Péter</i>).....	59
Cladney, Dru C.: Zajonganak az ujugurok Kínában (<i>Tokai András</i>).....	62
Snipp, C. M.: Ki az igazi indián? (<i>Tokai András</i>).....	65
Ferber, A. L.: Korcsokról és zsidókról (<i>Tokai András</i>).....	67
Roniger, L.: A kollektív azonosságtudat újrafogalmazása a latin-amerikai erőszakhullám végén (<i>Tokai András</i>).....	70
Krajewski, S.: A Holocaust zsidó teológiái (<i>Futala Tibor</i>).....	73

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Pusztai Ilona: Jakov Ignjatovič és a korabeli magyar irodalom (<i>Kovács Olga</i>).....	76
--	----

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Kontra Miklós: Kétnyelvű magyarok (<i>Kovács Olga</i>)	79
Trifun, P.: Magyar jövevényszók a szerb foglalkozásnevekben és vezetéknevi származékaiban (<i>Kovács Olga</i>)	82
Ondrejovič, S.: Nyikolaj Trubeckoj és a szlovák nyelv (<i>Futala Tibor</i>)	85

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Głowa, J.: Filmdokumentumok a kisebbségekről (<i>Futala Tibor</i>)	88
Mezyński, A.: Egy lépés a lengyel–német megbékélés felé a könyvtárgy terén (<i>Futala Tibor</i>)	91
Mušinka, M.: Száz éve jelent meg Volodimir Gnatyuk kárpátaljai etnográfiaja első kötete (<i>Futala Tibor</i>)	93

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Adamović, L.: Délkelet-Európa gazdasági reintegrációja (<i>Sonnevend Péter</i>)	95
Martinsen, K. D.: Válságban a szlovák demokrácia (<i>Sonnevend Péter</i>)	97

KISEBBSÉGI POLITIKA

Greenbeerg, R. D.: A nyelvjárások politikája a felbomló Jugoszláviában (<i>Tokai András</i>)	101
Reuter, J.: A Bosnyák-Horvát Föderáció: mesterséges képződmény-e avagy életképes állam (<i>Sonnevend Péter</i>)	104

KISEBBSÉGI JOG

Schaleger E. B.: Jogok a joghoz. Állampolgárság az újonnan függetlenné vált EBESZ-országokban (<i>Tokai András</i>)	107
---	-----

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Sugar, P. F.: Az Osztrák–Magyar Monarchia és kisebbségei: eltérő kormányzati irányvonalak– azonos eredmény (<i>Sonnevend Péter</i>)	111
Sajti E.: A délvidéki magyarok életkeretei a két világháború között (<i>Cholnoky Győző</i>)	115
Achmatowicz, A.: A második világháború utáni békerend szovjet koncepciója (<i>Futala Tibor</i>)	117

MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK

Krekovičová, E.: Szükség van-e néprajzi katalógusművekre? (<i>Futala Tibor</i>)	120
---	-----

AZ 1848/49. ÉVI FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC ÉS A NEMZETISÉGI KÉRDÉS

A magyar történelem legfényesebb lapjait idézi a *Függetlenségi Nyilatkozat* preambuluma, amely észak-amerikai társához hasonlóan emelkedett stílusban indokolja kiadását, jelen esetben a Habsburg-ház trónfosztását. Leszögezi, hogy miután az uralkodó hitszegő lett, elvesztette jogát a magyar trónra: „Magyarország és a vele egyesült Erdély, és hozzátartozó minden részek és tartományok feletti uralkodásból ezennel a nemzet nevében örökre kizáratik.” A nagyvilág számára azt is szükségesnek tartja kifejezésre juttatni, hogy „...c lépésre a halálig üldözött magyar nemzetet nem túlzott elbizakodottság, s nem forradalmi viselkedés, hanem a türelem végső kimerültsége s az önfenntartás kénytelensége vezeté.”

Rövid egy és negyed esztendő alatt vált a magyarság modern nemzeté a nemzetfogalom vertikális kiterjesztésével, azaz a rendiség felszámolásával és a polgári jogok deklarálásával. A nemzet jogos önvédelmi harca ezt a nemzeti kohéziót még szorosabbra fonta. A függetlenségi harc, a forradalom máig tartó nemes hagyományát idézi fel *Pomogáts Béla* az erdélyi irodalomban. Igen, az erdélyi magyar irodalom számára 1848 mindig a függetlenség és a szabadság szinonimája volt és marad. Tegyük hozzá gyorsan: nemcsak az erdélyi irodalom és nemcsak az irodalom számára. Gondoljunk a *Nemzeti dal* vagy a *Kőszívű ember fiai* diadalmas pályafutására: Petőfi költeményéből nemzedékről nemzedékre hagyományozódva, a koldustól az arisztokratáig minden magyar érzelmű ember nemzeti imája lett, a Jókai-regény pedig első megjelenése, 1869 óta ad mintát az ifjúságnak hazafiságból, hősiességből, hűségből és becsületből.

Ám a kérészeletű 1848-as tavaszi fellángolást követően a magyarországi nemzetiségek korántsem lelkesedtek a magyar forradalom ügyéért. Sőt, amint az közismert, fegyvert fogtak ellene, először a horvátok, majd a szlovákok, románok. Kossuth októberben még nem érti, hogy miközben „A magyar nemzet tavasszal kinyilatkoztatá Pozsonyban, hogy törvény előtt legyen minden ember egyenlő; szűnjék meg a robot s dézsma...” és „e törvény jótékonykodása

alól a tótokat sem vette ki”, miért lehetett néhány nemzetiségi vezérnek a haladás erői ellen fordítani a szlovákok egy részét (lásd a *Szózat a felvidék...* című szövegközlést). Ami Kossuthnál felforgatás, izgatás Hurban, Štúr etc. részéről, az még a jelenkori szlovák történész, *Dušan Škvarna* értelmezésében is a nemzeti tudat felébresztése. Ez a tanulmány ugyanakkor elismeri, hogy a szlovák irodalom jobbjára csak 1848-cal foglalkozik, 1849 eseményeit, ha teheti, elkerüli a Béccsel kialakult kapcsolat miatt.

Veliky János mutat rá, hogy amit Kossuth 1848 októberében még nem tudott, arra a forradalom szomorú tapasztalataiból jött rá: tudniillik hogy a szabadság-eszménnyel kifejlődő nemzeti érzés elválaszt, s ezt mindkettő ellensége, az abszolutizmus megosztó politikája kihasználhatja. Ez történt Magyarországon.

A felismerés sajnos későn jött, s vele az 1849. évi szegedi nemzetiségi törvény, illetve országgyűlési határozat is. (Becikkelyezésére már nem kerülhetett sor.) Magát a törvényt *Szarka László* a magyar forradalom leglátványosabb önkorrekciói közé sorolja. Jegyezzük meg azonban, hogy a jogforrás értékét tekintve nincs közmegegyezés a magyar történészek körében sem: *I. Tóth Zoltán* szerint a törvény a nemzetiségi kérdés „felemás tüneti kezelését” jelentette csupán.

Befejezésül egy mai nemzetiségi témát feldolgozó írásra, *Demeter Zayzon Mária* dolgozatára hívjuk fel a tisztelt Olvasó figyelmét. Németek lakta Komárom-Esztergom megyei településeken végzett vizsgálatból kiderül, hogy e nemzetiség identitásának jellemző jegye a kettős kötődés, s számukra mély dilemmát okoz, ha választaniuk kell a magyar és német nemzetiséghez való tartozás között.

Budapest, 1998. február 10.

Cholnoky Győző

Pomogáts Béla

Erdély márciusa

– Az 1848-as forradalom emléke az erdélyi irodalomban –

Az 1848 tavaszán követelt, majd országgyűlési határozatban is kimondott uni-óig Magyarország és Erdély külön kormányzati keretben élt, határ azonban természetesen nem volt közöttük. Mindkét ország a Habsburg-birodalom része volt: Magyarország mint királyság, Erdély mint nagyfejedelemség. A kormányzati „különállás” ugyanakkor nem jelentett gazdasági, politikai és kulturális elkülönülést, hiszen a reformkori Magyarország és a reformkori Erdély szíve egy ütemben dobogott, és mindig voltak olyan államférfiak, mint a két Wesselényi Miklós, akik mindkét országban óriási tekintélyt szereztek a nemzeti érdekeket képviselő politikának és a nemzeti egység eszméjének.

Az erdélyi magyarság nyomban azután, hogy a pest-budai forradalom híre megérkezett Kolozsvárra és Marosvásárhelyre, azonosult március 15-e eszméivel. Természetes volt ez az azonosulás, mivel az erdélyi magyarság mindig a magyar nemzet integráns részének tudta magát, és a nevezetes *Tizenkét pont* is hangot adott annak a követelésnek, hogy Erdély és az anyaország ismét államjogi közösséget alkosson.

Az erdélyi magyarok ezért lelkes örömmel fogadták a magyar fővárosból érkező híreket. A Kolozsvárott megjelenő *Erdélyi Híradó* így nyilatkozott március 21-én: „Nemzetek Istene add, hogy e napot évfordulati ünnepe gyanánt ülhessük meg, és ülhessék meg unokáinknak is unokái, az idők végtelenségéig, amaz üdvhozó ígék megtestesülésének emlékezetére, melyeket e napon Kolozsvár város lelkes polgársága s vele összehangzólag Erdély értelmesb és vagyonosb osztályának nagy része, feledve pártszínezetet, feledve a vélemény-tusák keserű emlékeit, egy szívvel-lélelkel kimondott.”

E lelkesült nyilatkozatot aztán az itt következő – bizalomtól áthatott – jövendölés zárta le: „A magyarnak jövendője van; mert e nemzet még tud nagy dol-

gok iránt lelkesedni s a mely nemzet a közelgő vész hírére nem süti le fejét, gyáva odaengedéssel várná bé a háborúk öldöklő démonának pallosát vagy a szolgaság gyalázatos jármát, sőt nemes hévvel lángolva szedi össze erejét, s egységesen dolgozván jogokban, kötelességekben és érdekekben, ez által örök biztosítékú pecséttel szilárdítja ama polgári nagy szövetséget, mely azt tartja, hogy minden, ki e haza szent földének áldásait élvezi, honáért, királyáért élni s ha kell halni is kész legyen, – ilyen nemzetnek nem lehet, hogy meg legyenek napjai számlálva, annak élni kell és virágozni.”

Ettől kezdve a magyar március mindig hozzátartozott Erdély történetéhez: a „szabadság, egyenlőség, testvériség” eszméire alapozott politikai hagyomány az erdélyi magyarság lelki örökségének része lett. Az erdélyi hadjáratban küzdő és életét áldozó Petőfi kései versei ugyanúgy ezt az örökséget képviselték, mint a marosvásárhelyi természettudós-költő, Mentovich Ferenc vagy a dési református lelkész, Medgyes Lajos politikai költészete. Vagy éppen az Erdély peremvidékéről származó Arany János Erdély múltját és jelenét megszólító versei. Ezek a költők egyszerre köszöntötték a népfelszabadító forradalmat, valamint Magyarország és Erdély unióját kimondó törvényeket. Mellettük Kővári László historikus művei vagy Czetz Jánosnak a székely népfelkelők harcait felidéző emlékiratai örökítették meg a negyvennyolcas forradalom és a rákövetkező szabadságharc eseményeit.

Erdélyben az unió megvalósítása együttjárt a polgári szabadság diadalával, hiszen a negyvennyolcas törvényekben rögzített állampolgári jogegyenlőség a román parasztokra és a szász polgárookra is vonatkozott. Az, hogy a havasi románok felkeltek a magyar kormány ellen, s véres leszámolásba kezdtek, amelynek igen sok dél-erdélyi magyar vált áldozatává, valamint az, hogy az erdélyi szászok nagy része a bécsi kamarillához csatlakozott, a császári kormány ármányainak és a nemzetiségi vezetők rövidlátásának a következménye volt. Az erdélyi szászok addigi biztonságukat és kiváltságait is féltették a polgári szabadságjogok forradalmi kiterjesztésétől, a románok pedig, részben a Kárpátokon túlról érkező biztatásra, úgy gondolták, hogy az erdélyi nemzetek demokratikus összefogásánál előbbre való lehet az erdélyi román hegemonia kivívása. Sajnálatosan a magyar kormány is követett el politikai hibákat és mulasztásokat, midőn késlekedett a nemzetiségek önkormányzatának törvényi megalapozásával: erre már csak a szabadságharc végóráiban szánta el magát.

A magyar kormányzat ennek ellenére a románok és szászok megbékítésére törekedett. Beöthy Ödön erdélyi kormánybiztos 1849. január 6-iki felhívásában a következőket jelentette ki: „a magyar nemzet egyedüli feladata, bármi méltatlanságot és polgáriasság elleni tényt követtek legyen is ellene, hasonló

mértékkel vissza nem fizetni, – mert ezt sem történelmi nevezetessége, sem világszerte ismeretes becsületese jelleme meg nem engedi. Feladatásunk nem hódítás, feladatásunk kibékítés, és meggyőzni mindenkit arról, hogy e honnak jövője és mindene az uniótörvénynek szilárdításában rejlik”. Hasonló megbékéltetést képviselt az erdélyi hadsereg legendás fővezére, Bem tábornok, midőn két alkalommal: egy nagyváradi és egy brassói felhívásában is felszólította Erdély három népét: a magyarokat, a románokat és a németeket az összefogásra.

Március öröksége több mint egy fél évszázadon keresztül – a világosi fegyverletétel és a trianoni békeszerződés között – az erdélyi szabadelvűség más-különbben is erős hagyományait gazdagította s egészítette ki. Erdély a szabad vallásgyakorlat igen korai – először az 1557-es tordai országgyűlésen történt – kinyilatkoztatása következtében mindig az európai szabadelvűség tűzhelye és műhelye volt. Nos, ezek a szabadelvű hagyományok kaptak erősebben nemzeti színezetet a negyvennyolcas forradalom szellemi örökségének vállalásával, a többi között Gyulai Pálnál, Kemény Zsigmondnál, Tolnai Lajosnál és kivált Ady Endrénél, aki éppen Erdélyben – az erdélyi hagyományokban és az ottani politikai kultúrában – kereste a magyarság életerejét megújító forrásokat.

A magyar forradalom és szabadságharc, illetve a két ország uniója és közös küzdelme a nemzeti és polgári jogokért, Erdély magyarságát később is, nehezebb időkben is, mindig bizakodással töltötte el. Jól jelzik mindezt Tamási Áron szavai (*Szabadság a költő szívében*) amelyek a magyar március százéves évfordulóján rendezett Pilvax-kávéházbeli megemlékezésen hangzottak el: „Egy század óta a nemzedékek millió szakadatlan sorokban menetelnek egy ünnep felé, melynek a küszöbéhez érkezünk ezekben az órákban. A küszöböt, amelynél most állunk, a nemzeti test vére és a nemzeti lélek könnyei áztatták; s anyagára nézve vasnál és acélnál tartósabb ez a küszöb, mert álomból vagy, amely el nem pusztul és nem hazudik. S a küszöb mögött egy nemzet szabadságának jelképes temploma áll, maga az Ünnep, amely teljességében úgy jelenik meg előttem, mintha a születést, a halált és a feltámadást együtt és egyszerre foglalná magában.”

A negyvennyolcas hagyományok által táplált szabadelvűség volt az erdélyi magyarság szellemi támasza 1918 után, midőn a kisebbségi sors terhét hordozva kellett megtalálni a megmaradás lehetőségeit. Petfőti Sándor, Bem tábornok vagy a székely ágyúöntő, Gábor Áron alakja több alkalommal is megjelent a kibontakozó kisebbségi magyar irodalomban. Március örökségét olyan írók ébresztgették, mint Tabéry Géza, aki *A Frimont palota* című regényében a reformkor és a szabadságharc eseményeit vagy Makkai Sándor, aki *Mi, Ernyeiek* című nagy történelmi freskójában a szabadságharc és az önkényuralom erdélyi

vonatkozásait idézte fel. Ezek a regények hitelesen jelenítik meg az erdélyi magyarság életét és törekvéseit, közöttük azt, hogy mindig lelki, kulturális és politikai egységben kívánt maradni az anyagországban élő testvéreivel. Mindkét regény egyszersmind a Kós Károly és Nyíró József műveivel induló erdélyi történelmi regényirodalom kiváló és jellegzetes alkotása. A nehéz történelmi tapasztalatok ábrázolása során is azt az írói meggyőződést fejezik ki, miszerint Erdély magyar népe és kultúrája elég erős ahhoz, hogy megküzdjön az idegen hódítással és uralommal.

Hasonló irodalomtörténeti szerep jutott Berde Mária és Tamási Áron egy-egy regényének. Berde Mária *A hajnal emberei* című, sorsában is kalandos műve az erdélyi unió előkészületeit és létrehozását idézi fel, vagyis a reformkortól a kiegyezésig beszéli el Erdély, elsősorban a nagyenyedi magyarság hányattott történetét. A regény első kötete még 1943-ban napvilágot látott; a nemskára ezután bekövetkező háborús események azonban meggátolták a harmadik kötet kiadását, ami már csak jóval az író halála után, 1995-ben, a kolozsvári református egyházkerület jóvoltából következhetett be. Tamási Áron népszerű műve, az 1953-ban megjelent *Hazai tükrök* pedig egy ifjú székely bujdosó visszaemlékezéseinek tükrében idézi fel a magyar forradalom és szabadságharc erdélyi eseményeit.

A szabadelvű hagyományokat keltette életre Reményik Sándor erőteljes költeménye, a *Petrovics ítélt*, midőn a szerb apától és szlovák anyától származó Petőfi példáját állította szembe a fajelméletet és idegengyűlöletet hirdető ideológiával: „Fent, a legfőbb Semmitűszékben / Ül minden földi bíróság fölött / Ama más néven ismert Petrovics. / Mi legfőbb bíránk minden faji perben: / A vér: a semmi. A Lélek: a Minden.”

Egy másik erdélyi magyar költő, az imént említett Berde Mária a húszas évek végén, midőn az erdélyi magyarság a kisebbségi sorssal küzdve próbált történelméből erőt és önértéket meríteni, családi emlékek nyomán idézte fel 1849 tavaszának lélekemelő élményeit, midőn Görgei felvidéki győzelmeinek híre eljutott Kolozsvárra: „Zászlók virágoztak a háztetőkön. / Az ifjú Isten járt alattuk, a megszabadított Szabadság. / Mámorosan, boldogan, szárnyasan járt / Negyvenkilencnek tavaszán.”

Az Erdélyből elszármazott, mégis mindig visszatérő s önmagát következetesen erdélyi költőnek tartó Jékely Zoltán a havasokban legyilkolt Vasvári Pál végzetének tükrében mutatta meg az erdélyi magyarság tragédiáktól terhes történetét. *Vasvári Pál nyomában* című költeményének tragédiákba illő dallama van, az erdélyi magyar önvédelem nem egyszer vérbefojtott hősiességét idézi fel, s a történelemnek azt a szinte végzeteszerű kíméletlenségét, amely újra és

újra eltorlaszolta az utat az erdélyi magyar felemelkedés előtt: „Köröskörül les százezer halál ránk / s szívünkre már alkusznak a sasok. / – De hűlt szemmel is rád nézünk mi vissza, / szabadság, ó te könnyből szűrt szivárvány! / S vé-rünket szűz-adójaként felissza / a Történelem, a Hétfejű Sárkány.”

A negyvennyolcas örökség Erdélyben mindig a helyállásra figyelmeztetett: egyszerre kínált történelmi tanulságokat és biztató erkölcsi példát. Ezt a példát kívánta mozgósítani az 1943-ban Kolozsvárott kiadott *48-as Erdély* című „zsebkönyv”, amely a transzszilvanista elveknek elkötelezett kiváló közíró, Krenner Miklós (Spectator) szerkesztésében március hagyományával próbálta felvértezni a megint nagy történelmi fordulat előtt álló erdélyi magyarságot. A kis kötet a régiek közül Petőfi Sándor, Táncsics Mihály, Medgyes Lajos, Szentiváni Mihály és Kővári László, a kortársak közül Reményik Sándor, Berde Mária, Janovics Jenő, Jékely Zoltán és Balogh Edgár írásainak tükrében mutatta be az 1848–1849-es erdélyi eseményeket és hagyományokat.

Ezek között az erdélyi népek megbékélési törekvéseit is, amelyeknek rendkívüli szerepét a történelem a második világháború baljós napjaiban ismét felvetette, minthogy tudni lehetett, hogy a háború után újra a magyar–román vetélkedés és szembenállás időszaka következik el. Krenner Miklós az 1849-es szabadságharc tanulságait idézve így beszélt: „A nemzetiségi kérdést nem bírják megoldani azután se. Ma, egy szörnyű világégés idején, Wesselényi »Szózat«-ának századik évfordulóján, hallva-halljuk ezt a súlyos kérdést. Nyilván oly léggört kell teremtenünk, mint aminő 1848. május 31-án volt egy pillanatig s 1860 áprilisában is néhány hónapig Széchenyi halálakor, amikor hatalmas magyar–szász és magyar–román barátkozás történt. Erre gondolunk most Petőfi születésének 120-ik és az ő március 15-éjének majdnem századik évfordulóján, mikor e szerény könyvvel szolgálni kívánjuk az örök márciusi eszméket. Mert az a hitünk, hogy a megvalósult 1848 megőrzése és a meg nem valósult 1848 teljes végrehajtása marad továbbra is a magyar jövődő legfőbb lehetősége.”

Az 1944 végére bekövetkezett fordulat után, midőn az erdélyi magyarság ismét a bukaresti kormány fennhatósága alá került, a negyvennyolcas hagyományok súlya és szerepe csak növekedett. Olyan írók élesítették ezeket a hagyományokat, mint Balogh Edgár, Bözödi György, Beke György vagy Benkő Samu, akik történeti és szépirodalmi műveikben egyaránt a forradalom és a szabadságharc erdélyi hőseinek és küzdelmeinek emlékét ápolták. Különösen a méltatlanul elhallgattatott és üldözött Bözödi György, aki szinte egész 1945 utáni életművét a negyvennyolcas erdélyi hagyományok megvilágításának szentelte. De hivatkozhatom Beke György *Világos árnyékában* című regényé-

re is, amely a szabadságharc bukása után külföldre menekült magyar katonák nehéz életsorsát örökítette meg.

Megjelentek ezek a hagyományok a fiatalabb nemzedék műveiben is. Kányádi Sándor *A kökösi hídon* című versében Gábor Áron példájára hivatkozva beszélt az erdélyi magyarság nagy hagyományairól, Szilágyi Domokos pedig *Héjjasfalva felé* című költeményében a hősi halálba induló Petőfi alakját idézte fel a végső elszántság és helytállás erkölcsi példajaként: „Napszállta? – már ki éri meg? / Még visszanéz. Szalad. Liheg / Van út –kiút nincsen. – Ha már / halni kell: Hát szemből, Halál!” Kocsis István *Széchenyi István* című drámája a „legnagyobb magyar” 1848-as belső küzdelmeit jelenítette meg egy képzeletbeli színpadon.

Az erdélyi magyar irodalom ma is híven őrzi azt a szellemi örökséget, amit március 15-e és a rákövetkező szabadságharc képviselt és jelent. Ez az örökség ma is a megmaradásért folytatott küzdelmekhez ad erőt, s egyszersmind azt is tanúsítja, hogy a küzdelem, ha súlyos áldozatokkal jár is együtt és állandó készenléletet követel is, nem reménytelen.

Kossuth és a nemzeti kisebbségek helyzete

Kossuth európai liberális társaihoz hasonló nézeteket vallott a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezéséről. Úgy vélte, hogy ezen a téren is a szabadság, egyenlőség és testvériség alapján kell eljárni. Politikai pályájának forradalom előtti szakaszában, az 1840-es évek elején, megoldási javaslatai inkább a francia nemzetfelfogásra hasonlítottak, ugyanis a magyarok nemzeti fölényét viszonylag széles körben kívánta biztosítani. Később azonban – az őrá jellemző liberális politikai érzékenységgel – felfedezte megközelítésének elméleti elmentmondásait és politikai buktatóit. Gondolkodását e téren különösen az 1848–49-es forradalom és szabadságharc politikai és szociális tanulságai mélyítették el: ugyanis megértette, hogy a szabadság gondolat népek és politikusok között felkeltheti a szolidaritás érzését, a vele együtt kifejlődő nemzeti érzés azonban elválaszt, és ezt a tényt mindkettő ellensége, az abszolútizmus megosztó politikája kihasználhatja.

Magyarországon 1848–49-ben valójában ezt történt. A liberális többségű magyar kormányzati elit (benne Kossuth is) a magyar történeti állam keretein belül óhajtotta megvalósítani a polgári átalakulást, a Habsburg birodalmi kormány viszont mindennek ellenállt, mivel sem a teljes alkotmányos politikai fordulattal, sem a nemzeti-polgári berendezkedés kiépítésével nem értett egyet. És a katonai ellentámadás eszközei mellett széleskörűen igyekezett kihasználni a kialakuló nemzeti ellentéteket is.

Kossuth 1848–49-ben a politikai tárgyalások keretei között próbálta tartani az egyre jobban elmérgesülő ellentéteket. Ezt a magyar liberális gondolkodásra jellemző társadalomszervezési elv, az érdekegyesítés jegyében képzelte el, amely társadalmi téren a polgári átalakulásban részt vevő csoportok érdekei között igyekezett békés egyezséget létrehozni, és ugyanezt a nemzetiségi orientációk között is törekedett megtalálni. Mindkettő, különösen az utóbbi nagy nehézségekbe ütközött, mivel a társadalom még túlságosan rendies, fejletlen és politikailag nehezen áttekinthető volt.

Az a liberális gondolkodás, amelyet Kossuth követett, előbb az alkotmányos államberendezkedést igyekezett létrehozni, és ezen belül – időben később – próbálkozott meg a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak meghatározásával.

De már az 1848-as áprilisi törvényekben benne volt a társadalom nemzeti sokszínűségének az elismerése, hiszen a törvényalkotók több helyen „honlakosok”-ról szólnak, rendi, nemzeti és vallási különbségre való tekintet nélkül. A VIII. tc. a köztelhiviselést „minden lakos”-ra „különbség nélkül egyenlően és aránylagosan” határozza meg. A nemzetörségről szóló törvény az „ország polgárai”-ról beszél, a nemzetőri eskü szövege egyenesen a „polgártárs” (citoyen) megnevezést használja. Az egyik legfontosabb törvényben, a választójogról szólóban tisztán csak „választók”-ról, „lakosok”-ról van szó „valláskülönbség nélkül”. Végül pedig az unió erdélyi kimondását üdvözlő pesti kormánynyilatkozatban, amely 1848. június 14-én született, a miniszterek kinyilatkoztatták, hogy a nemzetiségi politikában a kormány „minden nyelvű és vallású népekre nézve a szabadság, egyenlőség és testvériség örökké szent elveit fogja hinni, vallani és alkalmazni”.

A nemzetiségi politikusokkal történő tárgyalások a második felelős minisztérium kinevezése után gyorsultak fel. A minisztérium 1849 májusában beterjesztett programja szerint az új törvények sorozatát a nemzetiségi törvénnyel kívánta megnyitni. Ez egyébként arra utal, hogy a kormányzat a megegyezést nem tekintette taktikai kérdésnek, hanem akkor is kereste a békés megállapodás lehetőségét, amikor a nemzetiségi mozgalmakkal szemben éppen erőfölényben volt.

Az 1849. július 28-ai jogszabály (elemzését lásd Szarka Lászlónál – a szerk.) az első nemzetiségi jogokat védő törvény Közép-Európában. Olyan európai helyzetben született, amikor a forradalmak korában a nagyobb nemzetek teljes önállóságra és gyakran az idegenek alávetésére törekedtek. Liberális szellemben tudomásul vette a nemzeti-nyelvi különbségeket, és elment addig a határig, amely még a magyar történeti állam eszméjével összefért. Lemondott a francia nemzetállam fogalmáról, és kísérletet tett arra, hogy egy állam keretében több nemzet együttélését békésen szabályozza.

Kossuth politikai gondolkodásának polgári demokratikus vonásai az emigrációban teljednek ki. Eszmei vonzódásait is jellemzi az a tény, hogy formálódó alkotmányos felfogását elsők között 1850-ben az USA népeihez címzett levelében fejt ki. Ebben kijelenti, hogy a nemzeti kisebbségek és a többség kapcsolata legszerencsésebben a föderáció keretei között valósítható meg.

Mindazonáltal köztudott, hogy nézeteit részletesebben alkotmányterveiben foglalta össze. Az elsővel, amely 1851-ben a törökországi Kutahyában született, a magyar emigrációt abba a politikai folyamatba kívánt bekapcsolódni, amelyben számos emigráns csoport (lengyelek, románok) Közép-Európa föderatív átszervezését szorgalmazta. Az 1862-ben megjelent és a *Dunai Szövetség*

címet viselő tervezete viszont – lényegében az előbbivel egyező szellemben – Közép-Európa népeinek az olasz–francia–osztrák háborút követően egy Habsburg-ellenes politikai alternatívát kívánt nyújtani.

Kossuth ekkor is korábbi elveit követi, hiszen úgy véli, hogy a nemzeti kisebbségek jogainak jellege összefügg az állam felépítésével és minőségével. Nyilvánvaló, hogy egy liberális állam a nemzetiségi követelések teljesítésére minden másnál készebbnek mutatkozik.

1851-es alkotmányterve az egyéni szabadságjogok és a közösségek politikai autonómiájára épül. Ezen a rendszeren belül keresi meg a nemzeti kisebbségek helyét. Az egyén jogai közé sorolja a gondolat (a sajtó), a vallás és a gyülekezés szabadságát. A községi és vármegyei autonómiák keretében nyílna lehetőség a szabad nyelvhasználatra, ugyanis a helyi közigazgatás nyelvének meghatározását a helyi képviselőtestületekre bízna. Mód nyílna arra is, hogy az Országgyűlésben a beszélt nyelvek bármelyikét használják. A nyelvhasználat kérdését azonban nem kívánta túlzottan kiemelni az egész rendszerből, mivel attól tartott, ebben az esetben kevesebb figyelemmel lesznek a politikai szabadság általános helyzetére. Példaként ebben a tekintetben is az USA-ra utal, ahol a szabadság különféle népeket egyesített, de az állam is fejlődött.

Kossuth másik jelentős állásfoglalása a nemzetiségi kérdéstről dunai konföderációs tervében található. Ebben a konföderációban Magyarország, Erdély, Horvátország, a román és a szerb fejedelemségek, esetleg a többi délszláv tartományok helyezkednének el. Így egy (bár laza szövetségre épülő) állam keretében együttműködne a régió nemzetiségi-nemzeti feszültségeinek megoldásában érdekelt tényezők legtöbbször. Ez a nem lebecsülhető nehézség mellett kétségtelenül előnyökkel is járt volna.

Kossuth a tervezetben a nemzeti önrendelkezés mellett a decentralizáció elvét alkalmazta. A nemzetiségek jogai a községekben és a tartományokban érvényesülő szabad autonómiák rendszerében teljesedtek volna ki, ugyanis az elgondolt konföderáció közjogi rendje az autonómiák és az államok szintjén (nem sértve természetesen a történeti államhatárokat!) az egyes népek szabad beleegyezésére épült.

Kossuth nemzetiségi kérdést illető felfogásának egy része változatlan maradt az idők során. Mindvégig úgy vélte, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása „e szókban létezik: szabadság, egyenlőség, testvériség, vagy ha nem, úgy megoldás nem létezik”. A nagyhatalmak ezt a kérdést a „népek közé” dobhatják, és felhasználják „eldarabolására azon néperőnek, melly (őket) megsemmisíthette volna, ha szeretetben és szabadságban egyesül”.

És – mint vallotta – a konzervatív nagyhatalmaktól várt adományokkal a kis népek nem nyerhetnek, mert „az emberiség haladása... csak szabadságban történészik”.

A politikai autonómia tekintetében viszont felfogása valamelyest változott. Mind közelebb került annak elfogadásához. Nem véletlen, hogy a nemzetiségi kérdés legideálisabb megoldását az észak-amerikai rendszerben találta meg, ahol a „különféle népségek” „a szabadság életében” léteznek és az állam is „csodálatos nagyságban, szabadságban” működik. Mint írta: „Ez igen tanulságos. A szabadságon kívül nincs üdv.”

A Szemere-kormány nemzetiségi politikája

A magyar forradalom önvédelmi küzdelmének utolsó – a Habsburg-dinasztia 1849. április 14-ei trónfosztásától a világosi fegyverletételig tartó – periódusa kétségkívül meghatározó időszaknak bizonyult a független Magyarország kül- és belpolitikájának kialakítása, alapvetése szempontjából. A magyar forradalom igen korán, már 1848 tavaszán szembetalálta magát a nemzetiségi mozgalmak nyelvi, kulturális és alkotmányjogi követeléseivel, amelyek megítélésében a magyar forradalom meghatározó erői – ha nem is egységesen, de többségükben jó ideig – lényegében elutasítóak voltak. Az alábbiakban két kérdésre próbálunk választ adni a címben jelölt témával kapcsolatosan.

Milyen változások mutathatók ki az 1849. május 1-jén kinevezett Szemere-kormány nemzetiségpolitikai koncepciójában a forradalom előző szakaszaihoz képest? És mennyire tükrözte ezeket a változásokat a szegedi országgyűlésen 1849. július 28-án elfogadott nemzetiségi határozat?

A Kossuth kormányzó által kinevezett Szemere-féle új magyar kormány a miniszterelnök minden erőfeszítése ellenére sem tudott tiszta képletet teremteni a kormányzói és a kormányzati jogkörök elválasztásában, amit részben Kossuth nimbusza, részben pedig az ország súlyos katonai helyzete, illetve ezzel szorosan összefüggő módon a Kossuth–Görgey-ellentét és a diktatúra bevezetésének eshetősége magyaráz. Ezzel együtt a Szemere-kormány – amelynek tagjai közül Batthyány Kázmér külügyminiszter Bácskában, Vukovics Sebő igazságügyminiszter a Temesközben, Csányi László közlekedési miniszter Erdélyben a miniszterelnökkel együtt mint kormánybiztosok is bizonyították feltétlen elkötelezettségüket és szervezőképességüket – kezdettől fogva arra törekedett, hogy az ország belviszonyait, védelmi képességeit, a forradalom konszolidációját alapvetően meghatározó kérdésekben, köztük a nemzetiségi ügyekben is végre-valahára a pozitív lépések irányába mozduljanak el a dolgok.

Természetesen nem arról volt szó, mintha az új kormány rukkolt volna ki valamilyen új megoldási javaslattal, hanem sokkal inkább arról, hogy az 1848. évi őszi román és délszláv tapogatózások 1849 tavaszán immár igen konkrét tárgyalások formájában folytatódtak, hogy a magyar kormány közvetlen kap-

csolatok kiépítésére törekedett a nemzetiségi kérdés megoldásában az érintett szomszéd államokkal, mindenekelőtt Szerbiával és Romániával, tehát a függetlenségi nyilatkozat nyomán előállt új bel- és külpolitikai helyzetben a magyar kormány megpróbálta összefogni, koordinálni a nemzetiségi megbékélési kísérleteket.

A forradalom és az önvédelmi küzdelem nemzetiségpolitikai tapasztalatait a legradikálisabb formában 1849 tavaszán a *Márczius 15* című radikális újság, illetve Teleki László gróf, Kossuth párizsi követe fogalmazta meg, amennyiben az ország nemzetiségek szerinti belső föderalizálását jelölték ki a magyar nemzetiségi politika stratégiai céljaként.²

A magyarországi nemzetiségi kérdés szabályozására irányuló kormányzati törekvések 1849 tavaszán is egyértelműen az ország és a forradalom konszolidációjának voltak alárendelve. E tekintetben tehát csupán az ország katonai helyzetének romlása, illetve a fenyegető orosz intervenció miatt többé nem halogatható belső pacifikáció szükségszerűsége jelentett új elemet a korábbiakhoz képest. Híven tükrözte ezt a tény a Szemere-kormány 1849. május 2-ai országgyűlési bemutatkozása, melynek során Szemere az igen rövid kormányprogram középpontjába „a haza megmentése művének befejezését” állította.³

A kormány kétségkívül emberfeletti erőfeszítéseket tett a cél megvalósítása érdekében, csakhogy a honvédsereg tábornokainak egyre önállóbb magatartása, s kivált a kormány és Kossuth kormányzó viszonyának tisztázatlansága nagymértékben megnehezítette a koncentrált erőfeszítést.⁴ A kérdéssel foglalkozó irodalom többé-kevésbé egységes abban, hogy a magyar nemzetiségi politika irányításában mindvégig Kossuth véleménye maradt a meghatározó. Kétségtelen, hogy a szerb és román tárgyalások fonalának újrafelvétele, akár csak a nemzetiségi kérdés átfogó rendezésének egyre egyértelműbb szándéka Kossuth elhatározására vezethető vissza. Ugyanakkor a Szemere-kormány, melynek üléseit rendszerint Kossuth vezette, pusztán hivatali működése révén is végre rendszert vitt a kérdés politikai kezelésébe. A május 19-ei minisztertanácsban például határozat született egy külügyminiszeri jegyzékről és a belügyminiszter megbízatásáról, melyeknek közös célja éppen a nemzetiségi tárgyalások sikerre vitele volt.⁵

Nem csupán Szemere és Batthyány külügyminiszter, hanem például Horváth Mihály kultuszminiszter is rendszeresen és módszeresen arra törekedett, hogy a régóta húzódó vitás kérdésekben (a nemzetiségi egyházak ügyében stb.) mielőbb eredményes megegyezések s ahol szükséges, törvények szülessenek.⁶

A területi különállást szorgalmazó nemzetiségi követelések megítélésében azonban a Szemere-kormány mindvégig ugyanarra az álláspontra helyezkedett, mint Kossuth, aki Perczel tábornok délvidéki szerb közvetítői kísérletével kapcsolatosan ekképpen érvelt a nemzeti autonómiák ellen: „...én azt hiszem, a nemzet sem fogna soha reá állhatni, hogy az ország területe akár nationalitások, akár másképp diszmembráltassék – mert ez annyit tenne, mint Magyarország státus életének halálát aláírni. (...) Horvátországnak lehet bánja, lehet tartományi gyűlése, mert horvátországi territórium van, de szerb vajdaság, szerb provinciális gyűlés nem lehet, Magyarországnak Szerbia nincs, hanem vannak az egy és oszthatatlan ország földjén vegyesen elszórt szerb nyelvű lakosok, kik azt kívánhatják, hogy rájuk nézve is, az országnak minden joga, törvénye, szabadsága közös legyen, de mert külön tartományuk nincs, azt nem kívánhatják, hogy az ország az ő nemzetiségök kedvéért földaraboltassék, és számukra egy külön tartomány alkottassék, mely aztán legfeljebb olyan viszonyban álljon a magyar kormányhoz, mint áll Szerbia Konstantinápolyhoz. (...) Minden nationalitási túlhajtott teóriák tehát vagy ábrándok vagy a status egység felbonthatására intézett pártütések. S ha az első: úgy lehetetlen életbe lépniök: ha a második: úgy lehetetlen megengednünk.”

A hosszabb Kossuth-idézet egy olyan dilemmát vetít elénk, amely a jogokban osztozkodni csak korlátozott mértékben hajlandó, a nemzetiségi politikát kizárólag kikényszerített engedményekben gyakorló koncepció sajátja. Olyan dilemma ez, amely minden államban megtalálható, amely a területén élő nemzeti-kisebbségi közösségek kollektív entitását nem akarja tudomásul venni, amely történeti jogra, a közigazgatás integritására, szupremáciára, az államalkotás privilégiumára hivatkozik, s nem látja be, hogy a kisebbségi közösségek lojalitását elsősorban éppen azzal biztosíthatja leghathatósabban, ha a kisebbségi többségű területeken megteremti e közösségek számára a közhatalomban való részecsedés, valamint az önkormányzat feltételeit, s ily módon felkínálja annak lehetőségét, hogy a korábban államalkotó státusszal nem rendelkező csoportok fokozatosan saját hazájuknak vallhassák az őket befogadó államot.

A Szemere-kormány a magyar forradalom önvédelmi harcának utolsó, egyre kritikusabbá váló szakaszában aligha nyúlhatott volna más elvi alapvetéshez, mint a magyarországi nemzetiségek nyelvi és kulturális egyenjogúsításához, a helyi és megyei autonómia etnikai-nyelvi színezetének felerősítéséhez. A Batthyány Kázmér külügyminiszter által a magyar diplomácia megbízottaihoz és a határszéli katonai parancsnokokhoz eljuttatott 1849. június 10-i körlevél mindössze három olyan feltételt szabott meg a nemzetiségekkel való kibéküléshez, amelyet semmilyen körülmények közt sem kívánt figyelmen kívül

hagyni: „Ezen elvek: a) az álladalom egyetemisége, b) az álladalom területének századok óta fennálló épsége, c) a magyar elemnek azon szupremáciája, melyet magának évezred óta kivívott, melynek alapján magát önálló álladalommá konstituálta, s melyet, midőn a többi Magyarországon lakó különböző ajkú népeket minden polgári jogokban részesítette, a magyar nyelvnek mint diplomatikainak használata által megmentett.”⁸ Ezt az elvi állásfoglalást Szemere Bertalan Raksányi Imre őrnagynak adott nyílt rendeletében a szerbekkel folytatandó kibékülési tárgyalások során felkínálandó részletes nyelvi, egyházi, közoktatási jogokra bontotta. Egyebek közt kilátásba helyezve azt is, hogy „a községek beligazgatási nyelve az lecmd, melyen a lakosok többsége beszél”⁹

A három legkritikusabb nemzetiségi régióban, Magyarország szlovák, román és szerb többségű területein, amelyek ráadásul jórészt egybeestek a legfontosabb hadszínterekkel, az adott körülmények és keretek között csak részlegesen lehetett feloldalni a kossuthi dilemmát. Kossuth Ioan Dragos román képviselővel közölt békefeltételeiben 1849 áprilisában a fellázadt román nép fegyverletétele esetére csupán azt ígéri, hogy a románok „részeséivé lesznek a közös jognak, a közös szabadságnak egyenlő mértékben Magyarország minden lakosával nyelv- és valláskülönbség nélkül”. A július 14-én a Balcescu-féle tárgyalások, de méginkább a katasztrófa közelsége hatására megszületett magyar–román kibékülési terv már jelentős elmozdulást jelent, amennyiben a románság külön népiségének elismerése mellett biztosítja a román többségű községekben az anyanyelvű, a román többségű megyékben pedig a kétnyelvű közigazgatást, engedélyezi a román egyházi, kulturális és iskolai ügyek intézésére összehívandó nemzeti gyűlés intézményét. Egyszóval: ezek az engedmények mai fogalmaink szerint igen reális jogi kiindulópontjai lehettek volna egyfajta kulturális autonómiának, amelyek a román többségű megyék területén jelentős közigazgatási és territoriális elemekkel is kibővíthetők lettek volna.¹⁰ A dualizmus korának szerencsétlen fordulatokkal teli nemzetiségpolitikai gyakorlata utólag bebizonyította, hogy egy ilyen alapozású magyarországi politika alighanem több esélyt kínált volna az ország nem magyar nemzeti társadalmának fejlődéséhez, emancipációs küzdelmükhöz, s végső soron a magyarok és nem magyarok közti viszonyok letisztulásához, a belső nemzetiségi elhatárolódások természetes kialakulásához. Persze az sem kizárható, hogy permanens nemzetiségi konfliktusok jelezték volna az ilyen politika nehézségeit, de ezzel együtt is közelebb vihették volna Magyarországot egy sikeres belső megoldáshoz, mint ennek az alternatívának teljes elejtése, illetve megkésétt és reménytelen helyzetben való kipróbálása 1918–1919 telén.

Az Országgyűlés 1849 júniusában előbb Debrecenből Pestre, majd onnan Szegedre költözött. A szegedi országgyűlés erőviszonyai nem úgy alakultak, mint ahogy Kossuth feltételezte: a radikálisok súlya a katonai helyzet romlásával csökkent, a békepárt és a katasztrófa elől kitérni kívánó liberális többség támogatásával Szemere kormánya a nemzetiségi kérdés kezelésében magához ragadhatta a kezdeményezést. Az orosz betörés miatt július elejétől a román kérdés rendezése vált a legfontosabbá, a szerb kérdés súlya csökkent. De a miniszterelnök jó érzékkel terelte a nemzetiségi törvény előkészületeit abba az irányba, hogy azok lehetőleg az ország valamennyi nemzetiségére kiterjedjenek. Batthyányval közösen sikerült meggyőzniük a képviselőház zajos radikálisait és vonakodó liberálisait a nemzetiségi határozat szükségességéről, s így az általa előkészített két javaslatból az érdemi megoldásokat tartalmazó tervezetet terjeszthette az országgyűlés elé. A nemzetiségi vita napjaiban Kossuthhoz írott levelében így jellemezte a magyar országgyűlésben uralkodó viszonyokat: „Az valami szörnyű, a Háznak rövidlátása, politikai vaksága. A radical párt bajnokai nyilatkoznak, mint 1832-ben, midőn a magyar volt minden, a rác, oláh csak nép. Jól szólt Batthyány, és én majd egy órai válaszüzenetben élesen voltam kénytelen fellépni, melyben kimondám, hogy azon általánosságok, azon még mindig arisztokratikus-magyar felfogása a demokráciában más népiségek követeléseinek, elveszti a nemzetet, az én kezemet mosom e politikától. Reményilem, nem szóltam süker nélkül, s a véleményeken jó nagyot csavarítottam. E ház gyámság alá való.”¹¹ Az Országgyűlés az óráról órára kilátástalanabb katonai helyzet hatására végül egyhangúlag elfogadta a nemzetiségi határozatot, amelynek előzményei között az 1848. őszi magyar–román kezdeményezéseket, Teleki intencióit, Szemere belügyminiszteri intézkedéseinek némelyikét, a Kossuth–Balcescu-féle tárgyalásokat, a Szemere-kormány bel- és külpolitikai törekvéseit éppúgy meg kell említeni, mint az érintett nemzeti közösségek – Magyarországon belüli megoldásokra törekvő – csoportjainak ténykedését.

A szegedi országgyűlés nemzetiségi határozata a román és szerb kibékülési tervek nyelvhasználati jogokra vonatkozó javaslatait szentesítette, lehetővé téve ily módon a nemzetiségi többségű községekben és megyékben az anyanyelvű adminisztrációt, jegyzőkönyvvezetést, a községi nemzetőrök nem magyar vezényelti nyelvét, a helyi oktatási intézmények szabad tannyelv-választását, a görögkeleti egyházak autonómiáját, a nyelv és vallás figyelmen kívül hagyásával történő hivatali alkalmazást.¹²

Szemere a nemzetiségi határozatot igen fontosnak tartotta: „Én e határozatban új politikát véltem megállapíthatni nemcsak Magyarországon, hanem Eu-

rópában. A népiségek kérdése most van és lesz igazi alapjaira fektetve” – írta Fülepp Lipót kormánybiztosnak, majd az összes kormánybiztoshoz eljuttatott körlevelében a határozatot olyan politikai alapvetéseként értékelte, amely „a kiengesztelődésnek teljes biztosítékát foglalja magában, olyan politikának, melyet Európa követni fog, de példát reá még egy kormány sem adott”.¹³

A történetírás sokféleképpen értékelte ezt a határozatot, amely lehetséges pozitív következményeit tekintve kétségkívül megkétszerezte születését. A nemzetiségi maximális követeléseknek nem felelven meg, sokszor a törvény felemás jellegére helyezik a hangsúlyt az értékelések. Közel másfél száz év távlatából, a 20. század végének keserű tapasztalatai birtokában, aligha minősülhet túlzásnak vagy részrehajlásnak, ha az eddigieknél méltányosabban értékeljük a Szmere-kormány erőfeszítéseit és a szegedi országgyűlés határozatát. A zsidók emancipációját kimondó határozattal együtt a szegedi országgyűlés rendkívül zaklatott állapotok közt olyan törvényerejű határozatot tett magáévá, amely békés feltételek és a magyar többség politikai vezetőrétegének változatlan jószándéka, a nem magyar mozgalmak vezetői részéről is megnyilvánuló jóhiszeműség és kölcsönös közeledési szándék mellett valóban példaértékű fejlődés alapköve lehetett volna.

A szegedi nemzetiségi határozat a kisebbségi nemzeti közösségek individualitásának elismerésével „a magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődésének” nyelvi, oktatási, egyházi alapfeltételeit biztosítva kétségkívül a magyar forradalom leglátványosabb önkorrekciói közé tartozott. Pontosabban szólva: olyan álláspontra került a határozatban többségi pozícióba, amely 1848 tavaszán kisebbségi ideának számított, amellyel szemben a forradalom vezető személyiségeinek is komoly kifogásai voltak.

A 20. század végi kisebbségi dilemmák változatlan feloldatlansága, a nemzetállami ambíciók minden történelmi tapasztalatnak fittyet hányó erőmutatványai jelzik, térségünkben nem igazán hajlunk a többségi és kisebbségi nemzetek, nemzeti közösségek közt a szótértés kivételes történelmi pillanatainak méltánylására. Pedig a megoldhatatlannak tűnő ellentétet alighanem éppen úgy lehetne megszelídíteni, a nemzetiségi békét tájainkon pedig végre meghonosítani, ha a rész megoldások, történelmi előzmények egyfajta korallzátonyként előbb-utóbb mégiscsak kiemelkednének a nacionalizmusok közép-európai tengeréből, hogy teret-helyet adjanak a megbékélés, az érdekegyeztetés tényérményi oázisainak.

JEGYZETEK

1. A Szemere-kormány nemzetiségi politikájával foglalkozó legfontosabb feldolgozások: I. Tóth Zoltán: *A Szemere-kormány nemzetiségi politikája. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*. II. 1952. 69–91. old. Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Budapest, 1980. Kovács Endre: *Szemben a történelemmel. A nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon*. Budapest, 1977. Arató Endre: *Az 1849. évi júliusi nemzetiségi törvény és helye Európában, Kortárs*, 1975. Both Ödön: *Szemere Bertalan belügyminiszter nemzetiségi politikája 1848 nyarán* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tom V. Fasc. 2.) Szeged, 1958. A forrásközlések közül az ismert régebbi kiadványok mellett a Herman Róbert és Pelyach István által összeállított Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Gróf Baththyány Lajos, Görgei Artúr, Kossuth Lajos*. Okmánytár (Budapest, 1990) c. munkát használtuk, valamint Szemere Bertalan 1854-ben készült emlékiratát: *Szemere Bertalan, miniszterelnök emlékiratai az 1848–49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról* (Sajtó alá rendezte Szüts Iván) Budapest, 1941.
2. *1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről*. Budapest, 1948. Teleki Kossuthoz intézett és sokszor idézett 1849. május 14-i levele a nemzetiségi követelések elutasításához ragaszkodó politikai integritással szemben a következőképpen fogalmazza meg a másik lehetőséget: „A másik, mit választhatunk a corpus iurisből valamit áldozni, s nem csak Horvátországra nézve, de a serbek és oláhokra nézve is, kibékülni a vajdasággal, annak összes közgyűlést engedni, valamint az oláh fajnak is belső adminisztrációt, statutarius jogot, széles értelemben municipális garantiákat, mindig vigyázva arra, hogy magyar és német faj, amennyire lehet, ne vessék alá oláh vagy serb jurisdictionnak, s oly feltétel mellett, hogy (a) legfelsőbb kormányban, országgyűlésben Magyarhonnal egyet alkotandnak és országgyűlésünk nyelve magyar leend. Még a kormánynál is lehetne külön osztályt csupán szerb és oláh tárgyra alakítani. S ha ezen kívül még népnevelés, communalis rendszer, vallásügy, igazságügyre nézve, valamint azon nyelvekre nézve is, melyeken a slav fajú megyékben beszélni szabadjon, a tökéletes nemzetiség elvét kimondjuk, s megalapítjuk, azt hiszem, leraktuk Magyarországra nézve a legfényesebb jövőnek alapját...” Vö. Spira Gy.: *A nemzetiségi kérdés...* 93–94., 97–100. old. Az idézet helye: uo. 216–217. old.
3. *Szemere Bertalan Összegyűjtött Munkái*. VI. köt. Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok. (A forradalom előtt és után) Pest, 1870. 288–290. old.
4. A kormányzó és a kormány közti viszony ellentmondásait jól érzékelteti Szemere 1849. július 21-i emlékirata Kossuthoz: „Őn az, ki a formában túl tevén magát, miniszterek nélkül kormányoz tetteleg, minek következzé az ellenkező intézkedés naponkint, s szüli a miniszterben azon öntudatot, hogy ha nélkülözhető, szükségtelen is.” *Szemere Bertalan Összegyűjtött Munkái*. V. köt. Levelek (1849–1862). Pest, 1870. 23. old.
5. F. Kiss Erzsébet (szerk.) *Az 1848–49. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek*. Budapest, 1989. 72–78. old.
6. A kormány elsősorban a nemzetiségi egyházak vezetőivel, illetve a románok esetében, az országgyűlés román nemzetiségű képviselőivel próbált egyezsége jutni. I. Tóth Zoltán a kormány kezdeti lépéseit mindazonáltal mint a nemzetiségi kérdés „felszínés tüneti kezelését” minősíti, s ezzel szemben a radikálisok által javasolt föderatív politika előkészítését helyezi. I. Tóth Zoltán: *A Szemere-kormány...* 80–81. old.
7. Kossuth levelét idézi Kovács E. *Szemben a történelemmel...* i. m. 329. old. A Perczel-féle akcióra nézve lásd Spira György: *Történelmi Szemle* 1981.

8. Bathyány körlevelét közli Spira Gy.: *A nemzetiségi kérdés...*i.m. 218–221. old.
9. Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok*, i. m. 515. old.
10. A kibékülési terv szövegét magyar nyelven közli Spira Gy.: *A nemzetiségi kérdés...* i. m. 225-226. old.
11. Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok...* i. m. 173. old.
12. A nemzetiségi határozat szövegét közli Spira Gy.: *A nemzetiségi kérdés...* i. m. old.
13. Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok...*, i. m. 573-574. old.

Az 1848. évi forradalom és a szlovák kérdés. Elszalasztott lehetőségek*

Bécsben 1848 novemberében parázs viták indultak a magyarországi nemzeti-ségi kérdés megoldásának módjáról, a nemzeti egyenlőség jövőjéről, a központi hatalom és a nemzeti autonómiák kapcsolatrendszeréről. A császári hadsereg 1848 decemberében és 1849 januárjában elért sikerei csak ösztönözték ezeket a vitákat. A kormány tanácsadóival együtt a monarchia új, a kornak megfelelő formáját próbálta megtalálni. Ebben a birodalmi gyűlés és a különböző módon orientált és különböző nyelvű sajtó készségesen támogatta.

1848 végén és 1849 elején több tucatnyi elmélet, javaslat, koncepció és program született Magyarországgal kapcsolatban. Ezek színvonala és irányzata változatos volt. Hatással voltak egymásra, esetenként tartalmilag kiegészítették, esetenként pedig kizárták egymást. A korabeli dokumentumok Szlovákia területi meghatározásának első próbálkozásait őrizték meg.

A történelmi Magyarország (Uhorsko) jövőjét illető elméletek három alapirányzatba sorolhatók. Közülük az első azt vallotta, hogy Magyarország a nemzetiségei számára nem tudja biztosítani az egyenlőséget és a szabadságot. Ezért etnikai régiókra kell felosztani, belőlük pedig nemzeti tartományokat kialakítani, s őket mint önálló egységeket közvetlenül a bécsi birodalmi szerveknek alárendelni. Az ekként kialakított tartományok saját nemzetgyűléssel és végrehajtó szervekkel rendelkeztek volna; főleg a kulturális, oktatási és igazságügyi dolgokat illetően.

A második, békésebb irányzat ugyan meghagyta volna Magyarországnak bizonyos történelmi jogait és a monarchián belüli kiváltságos helyzetét, ám belülről kellett volna felosztani nemzeti autonómiákra, amelyek mintegy védőbástyaként szolgáltak volna az elmagyarosítással szemben, és biztosítékai lettek volna a nemzetek egyenlőségének.

A harmadik irányzathoz tartozók, főként a Windischgrätz herceg köré tömörült nemesi konzervatívok, meg akarták menteni az egységes Magyarországot, biztosítani kívánták számára a legnagyobb önállóságot, és az országon belül a magyar nyelvet területi nyelvként szerették volna megtartani. Ezzel párhuz-

*Rövidített közlés.

mosan azonban törvényi garanciákat kellett volna állítani a szuprematista és asszimilációs törekvések betiltására.

E harmadik irányzat szerint a nemzetiségek egyenlőségének le kellett volna szűkülnie arra, hogy a magyar országgyűlésben, amely központi intézménye lett volna a területieknek, képviselőik legyenek. Továbbá megillette volna őket nemzeti irodalmuk szabad ápolásának és anyanyelvük szabad iskolai és hivatali használatának joga is.

A windischgrätzi politikai elittel szemben a nemzetiségek vezető képviselői Magyarország minél előbbi felosztását akarták elérni. 1848 és 1849 fordulóján e radikális változat megvalósítása felé hajlott a bécsi kormány többsége is, élén gróf Johann Philip Alexander Bach tárca nélküli miniszterrel, s ezért 1848. november végén több tanácsadót is megbízott erre vonatkozó elaborátumok kidolgozásával. Közülük Majláth György gróf dolgozta ki a legrészletesebbet. Benne Magyarország hét autonóm területre való felosztását javasolta. Ezek egyike a Kárpátok-beli szlávok autonóm területe lett volna.

A császári csapatok 1849 januárjában az ország nagy részét elfoglalták. A csapatok legfelsőbb parancsnoka Windischgrätz herceg lett. Miközben ő és a hozzá csatlakozó konzervatív elit kezdettől fogva elutasította a kossuthi forradalmi hatalmat, ugyanakkor a történelmi Magyarország fennmaradásának előnyeiről próbálta meggyőzni a bécsi kormányt, a sajtót és a közvéleményt. Ez az irányzat konzerválta a klasszikus rendi államhatalmi modellt, és elvetette a divatos „újdonságokat”. Az arisztokráciát a stabilitás jótállójának tekintette, Magyarországot pedig a Habsburg-dinasztia egyetlen megbízható támaszának a Kárpát-medencében.

Mivel I. Ferenc József korábban nyilvánosan megígérte Horvátország, a Szerémség és a Vajdaság Magyarországról való leválasztását, Windischgrätzeknek a szó szoros értelmében harcolniuk kellett Magyarország integritásáért.

Szlovákia önállósítását ez az irányzat azzal vetette el, hogy a szlovákoknak gyenge az anyagi-gazdasági és műveltségi háttere, ami ellehetetlenítené önálló életvitelüket. A szlovák elit alacsonyabb néprétegekből rekrutálódott, és még nem értette meg a magasabb eszméket és célokat. Nemzeti és politikai emancipálódásuk iránti törekvéseiket Windischgrätz környezete alulról jövő népi mozgalomként, veszélyes rebellióként fogta fel. S Bécsben a kormány és a császári udvar egyaránt tiszteletben tartotta e kör fejének véleményét és rendelkezéseit.

A bécsi kormányt egyébként nyugtalanítani kezdte a cseh képviselők radikalizálódása is, az, hogy közeledtek a német baloldalhoz. A konzervatív kor-

mánypolitikusok tartottak attól, hogy Szlováki önállósodásával a cseh befolyás tovább erősödne.

A sokasodó bizonytalanságok miatt az osztrák kormány mindinkább ódzkodott a radikális államjogi változások végrehajtásától. Úgy vélekedett, hogy ezek következtében a magyar forradalmi és a Bécs-párti oldalon egyaránt megtöbbszöröződnék az ellenállás, megnőne a magyarok veszélyeztetettségi érzése, egészében véve felgyorsulna a monarchia destabilizálódása.

Megoldhatatlannak tűntek a technikai kérdések is. Problematikus volt a nagyobb etnikai régiók kiválasztása, határaik megvonása. Az egyes etnikumok területi jelenléte olyannyira vegyesnek bizonyult, hogy a felosztás nyomán valamennyi újonnan alakult autonóm egységben számos kisebbség lett volna.

A szlovák ambíciók a birodalmi gyűlés szláv klubjára is megpróbálták támaszkodni. Ez a klub azonban nem tudta elfogadtatni a birodalom átalakítására vonatkozó programot. František Palacký csak 1949. január végén terjesztette elő közismert javaslatát, hogy a monarchia területén nyolc provinciát alakítsanak ki, amelyek közül az egyik a csehszlovák provincia lenne.

Palacký javaslata volt az első, amely az egész monarchia, benne Magyarország, átalakítását követelte. A birodalmi gyűlés azonban csak kerülgette a magyar kérdést, s főleg azért, mert nem rendelkezett azzal a jogi felhatalmazással, hogy ebben az ügyben dönthessen. (Ez egészen diszkrét utalás a magyar alkotmányra. – A szerk.)

Különben a szlovák kérdés elszakadásos megoldásához nem ragaszkodtak egy emberként maguk a szlovákok sem. Míg ui. a tél folyamán Bécsben a horvátok, ruszinok, románok és szászok egyaránt követelték a Magyarországtól való elszakadást, addig a szlovákok kimaradtak a sorból, pedig a kulisszák mögött a kormány tanácsadói minden bizonnyal őket is biztatták e lépés megtételére.

Időközben azonban – Bécsben nem is nagyon vették észre – a szlovák környezetben is létrejött egy határozottabb mozgalom az ausztróföderalizmus támogatására, amely 1948 utolsó negyedében vette át ennek programját, illetve Szlovákia Magyarországtól való elszakadásának követelményét. A koncepció azonban „igények feletti” irányzat volt, s mint ilyen a szlovák társadalom azon részével sem tudott szót érteni, amely elutasította ugyan a kossuthi fennhatóságot és a magyarosítást, Magyarországot mégis a hazájának tekintette.

Ezért Hurban és Stúr hívei elhatározták, hogy a szlovák nemzet nyilvánossága elé tárják a tervezett új rend lényegét, hogy ezáltal elnyerjék a közvélemény támogatását cselekvésükhöz, illetve hogy társadalmi hátteret biztosítsanak a maguk számára. Ennek érdekében nyilvános agitációt folytattak a változásokra legfogékonyabb északi és keleti területeken.

Egyúttal aláírásokkal alátámasztott memorandumok is készültek, amelyet 1849. március 19-én terjesztettek az uralkodó elé. Az irat követelte Szlovákia politikai elszakadását Magyarországtól, illetve egy olyan szlovák autonóm régió kialakítását, amely közvetlenül a birodalmi hivataloknak lett volna alárendelve. Az autonóm hatalom a területi nemzetgyűlésre szállt volna, a hivatalos teendőket pedig szlovák nyelven látták volna el.

A memorandum azonban későn született meg. A kormány képtelen volt megtalálni az egyensúlyt a központi hatalom és a követelt autonóm hatalmak között, a birodalom és a nemzetiségek érdekei között. 1849 márciusának elején az uralkodó feloszlatta a birodalmi gyűlést, s kiadta az új alkotmányt. Ez bár elnyomta az önkormányzati irányítás különböző formáit és a polgári jogokat, de nem törölte el őket. Ezt az alkotmányt maga is átmenetinek, ideiglenesnek tekintette, és megígérte, hogy a viszonyok rendeződését követően új parlamenti választásokat ír ki és megújítja az alkotmányos jogokat.

Az átmeneti alkotmány értelmében Magyarországról levált Horvátország, a Szerémség és a katonai határőrvidék. A Vajdaság Magyarországon belül tartotta meg autonóm státusát. Voltak olyan paragrafusai is, amelyek meghagyták a lehetőséget a szlovák kérdés ugyanilyen rendezésére.

Ha a kormány 1848/49 fordulója körüli hónapokban törekedett is a nemzeti alapelvek és a monarchia létének más tényezői közötti összhang megtalálására, 1849 márciusában nyíltan megmutatta igazi arcát. A párbeszéddel szemben előnyben részesítette a felülről jövő rendeleteket. Stadion ú. „általános törvénye” szerint a történelmi régióknak kerületekre, megyékre és járásokra kellett tagolódnuk. Ezek aránylag széles körű önkormányzattal rendelkeztek volna. Szintjükön annak a nemzetnek a nyelvét kellett volna használni, amely az adott közigazgatási egységet benépesítette. Ám ez az összetett s kétségtelenül érdekes jogi norma sem érvényesült a gyakorlatban.

Az osztrák és az orosz hadsereg offenzíváját követően Felső-Magyarországon újra elfoglalták hivatalaikat a régi adminisztráció tagjai. Ők gyakorlatilag elutasították a szlovákok őszi petíciós népmozgalmát, Szlovákia területi és politikai elszakadásának eszméjét pedig a szokásos régi ellenérvekkel bagatellizálták, s ezáltal elősegítették, hogy Bécs hozzáláthatott egy erős, tulajdonképpen a katonai vezetésnek alárendelt központi (bürokratikus) irányítás kiépítéséhez.

A történelmi Magyarország átmentésével együtt a rendi szokások is átmentődtek. Szlovákia Magyarország része maradt. Az egyenlőség alapelveként érvényesülését a kormány az alacsonyabb szintű hivatalok anyanyelven folyó ügyintézésére és az anyanyelvű elemi és polgári iskolai oktatásra redukálta. S no-

ha 1848 tavaszán az összbirodalmi hatalom felettebb gyenge volt, 1849 végén már el tudta érni, hogy a magasabb szintű hivatalokban a német nyelv érvényesüljön. A vázolt minimális eredmények korántsem feleltek meg a modern szlovák nemzeti eszmék képviselőinek: jócskán elmaradtak az erőfeszítések és mozgalmak nyomán kelt várakozásoktól.

Többségben vannak azok a nézetek, amelyek szerint a szlovákok 1848/49. évi politikai igyekezetének nem volt semmiféle háttere, mindössze egy csoportnyi nacionalistán hangolt értelmiségi ügyeként létezett. Ez azonban csak részben igaz.

Kétségtelen, hogy 1848 első felében a szlovák népesség egy felettebb kicsi és erőtlen töredéke érezte gondnak a szlovák nemzeti kérdést, még ennél is kisebb rész támogatta Szlovákia Magyarországból való kiszakadását, a szlovák autonómia létrehozatalát. Ez a töredék semmiképpen sem volt reprezentatív. Ám az újsütetű nacionalizmusok az egész földrészen nagyfokú vitalitásról tanúskodtak. Így amiről tegnap még nem lehetett tudni és ami érdekes sem volt, mára már bensőséges, mással nem helyettesíthető értéké lépett elő.

1848/49-ben a március fordulattal és következményeivel szinte az egész magyar társadalom azonosult. Az alacsonyabb rétegek is. A modern magyar nemzet tulajdonképpen a forradalom és szabadságharc lázas húsz hónapja alatt alakult ki. Ilyen, bár igen-igen lassú nemzeti fejlődésnek a szlovák oldalon is voltak bizonyos jelei. Míg a tavaszi hónapokban a szlovák mozgalom nem volt képest (Brezová és Bradlomýt kivételével) nagyobb gyűlések szervezésére sem, addig a szeptemberi fegyveres felkelésben, főként a parasztság köréből, már 5-10 ezer önkéntes vett részt. És azokon a nyilvános gyűléseken is, amelyeket Hurban Szlovákiának Magyarországból történő kiválását hirdetve tartott, össze-összegyűlt néhány ezer ember (Turócszentmárton, Alsókubin, Liptószentmiklós, Eperjes). Mind többen tették magukévá Szlovákia területi és politikai önállóságának eszméjét. Másrészt ez a radikális program többeket is sokkolt. Ha támogatták is a szlovák követelményeket, nem tudták elképzelni Magyarországot és a hozzá lűződő értékek megsemmisülését.

Természetesen olyanok is akadtak szép számmal, akik lavíroztak és kívártak, hogy melyik hatalom vagy alternatíva fog győzni. Így főleg a módosabb, illetve korábban előnyökben részesített társadalmi csoportok viselkedtek. Köriükben erős volt a kettős, magyar–szlovák identitás. Ennek ellenére bennük is fokozódott a szlovák nemzeti kérdés iránti érdeklődés, sőt szimpátia is. Né-

mely középnemesi család tagjaiból kerültek ki a megyei nemzeti tanácsok elnökei (M. Ostrolúcky, K. Zaturecký, L. Vietoris, M. Zmeškal). Valószínűleg a szlovák ügyben mutatott lojalitás azokkal a rejtett ambíciókkal volt összefüggésben, hogy Szlovákia esetleges elszakadása esetén rokonszenvük jutalmazásra méltó érdemmé váljon.

Az iméntiek bizonyítják, hogy az „uralkodó” magyarok és a „plebejus” szlovákok tudata gyakran egy-egy személyben fért meg, 1848/49-ben még korántsem kibékíthetetlenül. És ha a körülmények kedvezőbbben alakulnak, a helyzetten még enyhíteni is lehetett volna. Miért nem alakultak ki ilyen körülmények?

A nemesi konzervatívok befolyása mindenütt erőteljes volt. Ők a szlovák nemzeti kérdést (akárcsak sok más kérdést is) egyszerűen, ám hatásosan elbagatellizálták. A majdnem ezeréves Magyarország léte a maga gazdag rendi tradícióival és gyakorlatával kulselemét alkotta identitásuknak. Mind a történelmi Magyarország megsemmisítését, mind pedig a szlovák felségterület kialakítását lehetetlennek tartották. Minderre nem találtak sem racionális, sem történelmi érveket, még akkor sem, ha közülük többen, akik 1848-ban a kossuthi koncepció „magyar” Magyarországot vallották, 1949-ben eljutottak a nem magyar nemzetek nyelvi és szellemi emancipálásának gondolatáig.

A kedvezőtlen körülmények között lényeges szerepet játszott az a tény is, hogy az alakulóban lévő szlovák politikai ambícióik messze meghaladták a lehetőségeket. A szlovák autonómia igényével egyáltalán nem harmonizáltak az erőitlen hatalmi és katonai feltételek, és gyenge háterszága volt a nyilvánosságának is. A politika szavahihetőségét csorbította a vélemények sokfélesége. A maximalista – azaz az elszakadási – programot következetesen csak Štúr követőinek legradikálisabb csoportja próbálta keresztülvinni, a hungarofil irányzat inkább a történelmi Magyarország fennmaradása és a szlovák jogok biztosítása között próbált kompromisszumot találni. J. Kollár hívei éppen a sorsdöntő időszakban, 1849 őszén felesleges vitákat robbantottak ki az irodalmi nyelvről. A Štúr-féle irodalmi szlovák nyelv kérdésének hangsúlyozása, illetve a cseh és a szlovák nyelv lényegi egységének harcos bizonygatása a bécsi hatalmi centrumot végképpen elbizonytalanította, holott a szlovák nemzeti kérdés megoldása – akkor – az ő kezében volt.

Az 1848/49-es forradalom így is és úgy is az egyedi és kihasználatlan lehetőségek sora maradt. Eseményei már jelezték a birodalom szétesésének perspektíváját. Közép-Európában többé nem újult meg a természetes egyensúly. 1849 minden nemzetnek ártott, azonban mindegyiknek másképpen. Az egyes nemzetiségek egymáshoz való közeledése elmaradt, megrendült egymás iránti bizalmuk, ami több tragédiához vezetett a 20. században. Azok a deformációk,

amelyek a 18–19. század fordulóján alakultak ki, nem szűntek meg, hanem fokozódtak. Különös intenzitással ment végbe a szlovákok életében.

A másik súlyos trauma, amely a szlovákok és a többi nem magyar nemzeti-ség fejlődését érte 1849 részengedményei után, a 19. század hatvanas éveiben következett be. Az osztrák–magyar kiegyezés véglegesítette a magyarországi társadalom polarizálódását, ismét lehetővé tette az elmagyarosítást, ezúttal azonban sokkal radikálisabb formában. A szlovák társadalom deformálódása hirtelen felgyorsult. A szlovák közegben élő módosabb, műveltebb és korábban előnyöket élvező családok többsége véglegesen betagozódott a magyar nemzet társadalmába. Ritka kivételektől eltekintve a szlovák társadalmat vagyontalan vidéki rétegek tették ki, amelyekben csak apró értelmiségi zárványok voltak.

A torzult szlovák fejlődés következtében a kultúra és a mentalitás is deformálódott. A magyar kultúrában a felsőbbrendűségi elemek domináltak, a szlovákban viszont a kisebbségi elemek és a plebejusok. A magyar mentalitás kisajátította a magyarországi történelmet és kultúrát, azt hirdette róla, hogy mindez a magyar szellem eredménye, a szlovákság viszont feladta ebbéli pozícióját. Elgyengült a szlovák közreműködés érzése a közös történelmi eseményekben, művelődésben és az anyagi kultúra létrehozásában.

Ezt a hátrányt a szlovákok úgy ellensúlyozták, hogy felnagyították az elnyomást, a kitaszítottságot, a nemességet pedig magyar, a szlovákok számára indifferens rétegnek definiálta. A kompenzálás fő árama a tiszta értékekhez, a hegyvidéki természethez, a vidéki élethez, a pásztorkodáshoz és a földműveléshez való menekülés volt. A történelmi mítoszok kialakulása ugyancsak a közép-európai történelmi realitások iránti érdeklődésük elapadásáról árulkodik, bár ez tulajdonképpen eléggé általános jelenség volt a 19. században.

Így torzult el 1848/49 emlékezete is. A magyar állami ideológia, amely abban az időben az iskolai élet és a közvélemény alakítója volt, az egész eseményt úgy mutatta be, mint a magyarság heroikus harcát a szabadságért. Ami nem illett belőle e képbe, azt elhallgatták vagy kiforgatták. Szlovák részről nem alakulhatott ki róla vonzó és általánosan ismert interpretáció. A széles nyilvánosság nem ismerhette meg a szlovák részvételt a forradalmi eseményekben. A szlovák irodalom, bár szerény mértékben, inkább 1848-cal foglalkozott, 1849-et lehetőleg elkerülte, különösen a Béccsel kialakult szlovák szövetség miatt, ami a magyar politikai körök számára egészen 1918-ig ingerlőnek bizonyult. Ezért a szlovák államiság eszméje csak felületesen és gyengén rögzült a szlovákság tudatában.

A szlovákok modern nemzeté csupán a 20. században formálódtak, bár még eközben is kísértett a plebejusság és a kitaszítottság érzete. Kivételt csupán néhány nagy műveltségű történész – főként Daniel Rapant professzor – munkái jelentenek. A szlovákok ezeréves elnyomásának fikcióját később az új államiságok (azok cschszlovák és szlovák változatai) használták ki, mintegy saját legitimitásuk alátámasztásaként. Ugyanezt tette 1948 után a kommunista rezsim is, hogy hangsúlyozza haladó szellemiségét a történelemben.

A magyar és a szlovák történészek – végre – most érkeztek oda, hogy sem felülről, sem a történelem felől nem áll senki és semmi az útjukba, hogy felfedjék az események mélyebb igazságtartalmát. Ehhez azonban objektív, a 19. század érzékeny problémáinak kezelésére alkalmas szemléletre van szükség. Csak így lehet megszabadulni a mélyen begyökerezett sztereotípiáktól, és így lehet elősegíteni a jövő formálását régióinkban.

Fordította: G. Kovács László

KISEBBSÉGKUTATÁS DOKUMENTUMOK

Szózat a felvidék tótajku lakosaihoz.

Az országos hadi robaj közül baráti szót intézünk hozzátok, felvidéki tótajku testvéreink! Szólunk hozzátok nem harag, avagy gyűlölség nyelvén, hanem a polgári testvériség s a keresztényi szeretet nyelvén, intvén titeket, hallgatni az igazság szavára, s követni a becsületes polgári kötelességet.

Fájdalommal hallottuk s értesültünk, hogy a felvidék tótajku lakosai között felmerült alacsony bujfogatóknak és hazug izgatónak sikerült némileg bizalmatlanságot és ingerültséget gerjeszteni köztetek, a magyar nemzet és a hon szabadságát s függetlenségét jelenleg védő igaz honfiak főrekrvései ellen.

Vajjon mostohán bánt-e veletek valaha Magyarország, hogy illy aljas bujtogatások által magatokat tévutra vezetni engeditek, s miatok megfélemedeztek a jótevő Magyarhazáról; sőt érdekei ellen feltámadtok?

Emlékeztetek csak a közelebb időkre vissza. Talán valaha nagyobb adót fizettetek, mint más akármellyik ajku, vagy magyar lakosa e hazának? Nem. Sőt azon hiányt is a többiek pótolák az ország kincstárába vissza, mit rajtatok szegénység, vagy időközüti rosz termés miatt behajtani nem lehetett! Talán aránytalanul többet katonáskodtatok, mint a magyar? Nem. A kötelesség egyenlő volt; valamint a magyar kiváltsággal sem bírt soha keveseb ideig szolgálni, vagy hamarabb tisztté lenni, mint a tót. Emlékeztetek csak vissza, midőn éhség állott be a felső vidéken; ki adott nektek, gyermekeiteknek kenyere!, hogy éhen ne vesszen el? ugy-e a magyar? — Ha lementetek az áldvidékre, nem minden magyar faluban megtelepedtet-e egy-kettő közületet, s szomszédja lón a magyarnak, ki őt testvéreleg segítette! — És ha az ország évenként sok ezereket adott néhez adójából fizettetelt ki ez számotokra? És im ennyi jó tett fejében ti gyűlölségre hagyjátok magatokat ingereltetni a magyar haza s annak szabadság mellettü küzdése ellen, holott ez szintugy a tiétek is, mint a miénk!

De mi történt legközelebb? A magyar nemzet tavasszal kiralyalkozlati Pozsonyban, hogy törvény előtt legyen minden ember egyenlő; szünjék meg a robot s dézsma; és legyen a szegény ember deszkás guqnyhójának szintugy tulajdcaosa, mint az ur bádogos kastélyának. — És vajjon e törvény jótékonyasága alól kivette-e s tótokat? Epen nem: A törvény nem tesz különbséget a Tisza, vagy Garam és Vág melletti lakosra; egyenlő mindegyik; a robot s dézsma megszűnt mindentütt; s egyik sem szolgál hajszálynival sem többet, sem kevesebbet, mint a másik, — legyen az tót, magyar, vagy akármelly ajku s fajtájü népe e hazának. — És im ennyi jótétemény, nemeslelkűség, közös szabadság s egyenlő igazság fejében ti mégis gyűlölségre vagytok hajlandók a magyar nemzet ellen!

De tudjuk mi biztos adatok nyomán, honnan szívárgott szivetökbe ez igazságtalan s istertelen törekvés a haza közszabadsága ellen. — Azért is hű testvérekhez illőleg kérünk, intünk titeket, lássátok be a veszélyt, mellynek szélén állotok, s térjeteek vissza a polgári kötelesség s istenparancselta becsület ösvényére.

Azon roszelelkü emberek, kik tavasszal rajtatok uralkodtak, — ma boszút forralnak az egyenlőség, népszabadság, robot s dézsma eltörlése ellen. Mert ők továbbra is uralkodni akarnának, a népet igyiban tartani, s keresetének zsirjat ellopni titkon, vagy elrabolni nyiltan. És mivel ezt a magyar nemzet által hozott törvények miatt nem tehetik, megesküdtek, inkább magát e nemzetet kiirtani, csakhogy gaz cseljok szerint a régi szolgaság számotokra, s a kegyetlen uralkodás számukra visszaállitassék.

Czéljok pedig semmi más, mint megőlni a szabadságot mindenben, a hol van. A népben, vallásban, a piacon, a templomban, a közéletben, s a magánviszonyokban — mindenütt. Visszaállítani a régi rossz időket, midőn a király törvény nélkül uralkodott, önkényes kormánya egyedül volt mindenható az országban, valamint a nagy ur a városban, a kicsiny pedig falujában. A nép pedig semmi sem volt az egész országban, koldus a városban, s nehéz robot s dézsma alatt görnyedő emberi állat saját falujában.

És tudjátok meg, atyáinkfiai! a régi szolgaság járnának, a robot s dézsmának korát csak úgy hiszik ezek visszaállítani, ha a Magyarországon lakó külön népeket egymásra uszítva, sikerül nekik egyiket a másik által elnyomni, vagy megölni. Ez emberek gyávák is, gyengék is, s hogy győzzenek, közöttünk keresnek czinkosokat gonosz czéluk kivételére.

Mi nem hittünk aínokságaiknak, mellyekkel minket ellenetök ingerlettek; de jti könnyenhivék vagytok, s verembe fogtok esni mielőtt gondolnátok. — Vajjon miért rabelnök el nyelvetöket? Ha Isten annyiféle nyelvet megszenved egymás mellett a földön, miért akarná kiirtani az ember? Vajjon a magyar nemzetnek lehet-e abból haszna vagy kára, ha ti a Vág mellett, vagy a Kárpátok aljánál tőtul szóltok egymáshoz? S nem kedvesebb-e előttünk, ha ti tőt nyelven, de tiszta buzgósággal felszólltok a haza szabadsága mellett, mint ha rátok erőszakolt nyelven ezt vontatva tennétek? Nem erőszakoltok: soha reátok nyelvünk, s szavunkat adjuk, hogy jövőben isseréttlenül hagyjuk tőt nyelvetöket. — Ujabbán nyert szabadságitokat pedig egyenesen általunk birjátok. S az eltört dézsmát és robotot miért akarnók ma visszaállítani, midőn néhány hónap előtt önkényt szabadítottunk föl alólók? — Innen láthatjátok, atyáinkfiai! minő gazság az, melly veletek üzetik, s minő hazugságok azok, mellyekkel ellenünk ingerlenek.

Láttátok Hurbánt, Hodzsát, Sturt és Simonicsot seregével, — ezek akarnak titeket ördögi céljaikra felhasználni. Láttátok, mint rontottak be dűlva, rombolva élelet s vagyont, az országba. Becsületes czélt akarhat-e az, ki kardot, — öldökleni, s kanóczot — gyujtogatni hoz kezében? Nem alávaló rossz emberek-e ezek; kiket rablókként le kell verni irgalmatlanul, habár király vagy császártölti megbízást hazudnának is! És láttátok öket, minő gyáván szaladtak el a galád rabló czinkosok csak félelmes névétől is a magyar nemzet közelgő hatalmas seregének.

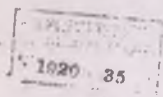
És illy gaz lázító, illy hazaáruló, gyáva, istentelen emberek által engeditek magatokat a magyar nemzet szabadsága s függetlensége ellen felingereltetni! Illy rossz lelkű bujtogatók szavára nem rettegnétek ti vétkezni a magyar nemzet irányotokban annyiszor tanusított jószerűsége ellen!

Ha a bujtogatóknak hisztek, s azok után cselekesztek: önszabadságitokat ássátok ad, de a mienknek nem fogtok árthatni. — A magyar nemzet szabadságának ügye szent, mellyet koronás királyunk V-dik Ferdinánd esküvel szentesített, s az igazságos Isten segedelmével győzni fog ez nélkülötök — sőt ellenetökben is.

Ti pedig, szerencsétlen elcsábított atyáinkfiai! csak veszteni foghattok. — Mert ha diadalt nyer is azon istentelen ügy, melly mellé ellenünk szegödnétek: ti akkor is veszettek, mert saját vezéretek Hurbán, Hodzsa, Stur és Simonics vissza fogják állítani a régi szolgaságot, mellynek igáját mi levettük nyakatokról; s ismét robotot fogtok, még nagyobbat szolgálni, és dézsmát még többet, mint tavasz előtt, fizetni családítóknak, kik magokat most szabadítóknak hazudják!

Ugyanazart is — utójára tisztérileg szólunk hozzátok a magyar nemzet nevében: legyenek velünk együtt serény örei a hon szabadságának; s egyesüljetekek mind különbség nélkül a többi hű polgárokkal s hazafiakkal, megvédésére a hon függetlenségének a király és haza nevében.

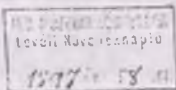
Kelt Pesten, november 12. 1848.



Az országos honvédelmi bizottmány rendeletéből

Kossuth Lajos s. k.
bizottmányi elnök.

Az oláh néphez!



A magyar nemzet testvéri módon megosztotta az oláhokkal minden szabadságait, és nem tartott meg magának csak egyet sem kizárólag, nem hagyott fenn sajátjából semmi kiváltságot, mely az oláhok szabadságára megszorító hatással volna.

És levé ez a magyar nemzet saját nemes ösztönéből, levé önkönyt és nem kényszerítetve.

Az oláhok — igaz — sokat szenvedtenek már régi idők óta; szabadságuk majd mi sem volt, és mégis súlyos terheket viseltenek és még nevék is meg volt gyalózva az ország törvényeiben.

Ugy de kik miatt szenvedték mindezt? a királyi környezet gonosz tanácsosok miatt, kik azonban nem az oláhok, de magok a magyarok felett is kizárólag a szolgátság pálcáját.

De az Isten megselellá a népek szenvedésit és eborá az igazság diadalának napját, és szabad lön a mi oláh mint magyar, horvát mint rác, s a felszabadulás örömhangjai olizék pillanatra a királynak rossz tanácsadóit.

A robot eltöröltetet a magyarokra és el az oláhokra nézve, az odó terheit egyenlőn hordozza nemcsak nem-nem, magyar és oláh, s egyenlő joggal bír az ország dolgainak elintézésében, nincs kizárva semmi közhivatalt és nyílván áll a hecsületes kenyér: kérésnek minden neme előttük: épen mint a magyarok előtt.

És e szép és közös szabadság oly virító reménynek vala szülője, miként Isten is gyönyörködne a szép ország boldog jövődjé felett.

De a gazság és gonoszság megirigylé a népek boldogságát, s a király gonosz tanácsosai lassanként méltó elköltöztak, mint éhes farkasok, ha egy elszalasztott példának: szaga áll meg felfűtött orryukaikat!

Es tervek készítenek, mely szerint a népek kivívott szabadságát ismét semmivé tenni lebeszen, s mi hogy a magyar nemzet volt az, mely a népek szabadságát mindnyójunk s így az oláhok részére is kivívta és megvédte: a magyar nemzetet akaró előbb kiiktani; mert hiszen ezt semmivé léve könnyű lecsüdt volna a felszabadultnak is a régi igál visszakényszeríteni.

Es gaz ármánya bizonyos pontig re: enelezen is sikerült, mert gyalózatot bujtogató által telzdúta a kulcs népeket a magyarok ellen, elcsábítván őket hazug állítások által, mintha a magyar elnyomásaiton gondolkodtak, holott a magyar volt az, mely a közös szabadságot számukra is kivívta.

Igy lázítá fel a rácokat, így a szászokat, így a horvatokat és így az oláhokat, hogy lennének saját magyar testvéreiknek gyilkosai.

De az igazság szent istene nem adá segélyét a gazok munkájára, és az árulás saját veremébe bukott be.

A pártitű Jellasics rabló csordájának egy része — 10,000 ember — Istentől megáldott fegyverrel, v. harcossáink által elfogott és felfegyvereztetett, más része fut és szalud pártitű vezérével, de derék és rettenthetlen regénk mindonütt nyomában vannak, s a kerlelhetetlen igazság büntető bosszujától maga a pokol sem fogja őt menteni, mert hiszen még utolsó reménye — a Bécsből várt segédsereg — is elveszett, a bécsi nép borzasztó letét tartván hazánk elárulónak egyik fő czinkossa Latour felett, ki a pártitű Jellasicsnak segédsereget akart küldeni.

Igy fog elveszni az áruháza, így fog menthetetlenül semmivé válni a pártulónok — még szét nem vert — tábor, mely a felkelt nép tömegétől körülfogva van, 's mint közbe szorult vad fog agyon verekni, a' szabadulhatatlan reménye nélkül.

És e' veszendő ellenség támogatására bujtogattak tégedet fel, oláh nép, hogy gyilkolnád te is a' magyar, kitől szabadságot nyerted.

Azért vigyázz, nehogy elhagyd magadat csúbittatni, végveszélyt árasz fődre.

A' magyar nemzetnek konvencziójának az intésnek utolsó szép szavát intézi hozzátok, még most egyszer tanácslólag fordul felétek.

Az ország kormánya megparancsolja néktek, oláhok egyenként és öszvesen, kik magokat a' bujtogalás által félrevezettetni engedjétek, hogy nyolcz nap alatt mindenki a' rend és törvényes engedelmességnek magát alá vesse, csendesen és jó polgárhoz méltólag viselje 's a' zavargásnak és zendülésnek bármely kis jelét adni ne méréseljen, mert különben — a' mily igazán léte az egekben van és az igazságot védi — a' büntetés szigorúsága és kegyetlensége fog szállani a' bűnösök fejére: és vitéz hadseregük — mely csak most vert szét egy hazáruháza, rabid csordát — ellenük fog indulni, és akkorán jőleszen minden zendülők és háromszoros jay minden bujtogalónak. Jobb lett volna akkorán néktek nem születni, mert a' kegyetlenre és irgalomra senki a' haza ellen pártutók közül nem számolhat. De addig is meg kell hagyni a' magyar és székely néprek, hogy keljen fel és — mint a vihar — szperjen el minden háttalan gazt, ki hazájának szabadsága ellen feltámad 's anya és testvér gyilkossá lenni nem iríodzék; hogy keljen fel a' magyar és székely nép tömegestül és irtson ki minden hazáruháza! és pártutóit, ki a' jó szára helygátni nem akart.

Azért kinek élete és vagyona kedves, az hallja meg ez utolsó szavát a' jókaratú intésnek, mert ki ezt senkinek megérteni, az lakolni fog. Váldjo elveiték és ki fog osztani a' haza hit fiait közt, maga pedig meg fog halni, a' hitónak és fegyvernek halálával.

Vigyázzatok azért oláh testvérek, hogy ne hívjátok magatokra a' büntetés óráját.

Legyetek hü, csendes és békeszerető fiait e' hazának és szerető testvéreit a' magyarok, ki veletek minden jóitéményeit a' szabadságnak becsületesen megosztá.

Ne hagyjátok magatokat elcsúbittatni, de sőt fogjátok meg és adjátok fel azokat, kik bujtogatni, lázítani akarnak, mert ezek a' ti legnagyobb ellenségeitek.

A' szabadság egyonulóság és testvériség szelleme járja át szíveiteket, hogy tisztelhető barátok a' ürveit és szeressétek felebarátaitokat, és szeressétek a' közös hazát, mely néktek közös szabadságot adott.

Béke veiték.

Kül Pesten October 10-kón 1848.

Az ország védeimére megbízott országgyűlési választmány.

Kossuth Lajos s. k.

o l n ö k.

Demeter Zayzon Mária

Nemzetiségszociológiai vizsgálatok Komárom-Esztergom megye németek lakta településein 1989 és 1997 között

A nemzeti kisebbségek megmaradását, jogaik biztosítását szolgáló törvényi keretek, intézmények helyi szinten telítődnek tartalommal. Az identitástudati jellemzők, nyelvi állapotok, regionális sajátosságok pontos felmérése és megismerése előfeltétele a kulturális igényeknek megfelelő körülmények kialakításának. Az igények és szükségletek nemcsak nemzetiségenként, településenként, de szociológiai jellemzők mentén – különösen az életkori/nemzedéki változó függvényében – is eltérnek, miközben az idő-tényező is kihat alakulásukra, újjak megjelenésére, korábbiak eltűnésére.

A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat kezdeményezésére a nyolcvanas évek végétől három egymással összefüggő, egymáshoz módszertanilag és koncepcionálisan illeszkedő, az időbeli különbségek miatt a változások, a tendenciák megfigyelésére is alkalmas kutatás valósult meg a megye néhány olyan településén, ahol a lakosság többségét alkotják a *németek*, illetve a *szlovákok*. A kutatás három fázisban zajlott le: 1989-ben, 1992-ben, majd 1997-ben. A kutatott települések a németek lakta *Tarján* és *Vértessomló*, valamint a szlovákok lakta *Piliscsév* és *Tardos* községek voltak. A tudományos vizsgálat minden esetben párhuzamosan folyt a németek és a szlovákok lakta falvakban, megcélozva e két, egymástól történetileg-kulturálisan, múltbeli és jelenlegi sajátosságok tekintetében eltérő, de közös gazdasági, társadalmi, politikai környezetben, országban élő, a magyarsághoz kötődő kisebbség összehasonlító elemzését,¹ s egyúttal szem előtt tartotta a más magyarországi kisebbségek lakta térségek kutatási adataihoz történő viszonyítás módszertani lehetőségét.²

A kutatás első szakaszában, 1989-ben a hazai nemzetiségi szocializációt, a nemzetiségi, etnikai identitás továbbörökítésének sajátosságait, gyakorlati feltételrendszerét vizsgáló kutatások *időszerűségét* fokozódó tudományos és politikai érdeklődés adta. 1992, a második kutatás éve egyúttal a kisebbségi törvény előkészítésének időszaka is volt, úgyszintén a hazai kisebbségpolitikában

észlelhető változások jegyében zajlott. 1997-ben kezdődött és jelenleg az adatgyűjtés lezárultánál tart az a harmad szociológiai felmérés, amelynek során ugyancsak lényeges változásokat regisztrálhattunk: megszületett a kisebbségek jogairól szóló törvény, létrejöttek a kisebbségi önkormányzatok.

Terjedelmi okokból a továbbiakban a két, német többségű községben végzett kutatássorozat eredményeiről számolunk be.

A kutatásra kijelölt két faluban 1980 és 1990 között ugrásszerűen megnőtt a magukat német nemzetiségűnek vallók száma: Vértessomlón 4-ről 146-ra, Tarjánban 103-ról 578-ra.

A kutatott települések népességének alakulása 1960 és 1996 között³

Tarján

	1960	1970	1980	1990	1996
Összesen	2852	2781	2722	2657	2772
Ebből német anyanyelvű	720	473	354	467	(..) ⁴
Német nemzetiségű	20	(..)	103	578	(..)
Német kulturális igényű	(..)	(..)	1855	(..)	(..)

Vértessomló

	1960	1970	1980	1990	1996
Összesen	1220	1251	1207	1265	1246
Ebből német anyanyelvű	58	36	51	30	(..)
Német nemzetiségű	5	(..)	4	146	(..)
Német kulturális igényű	(..)	(..)	1059	(..)	(..)

Módszerek: kulcskérdést jelentett a kutatási módszerek és adatgyűjtési eljárások kiválasztása, hiszen a tudati jelenségek extenzív módszerekkel történő empirikus megközelítése nagyfokú odafigyelést kíván. Olyan extenzív és intenzív adatgyűjtési módszereket alkalmaztunk, mint a kérdőív, a mélyinterjú, a résztvevő megfigyelés, amelyeket kiegészített a dokumentumelemzés. Extenzív felmérést végeztünk 1989-ben és 1992-ben, ez a települések nemzetiségi lakosságának 10%-os, reprezentatív mintájára terjedt ki. Mélyinterjúkat végeztünk 1992-ben is; 1997-ben ezekre alapoztuk az adatgyűjtést a helyi nemzetiségi közélet aktív résztvevőinek körében.

A nemzetiségi megkérdezettektől remélt nyílt, hiteles adatközlés érdekében,

kérdőbiztosaink minden esetben az adott nemzetiséghez tartozó személyek voltak, ezen felül olyan emberek (helyi pedagógusok), akik a megkérdezettek számára nem voltak idegenek („*csoporton kívülállóak*”). Az időközben kialakult jó személyes kapcsolatoknak (is) köszönhetően a mélyinterjúkat személyesen végezhetjük. A közel egy évtizedet átfogó tevékenység egyik megállapítása, hogy ezalatt megváltozott magához a szociológiai kutatáshoz való viszony is: megszűntek a görcsök, nyíltabb válaszokkal, érdeklődéssel találkozhattunk.

Értelmezési keret: a nemzetiségkutatás/kisebbségkutatás nem hagyhatta figyelmen kívül a téma interdiszciplináris jellegét, és az ebből folyó metodikai követelményeket. A kutatás elméleti alapvetése egyidejűleg feltételezett történelmi, társadalomlélektani, szociológiai ismereteket. Jóllehet az empirikus vizsgálatok elsősorban a gyakorlati tevékenység során hasznosítható vonatkozásokra összpontosítottak, feltételezték az elméleti alapvetést, az értelmezési keretet. Kérdéseink: Miként történik a nemzetiségi identitástudat kognitív és érzelmi komponenseinek kialakítása, átörökítése a nemzetiségi szocializáció főbb színterein? A nemzetiségi szocializációt egy olyan tanulási vagy betanítási folyamatnak fogtuk fel, amelynek során különböző szintereken – a családban, intézményekben, a makrotársadalmi környezetben, az anyanemzettel fennálló kapcsolatokban – meghatározott kulturális kódrendszert sajátítanak el, melynek közege a nyelv, hagyományok, az érzelmi és tudásközösség.

A kutatások elméleti hozamot is eredményeztek. Elsősorban az általános fogalmak, mint például a nemzetiségi identitás – típusainak leírását. Ez a hozam alapozza meg a kutatás gyakorlati jelentőségét a kisebbségenként, településenként, nemzedékenként eltérő identitástudatbeli sajátosságokra építő tevékenység számára. A magyarországi németeknél (akárcsak több hazai kisebbségnél) a kettős kötődés, a nyelvi és az etnikai hovatartozás egymástól eltérő volta miatt e kettő lehetséges kombinációiból fakadó különböző identitás-típusok határozhatók meg, amelyek egyidejűleg, egymással párhuzamosan léteznek. A nemzedékenként eltérően jelentkező – egyes vélemények szerint „*visszafordíthatatlan átmenet*” – asszimiláció különböző fokozatait jellemző identitástudati helyzetek egyidejűleg és párhuzamosan léteznek. A nyelvi és az etnikai hovatartozást külön is feltüntető önbesorolás szerint ezeket legalább négy jellemző identitástípus kategóriába sorolhatjuk: vannak, akik az anyanyelven és a nemzetiségen keresztül együttesen kötődnek a nemzetiségi közösséghez. A hovatartozás vállalása itt tűnik a leghatározottabbnak és a legöntudatosabbnak. Ott, ahol a válaszadó önbesorolásánál a nyelvi és az etnikai önmeghatározás eltér, különböző kombinációk, „*identitás-képletek*”, -típusok észlelhetők. Fel-

gyorsultak – esetenként látványosan – bizonyos folyamatok. Míg a kutatások kezdetén olyan kérdésekre keresvén választ, hogy: „*Véleménye szerint nemzetiségnek lenni ma hátrányt jelent-e ?*”, öninterpretációs dilemmákkal találkozhattunk, néhány évvel később válaszaink között már felbukkant a kérdéssel ellenkező állítás: „*sőt, előnyt!*”. A kitágult politikai mozgástérben vannak, akik tudatosan tartoznak a nemzetiséghez, többszörös szerepet is vállalnak a kisebbségi közéletben.

A közel egy évtized átfogásával a kutatássorozat a folyamatok, tendenciák dinamizmusát vizsgálhatta, s a legújabb, 1997-es adatok⁶ előzetes áttekintése és elemzése egyértelműen bizonyítja a „nemzedék” és az „identitás” között általában és mindig is létező, sőt korábbi felmérésekben is tapasztalt összefüggés felerősödését. Így például a '80-as évek végén hazai németek között végzett kérdőíves vizsgálatoknál jellemző volt, hogy az idős nemzedék magát német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallotta, miközben a fiatalabb generációknál épp fordított helyzet állt fenn. Némi fenntartással állíthatjuk, hogy azóta a nemzedéki sajátosságok nemcsak jellemzőek maradtak, de meghatározóvá váltak a nemzetiségi hovatartozás vállalásának, megélésének, tartalmának tekintetében. E nemzedékspecifikus identitástudat a következőképpen működik: történeti, társadalmi, oktatáspolitikai okokra visszavezethetően a mai középnemzedékeknél tapasztalható a legerősebben a nyelvvésztes, a nyelvváltás. A kutatott időszak kezdetén, 1989-ben a háború után született és felnőtt nemzedéknél nemcsak a nemzetiségi anyanyelvvésztest, hanem identitástudatvesztést is tapasztalhattunk. E korosztály a mai aktív szülőket jelenti. Ez a jelenség napjainkra a német kisebbség középkorú rétegeinél némileg változott ugyan pozitív irányban; több példát találtunk arra, hogy felnőtt korban megtanulták a német nyelvet, a helyi nemzetiségi közéletben, közösségi életben számottevően aktívan részt vesznek. „*Az én német identitásomat a gyerekek ébresztették fel bennem. Hatvannyolcban indították a német nemzetiségi oktatást, természetesen beírtattuk a gyermekeinket is. Jöttek a leckével, beleolvastam..., én tanultam velük. S akkor valahogy nosztalgia ébredt bennem...*” Olyan véleménnyel is találkoztunk, amely szerint Tarján községben „*a lakosság többsége ma már (1997-ben) beszéli vagy újrabeszéli a nyelvet*”.

Szintén a kutatásba bevont németeknél észlelhető, hogy az életkor szerinti csoportosítás két véglete, az idősek (nagyszülők, dédszülők) és a gyermekek/fiatalok nemzedéke jelenti – igaz, egymástól különböző tartalommal – a nemzetiségi nyelv és kultúra legfőbb hordozóját. Korábbi családi szocializációja révén az idős generáció esetében ez természetes – jóllehet itt is érezkelhető a nyelvváltás, amelynek mindennapi mechanizmusaira a helyszíni adatgyűj-

tések pasztikusán világítanak rá. Az 1997-es mélyinterjúk során jellegzetesen fordult elő az a két párhuzamos nyelven folytatott párbeszéd leírása, amikor a mindkét nyelvet – a nemzetiségi tájnyelvet és a magyar nyelvet is – beszélő két helybeli sváb beszélgetése így zajlik: „*Jó barátok vagyunk a szőlőszomszédsággal. Németül szólok hozzá, ő magyarul válaszol. Megint németül szólok, ő megint magyarul válaszol. S akkor már udvariatlanság lenne, ha én csak németül beszélek. Automatikusan most már magamról is észreveszem, hogy jobban megy a magyar, ha egymás között beszélgetünk.*” Vagy: „*Ha együtt van a család – vegyes házasságokban élő nemzedékek –, akkor nem beszélünk németül, nem lehet őket kizárni.*”

A legifjabb korosztályoknál az erősödő nemzetiségi identitástudat az azonosítástudat sikeres (oktatási) intézményes rekonstruálását jelzi. A nyolcvanas évek végén még kételkedtünk abban, van-e realitása az etnikus öntudat újratermelődésének kizárólag intézményes struktúrákon keresztül. Az azóta bekövetkezett változások mást igazolnak. Így vall erről 1997-ben az egyik interjúalanyunk: „*A gyermekeknél a nemzetiségi tudat, ha lehet így mondani: gazdagabb, mélyebb, mint adott esetben a mi generációnknál. Bár ebben szerepet játszott az is, hogy az elmúlt időszakban sokkal több ismeretet, információt kaptak... A tabutémák lekerültek a hétköznapiakba, elszámoltunk már a múlttal... Itt a megemlékezésekkel a kitelepítésekre és a betelepítésekre, s a kárpótlás kapcsán is nagyon sok esemény lezajlott, ami valahol egy tisztulási folyamatot jelentett, és ma már nem kérdések ezek a kérdések.*” Felhívják a figyelmet arra, hogy „*a németiséghez tartozás felértékelődöttennek nagyon sokféle oka van, de főként az, hogy közben fölnőtt egy másik generáció..., akik kezdetől fogva tanulták a nyelvet az iskolában..., sokat jártak külföldre...*”

A családokban – főként a második világháború után kényszerűségből, de a nagyszámú vegyes házasságok miatt is – feladott német nyelvhasználat kevésbé teszi lehetővé a természetes nemzetiségi anyanyelvi szocializációt ebben a körben. A nyelv tanulása ma már „művi úton”, a megteremtett intézményes lehetőségek keretében történik, az óvodától az egyetemig. Tény, hogy a nyelv ismeretszintjét és a család ebbéli minimális szerepét tekintve a nemzetiségi nyelv oktatása (akár) idegen nyelvként történik. Vértessomlón és Tarjánban is az iskola általában jelentős szerepet játszik a nemzetiség megmaradásában és a későbbi önbesorolásban („ki milyen iskolába jár, olyannak tartja magát”). A nyelvoktatást, hagyományápolást végzők minden évben „építkeztek”, bevezettek tevékenységeket, szorgalmazzák a tárgyi és a személyi feltételek korszerű megteremtését.

Az oktatási intézmények tehát a nemzetiségi szocializáció alappilléreivé vál-

tak, koncentráltan és a legnagyobb hatásfokkal itt történhet meg a nemzetiségi identitástudat megalapozása a modern nemzetiségek felnevelésével, az irodalmi nyelv és az anyanemzet kulturájának elsajátításával, a nemzetiségek társadalmi hasznosságának bemutatásával. A nemzetiségi oktatás igényeit speciális helyzetek konkrét feltérképezésével tárta fel. Huszonéves interjúalanyunk így vall 1997-ben: *„Végül is itt az iskola az, ami összetartja a fiatalokat, ami a nemzetiségi tudatot ápolja... itt ismerkedtem meg a németekkel én is, otthon nem annyira, és itt tanultam meg azt is, mit jelent németnek lenni, hogy nem magyar vagyok, hanem német, hogy mit jelent ez a kultúrában, a nyelvben, a szokásokban, az egész életben.”*

A kutatások kezdete óta bekövetkezett legjelentősebb változás: megalkották a nemzetiségi törvényt. *“...a törvény legalizálja, amit mi eddig a gyakorlatban is csináltunk. Ez a törvény a hétköznapi emberre nincs olyan hatással, mint azokra, akik esetleg valamilyen tisztséget viselnek nemzetiségi vonalon... Számomra a törvény azért jó, mert nagyon sok minden olyat megtalálok benne, amire az iskolai tevékenységben tudok hivatkozni... A másik meg az, hogy megalakultak a helyi kisebbségi önkormányzatok... az ember bizonyos törvényes keretek között tud valamit megcsinálni, és azért is jó, mert feladatokat is tűz ki. A nemzetiségi önkormányzatok feladatot is kaptak ezáltal. Engem segít a nemzetiségi törvény.”*⁷

A kutatássorozat legújabb adatai azt is alátámasztják, hogy a rekonstruált nemzetiségi identitástudat nem merev átörökítés, hanem kognitív elemeinek, tartalmának korszerű építkezése: legfőbb eleme, a nyelv, nem az idős nemzedék által beszélt, kétségkívül kultúrtörténeti értékű tájnyelv, hanem a magasabb kommunikációs értékű *irodalmi német nyelv*. Érzelmi elemeit tekintve az idős generáció azonosságátudatába ezek erőteljesebben épültek be. Ezzel szemben a fiataloknál a hovatartozás vállalásának pragmatikus elemei dominálnak, amelyre példa a *világnyelv* tanulásának gyakorlati jelentősége. Viszont az identitás tartalmának elszegényítését-elszegényedését jelentené, ha a nemzetiséget csupán többletnyelv-ismeretének legtöbbször kommunikatív értékén keresztül látnánk, értelmeznénk, mint ahogyan válaszadóink közül egyesek véleményében, akárcsak a nemzetiségekutatások hazai irodalmában fel-felmerül az a pragmatikus kérdés, érdemes-e tanulni a nemzetiségnek saját nyelvét (amelyet nem tanult meg családban). Van-e erre motiváció, származik-e belőle előny? A kognitív elemek mellett alig látszik szerephez jutni az *érzelmi* tényező.

Az empirikus felmérések egyik megállapítása szerint a vizsgált falvakban a nemzetiségi identitástudatot lokális dimenzió jellemzi. Tartalmában olyan kognitív elemek szerepelnek, mint az etnikus környezet történetének, helyi múlt-

jának ismerete. Tarján község történetének szakszerű és részletes feltárása megtörtént, széles körű népszerűsítése úgyszintén.⁸ Egy másik szerző – Németországban élő elszármazott polgár – megírta ennek változatát, s német nyelven publikálta 1996-ban.⁹ Az 1989-es tarjáni kérdőíves felmérés egyik kérdésére – „*Ön szerint mit kellene tenni azért, hogy a németek ne feledjék el anyanyelvüket?*” – több válaszvariáció mellett minden ötödik megkérdezett nemzetiségi lakos vélte úgy, hogy „*jobban meg kell ismertetni velük történelmüket, kultúrájukat*”. Napjainkra mindez beépíthető a helyi tananyagba, tantervbe.

A regionális sőt lokális identitástudat elemeként definiálódik a legtöbbször településenként sajátosan eltérő tájnyelvi változat, a település-nyelvjárás is. A tarjáni németek tájnyelve például eltér más magyarországi németek lakta falvak tájnyelvétől, akár az azonos megyében, közelségben található vértessomlói sváb nyelvtől is. Jóllehet a lokális identitástudat szilárdítja a nemzetiségi hovatartozást, más kérdés, hogy akár regresszív hatású is lehet ott, ahol nem éreznek közösséget a szomszéd falubeli, azonos nemzetiséggel. A vizsgált falvakban nem tapasztaltuk ezt a jelenséget.

A kutatás egyik témaköre az anyaországgal-anyanemzettel/-nemzetekkel fennálló kapcsolatok alakulása és hatása. Az 1989 után bekövetkezett változások – a liberalizálódás, a politikai és gazdasági kapcsolatok, élénkülése stb. – felértékeltek a német nemzetiséghez tartozást, és felmutatták a kétkultúráság gyakorlati értékét. E változások jelentős befolyást gyakoroltak a mindennapi gazdasági környezetre, életszínvonalra, munkalehetőségekre is. A németországi és az ausztriai erkölcsi és anyagi támogatás, ezen országok gazdasági és politikai tekintélye új értelmet, motivációt adott a német nyelv tanulásának, a közösséghez tartozásnak. Az észlelt tendenciák egyértelműen a németiség-öntudatosodását, a nemzetiség bátrabb vállalását mutatták és mutatják.

Az *anyaország* kérdéskörére vonatkozó tematikus kérdésblokk mindhárom kutatásban szerepelt. 1989-ben a vizsgálatba vont tarjáni német nemzetiségű lakosság 38 százaléka emelte ki a német nyelvterületű országokkal való kapcsolattartás jelentőségét az anyanyelv megőrzésében. E kapcsolatok milyenségét, gyakoriságát, mélységét is igyekezvén nyomon követni, a megkérdezett vértessomlói németek 50 százaléka válaszolta, hogy az elmúlt két évben gyakrabban járt Németországban, mint előtte. (Viszonyításként: a szintén akkor megkérdezett szlovákok 8 százaléka válaszolt hasonló módon.) A szintén akkor, zárt válaszvariációkkal feltett kérdésünkre, hogy „*minek kapcsán tölti el büszkeség, ha Németországról hall?*”, 27% választotta a megadott válaszlehetőségek közül azt, hogy „*soha nem érzett ilyet*” (a szlovák válaszadók). Az igenlő válaszok indokait felsorolván, kitűnik, hogy Németországgal kapcsolat-

ban legtöbbször az életszínvonalra voltak büszkéek. Ezután következtek csökkenő sorrendben a technika, a kultúra, a művészet, a sport, a politika, a diplomácia. Elenyészően kevesen megemlékeztek a hatalom és a történelem válaszvარიációkat.

A Tarjánban folytatott kutatás megállapította, hogy a kapcsolatok erősödtek Németországgal. A község rendszeres kapcsolatépítő munkával kialakított humán-tőkével rendelkezik. E kapcsolatoknak nagyon sokféle összetevőjük van: a nemzetiségi kulturális turizmussal indult, folytatódott az 1990. április 24-én megkötött hivatalos testvérvárosi szerződéssel a németországi Stauffenberggel. A későbbiekben bekapcsolódott egy megyei vonal, szintén hesseni kapcsolat. Más – egyesületi vagy önkormányzati, de nem szerződéses kapcsolatok is élnek hatványozottan fejlődnek: önkormányzati kapcsolatokból eredően Tarjánban 1997-ben minden második családnak van már németországi partnere.

A kutatások egy másik nagy kérdéscsoportja az együttélésre és az interetnikus kapcsolatokra vonatkozott. Miként alakultak-alakulnak ezek a vizsgált településeken, ahol a háború utáni évek népességmozgásai a korábban viszonylag homogén nemzetiségi közösségbe nagyobb számú eltérő nemzeti-ségű családokat hoztak össze? Ezekben a falvakban a német lakosok nem a kitelepítést, hanem a vagyonekobbzás révén a helyi „összetelepítést” szenvedték meg. A vizsgált kérdések: Milyen a helyi lakosság jelenlegi befogadóképisége, be tudnak-e illeszkedni a környező városból ide költöző, itt építkező, letelepedő magyar lakosok a nemzetiségi falu szokás- és életrendjébe, elfogadják-e a másságot az élet egyes területein? *„Most adták ki a 97/98-as telefonkönyvet. Ha azt megnézzük, rengeteg az ismeretlen név... a beköltözöttek. Mert annyira vonzó a település, hogy van két utca, ahol majdnem mind beköltözöttek laknak, Tatabányáról. Vannak orvosok, művészek, ügyvédek.”* Németországból is jöttek a faluba lakni: eddig 35-40 család vásárolt házat és „telepedett le” Tarjánban (legtöbbször nyugdíjasok).

A helybeli német kisebbség a fokozódó magyar bevándorlás ellenére is még mindig döntő helyi többséget alkot. Az erősen integrált lokális társadalomban az együttélés nagyon jó. *„A magyar lakossággal – mert volt itt egy ősmagyar lakosság – kimondottan jó a kapcsolat. De azokkal is nagyon jó, akik ide (a háború utáni években) betelepültek és a német vagyont kapták meg. Nincsenek már túl sokan..., közülük nagyon sokan elhagyták a falut... Amint az évek múlnak, egyre kevesebbet foglalkoznak ezzel az emberek... A tarjániakra az jellemző, hogy előrenézünk.”*

A vegyes házasságok nagy száma is egyfajta jelzőrendszere az egymás elfogadásának. Sajátos módon a német kisebbség élénken figyel a velük együttélő, számbeli kisebbséget alkotó magyarság érzékenységére. Kutatásra érdemes jelenség a nagy német többségű település magyarságának közeledése a német kultúra, nyelv, kapcsolatok felé, az egyfajta fordított irányú akkulturáció. A német partnerkapcsolatokból, anyagi segítségből származó előnyöknek egyformán élvezői a helyi lakosok. *„Nagy a jövő-menés itt a németekkel, s rengeteg anyagi támogatást kapunk. Például a gyermektábor, ennek a felét a német Belügyminisztérium vállalta. A Gyermekotthont a sérült gyermekeknek, szintén német – DOH – segítséggel csináltuk. Sok mindent, tűzoltóautót, munkagépet, nem is lehet felsorolni, mi mindent adtak már... [amit] nem csak a nemzetiség élvezi, mert aki itt lakik, mind részese annak, amit kaptunk.”* A magyar gyermekek az iskolában ugyanúgy tanulják a német nyelvet, mint nemzetiségi társaik, a magyar pedagógusok, oktatók szívesen, sőt lelkesen vesznek részt a nemzetiségi oktatási programokban. A nemzetiségi oktatásban kezdettől részt vevő oktató így vall erről 1997-ben: *„a tanfelügyelő először nem tudta, hogy én nem német származású vagyok, mert ahogy átfogtam az egészet és csináltam, beöltöztem én is sváb ruhába... Mikor kiderült, nagyon meglepődött... Mondtam, hogy nem baj az, én megszerettem, nekem tetszik ez a kultúra és szívesen főlvállalom”.*

Élénkek a két, németek lakta falu kapcsolatai más kisebbségekkel tágabb földrajzi vonatkozásban: a község határain túl, a megyében is. Ebben tagadhatatlan a megyei önkormányzat szerepe: kezdeményezte – először kétévente, majd az igények felerősödése következtében már évente –, megrendezte a megyei nemzetiségi találkozókát. Községhatáron belül íratlan szabály, sőt tudatos törekvés, hogy „egymás rendezvényeire meghívjuk egymást, mindenki felsorakoztatja itt a zenekarait, egyleteit, kultúrájáról, szokásairól számot ad... Mi mindig igyekszünk arra, hogy a rendezvény ne csak sváb legyen, hanem egy össznemzeti valamit adjunk”.

A magyarországi német nemzetiség zömében vidéken él. Identitásának egyik jelentős talaja a hagyományos népi kultúra, legalábbis annak néhány megőrzött eleme. Hagyományok, szokások révén kötődnek a nemzetiségi műveltséghez. A közösség fennmaradása szempontjából elgondolkodtató ugyan, hogy a paraszti kultúra eltűnése általában milyen hatással lehet arra a tulajdonképpen kétkultúrájú nemzetiségi közösségre, amelynek egyik lényeges alkotóelemét jelenti. A sváb népviselet elhagyása a mindennapokból már néhány évtizede megtörtént, erőteljesen él viszont a tarjáni mindennapokban és ünnepeken a sváb zenei hagyományok vonulata, amelyet színvonalasan művelnek és

sikeresen szerveznek. A község életének legjelentősebb közösségi eseménye a zenei fesztivál, amelyet hatodik éve tartanak évente, alkalmanként több ezer résztvevővel (1997-ben hat németországi tartomány, egyesület képviselőitében jöttek el vendégek.)

Vértessomlón, de főként Tarjánban, ahol 1997-ben megismételtük a kutatást, adatokat nyertünk arra vonatkozóan, hogy közösségként hogyan működik az erősen integrált helyi társadalom. Önkormányzati vezetői úgy érzik, szükség esetén *„van itt hadra fogható és áldozni tudó vagy szándékozó emberekre a faluban”*. A közösségi élet strukturálódott: *„Most demokrácia van, rengeteg egyesület, klub alakult.”* Viszont: *„ha nem lettek volna olyan vezető egyéniségek a faluban, akik ezeket a dolgokat megszervezték, összefogták, élre álltak, akkor hiába a tömeg, nem lehetett volna megcsinálni”*.

Az identitás tartalmának vizsgálatakor jellemzően lejeződött ki a kettős kötődés, ezen belül a magyarsághoz, az országhoz, államhoz való erős kötődés és kötődni akarás. Így fogalmaznak: *„örülük, hogy nemzetiségi vagyok, de magyarnak érzem magam.”* Vagy pedig: *„Magyarul álmodom, de ettől, ha megszólal a német himnusz, a magyar himnusz mellett az is mond valamit.”* Az ön-meghatározásnál mély dilemmát okoz, amikor a népszámlálás a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdésénél választani kell a német és a magyar között. Ezt többen úgy értelmezik, hogy az, aki nem a magyar nemzetiséget jelöli meg, ezzel azt is deklarálja, hogy ő nem magyar, márpedig igen sokan vannak, akik *„németnek vagy szlováknak és magyarnak”* tartják magukat. Az anyanyelvi önbesorolással kapcsolatosan újabb kétség merül fel akkor, amikor a nemzetiségi anyanyelv választásánál a megkérdezett úgy érzi, az általa legjobban beszélt nyelv a magyar, s a nemzetiség nyelvét nem beszéli olyan mértékben, hogy származástudatának megfelelően anyanyelvként válassza e hivatalos helyzetben. Az is felmerült a kutatások során, hogy a megkérdezettek tapasztalatai szerint a magyarországi németek mások, mint a „kinti” németek, és a német megjelölés megtévesztő lenne, *„nem hiába találták ki azt, hogy Ungarndeutsche”* – mondják.

A magyarsághoz, a Magyarországhoz való kötődés intenzitása erős regionális és ezen belül lokális identitástudatukból is következik: a szűkebb közösséghez, a faluhoz tartozás tudatának erősségéből. Szeretik és ragaszkodnak hozzá, mint a földhöz, amelyen őseik, nagyszüleik és azok nagyszülei is éltek, dolgoztak. A megyei közgyűlés elnökének szavaival: *„büszkék vagyunk arra, hogy itt – bár nem megpróbáltatások nélkül – „házat és hazát” találtak, itt akarnak boldogulni és ezt a tájat hagyják örökül gyermekeiknek is.”¹⁰*

JEGYZETEK

1. Vö. Demeter Zayzon Mária: *Öntudatosodás és önfeladás között. Nemzetiségszociológiai vizsgálatok Komárom-Esztergom megyében*. Kiadja a Komárom-Esztergomi Megyei Önkormányzat. Tatabánya, 1993. 135 old.
2. Vö.: Demeter Zayzon Mária: *Önkép és magyarsággép a Baranya megyei németeknél. Honismeret*, 1992/3. sz. 46–52 old.
3. Forrás: *Az 1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településként. 1980. 1990.* Kiadja a KSH. Budapest, 1993. 11., 12. old., és *Az 1990. évi népszámlálás. Magyarország nemzetiségi adatai megyénként (a mindenkori államigazgatási beosztás szerint, 1870–1990).* Kiadja a KSH. Budapest, 1993. 1970-ben a népszámlálás nem kérdezett rá a nemzetiségre.
4. (...) = nincs adatgyűjtés.
5. Forrás: *Az 1980. évi tanácsi minősítés adatai.* KSH. Budapest, 1993.
6. Vö. *Tarjáni mélyinterjúk anyaga.* Az 1997. évi kutatás gyűjtése, 74. old.
7. A Komárom-Esztergom megyei német kisebbségi önkormányzatok és ezek megyei szövetsége fő feladatuknak tekintik az identitástudat erősítését, az anyanyelvi oktatás fejlesztését, a kulturális és vallási hagyományok ápolását, a tárgyi és szellemi értékek felkutatását és megőrzését, partnertelepülési kapcsolatok ápolását és újak kiépítését a német nyelvterületen. Vö.: *A kisebbségi önkormányzatok működésének tapasztalatai. A Komárom-Esztergom megyében élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzete.* Előterjesztés a Megyei Közgyűlés 1996. november 28-i ülésére. 1996. 4. sz. Melléklet: Komárom-Esztergom Megyei Német Kisebbségi Önkormányzatok Szövetsége, Tatabánya. 2. old.
8. Vö. Mikonya József: *Tarjáni krónika.* Kiadja a tarjáni Polgármesteri Hivatal és a Tarján Községért Baráti Kör. 1992. 130. old.
9. Vö. Anton Tresl: *Tarian. Ein ungarndeutsches Dorf und seine Umgebung.* D-Bous. 1996. 240. old.
10. Vö. Kovács György István: *Beköszöntő.* in: Demeter Zayzon Mária (szerk.): *Öntudatosodás és önfeladás között.* Tatabánya, 1993. 5. old. Kiadja a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat

Számunk szerzői

Pomogáts Béla irodalomtörténész, Budapest

Szarka László történész, Budapest

Veliky János történész, Debrecen

Škvarna Dušan történész, Pozsony

Demeter Zayzon Mária kisebbségkutató, Budapest

KISEBBSÉGGUTATÁS SZEMLÉ

Újabb Boszniák ?

Nemzetiségi és etnikai feszültségek
a posztkommunista világban

Jeszenszky Géza: More Bosnias? National and Ethnic Tension in the Post-Communist World. = East European Quarterly, 31. vol. 1997. 3. no. 203–298. p.

Szerzőnk egy Amerikában 1996 telén született és láthatóan amerikai hallgatóságnak címzett aggodó – gyermekkorán, majd miniszterségén is merengő – gondolatsort vet papírra, Toynbeet és Kissingert idézve alapvetően közép- és kelet-európai vizsgálódásaiba heledolgozva a palesztinai béke reményét is.

Mindenki egyetérthet a szerzővel abban, hogy 1989 katarziséjától sokkal többet vártunk. Kiderült: a közép- és kelet-európai együttműködés föltáruló lehetőségeivel kapcsolatos feltételezéseink naivak voltak, a diktatúra évtizedeinek öröksége pedig túl erős. És egyelőre túl gyöngének bizonyult az utóbbi évtizedek szolidaritási hulláma is.

Szerzőnk igen hatásosan exponálja cikkének központi kérdését: Hogyan lehet, hogy közvetlenül a reménység nagy pillanata után, és éppen abban a Jugoszláviában, amely mindkét diktatúra, a hitleri és a sztálini ellenében egyaránt képes volt fellépni, s ahol a többnemzetiségű szövetségi állam modellje megvalósulni látszott, oly véres háború robbanhat ki?

A háborúhoz vezető okot végül abban találja meg, hogy a jugoszlávok 1981 óta olyan országban éltek, ahol a többség nem volt szerb, de a szerbek irányították az államot, ők foglalták el a legtöbb hivatalt a szerb Karagyorgyevics-dinasztia uralma idején éppúgy, mint a horvát születésű kommunista vezér, Tito idején. A vezér halála után kipattant a szikra, a többség nem hallgatott a kisebbség panaszaira. A kisebbség fegyvert fogott az intoleráns többség ellen.

A délszláv háború fő kérdése a szerző számára: Vajon minden etnikailag egyes, multinacionális feszültségekkel teli társadalom ilyen konfliktusba kerül-e, ha csak nincs vaskéz, amely békeességben tartja, vagy mégis vannak – volná-

nak – módszerek és politikák, melyek békét és harmonikus együttműködést hozhatnak az etnikailag különböző közösségeknek?

Szerzőnk felsorolja azokat az időzített bombákat, melyek ott ketyegnek Karabahban, Csecsenföldön, Tádzsikisztánban, Oszétiában és a fenyegető csöndet Koszovóban. Különösen figyelemfelkeltő és szokatlan, amint annak a 27 millió orosznek a helyzetét ecseteli, akik az Oroszországi Föderáción kívül maradtak. Mi lenne, teszi fel a kérdést, ha – Miloševićet utánozva – egyszerűen Jelcin is azt mondaná: „Minden oroszt egy államban kell egyesíteni!” Ugyancsak felhívja arra a veszélyre a figyelmet, amelynek súlyát szerinte nem mérték fel igazán, nevezetesen Kozirjev orosz külügyminiszter 1994 januári kijelentésére „a közeli külfölddel”, illetve azzal kapcsolatban, hogy a FÁK-országok és a balti régió mindig is orosz érdekszférához tartoztak, és Oroszország ezt a területet nem fogja feladni, s ezt kimondani sem fél.

A magyarság rögtön az oroszok után a második legnagyobb nemzeti kisebbség Európában, három és fél millió fővel a határokon túl. Ezután a németek, majd a szemlélő meglepetésére is az albánok következnek. Az albánok 40%-a él Albánián kívül. Ugyancsak – a statisztikák megbízhatatlanságára, illetve hiányára is felhívva a figyelmet – megjegyzi: senki nem tudja, hány millió cigány él Romániában, Bulgáriában, Magyarországon, Szlovákiában és másutt.

Szerzőnk emlékezteti amerikai közönségét, hogy ott egykor az a mondás járta, „csak a halott indián a jó indián”. Sajnos Kelet- és Közép-Európában sok félrevezetett politikus képzele ma is, hogy csak a halott, elüldözött, nemzetiségétől megfosztott vagy asszimilált kisebbség a jó kisebbség, az, amelyik nem bosszantja a többséget. Ötvenmillió embert azonban – ennyi szerzőnk szerint Kelet- és Közép-Európa kisebbsége – nem lehet sem áttelepíteni, sem (legalábbis rövid idő alatt) asszimilálni.

Az egyetlen lehetőség az, ha a kisebbségek garanciákat és intézményeket kapnak a tisztességes élethez és a biztos jövőhöz. Ehhez speciális alkotmányos és törvényes jogok és nemzetközi garanciák szükségesek. (Cikke más részében említi az egykori külügyminiszter, hogy a horvátországi tűzszünet idején, a boszniai háború kitörése előtt Magyarország és Ausztria hiába járt közben olyan békefenntartók Boszniába küldése érdekében, akikkel az egész boszniai háború megelőzhető lett volna.)

Cikke végén 1992-ben megjelent *Wartime American Plans for a new Hungary: Documents from the Department of State* (Amerikai tervek egy új Magyarország érdekében a háború idején, külügyminisztériumi dokumentumok) című Romsics Ignác szerkesztette kiadványból (Boulder Co., 1992) idéz egy olyan kevésbé ismert 1944-es amerikai javaslatot, amely végül az ereje teljé-

ben levő Sztálin ellenkezése miatt került le a napirendről, akit olyan nagy létszámú kisebbséggel rendelkező országok is támogattak, mint Csehszlovákia. A javaslat főbb pontjai melyeket az ún. Balkán-dunai, orosz, lengyel és görög régió tárcaközi bizottsága dolgozott ki a kisebbségek ügyeinek kezelésére, a következők voltak:

1. A kisebbségek ügye inkább nemzetközi, mint belügyi kérdés.
2. Mivel az „állampolgárság” és a „nemzetiség” különböző fogalmak, az államnak semlegesnek kell maradnia a nyelvhasználatot illetően.
3. Az USA támogatná egy európai vagy regionális „Bill of Rights” kidolgozását, ami a térségben biztosítaná az emberi és a kisebbségi jogokat.
4. Előírná a kisebbségek részvételét a kormányokban, és kívánatosnak tartaná a kisebbségi iskolarendszerek kifejlesztését. „E szovjet ellenkezés miatt félretett javaslatokra majd csak az 1970-es koppenhágai EBESZ konferencián, amely a biztonság »emberi dimenziójával« foglalkozott, kelt visszhang.” Így fogalmazódtak meg ott fontos ajánlások. Ezek azonban nem kötelező erejűek, így jobbára jámbor óhajok maradtak. Az Európa Tanács, amit szerzőnk „az összes demokratikus európai ország politikai klubjának” nevez cikkében, ugyancsak tett javaslatokat, de az 1993-as bécsi csúcson csak egyes részei kodifikálódtak.

A cikk hangnemének szemléltetésére utolsó bekezdését szó szerint fordítjuk: „Egy dolog biztos, félek is tőle. A nemzeti és etnikai kisebbségek ügye kellemetlen problémából immár sebbé növekedett, robbanással fenyegető időzített bombává, és elodázhatatlan, hogy olyan megoldást találjunk, amely magában foglalja az egyes országokon belüli törvényi rendezést és a felvilágosult megvalósítást, továbbá olyan nemzetközi akciókat, mint a jogok kodifikálása, végrehajtásuk ellenőrzése és a végrehajtásra való kényszerítés mechanizmusának kidolgozása. Logikus elvárás volna, ha manapság, amikor a gond súlyossága megmutatkozott Boszniában és másutt, az USA saját 1944-es ajánlásainak szellemében cselekedne, és nem fogadná el, ha náluk jelentősen gyengébb intézkedések fogadtatnának el megoldásként. Minél szélesebb körben fel kell ismerni, hogy különböző nemzetiségi/etnikai közösségek területi vagy kulturális önrendelkezése szövetségi társulás keretében, vagy bármely más formában, ami elkülönült egymás mellett élést tesz lehetővé, tűnik a legjobb megoldás-

nak, ahogy ennek működőképessége bebizonyosodott Svájcban, az olaszországi Dél-Tirolban, Katalóniában és a spanyolországi Baszkföldön, s ahogy, remélhetően ez működni fog Palesztinában is. Hogy mindez hogyan valósítható meg, az egyrészt erkölcsi kérdés, másrészt vizsgálja a gyakorlati politikai cselekedeteknek. Azonban biztos vagyok, hogy csakis az általam vázolt módon végrehajtott akciók biztosíthatják a kommunizmus utáni világban a stabilitást, és csak ezek garantálhatják a demokráciát.”

Tokai András

Interjú Kosáry Domokossal a két világháború közötti fiatal tudós nemzedékről

*Kodolányi Gyula: A hetven éves Magyar Szemle .
= Magyar Szemle, új folyam 6. évf. 1997. 11–12. sz. 1–22. p.*

Ezt a számot a *Magyar Szemle* teljes terjedelmében a régi *Magyar Szemle* hetvenedik évfordulójának szenteli. 1927-ben, hetven évvel ezelőtt jelent meg Szekfű Gyula, majd Eckhardt Sándor által szerkesztett, Bethlen István gróf alapította *Magyar Szemle* első száma. Az évfordulót illene megünnepelnie az egész magyar szellemi életnek, mert a polgári demokratikus értékekért, a magyar tudományosságért kevés intézmény tett annyit a két világháború között, mint a *Magyar Szemle*. Ez a tematikus szám három új tanulmányban és egy beszélgetésben igyekszik képet adni a régi *Magyar Szemle* életéről, mindennapjairól és teljesítményéről. A mai tanulmányok szerzői már nem ismerhették a világot, amelyről írnak, az interjú alanya, Kosáry Domokos viszont bensőséges részvevője volt a folyóirat életének. Emlékezéséből fény derül arra a szellemi körre, melyben az ő nemzedéke olyan jelentős szerepet vállalt, s megvilágítja, mi lehet ennek a körnek máig ható üzenete.

Az emlékezés után szűk, de kitűnő válogatást hoznak a lap régi cikkeiből úgy, hogy szerepelnek benne a mögötte álló Társaság s egyben a szellemi-politikai élet reprezentánsai (Bethlen, Teleki, Szekfű) éppúgy, mint a harmincas évek fiatal nemzedékének legjobbjai (Rónai, Kosáry). A válogatásból óhatatlanul tárulnak fel nemzetpolitikai, történetfilozófiai, szociológiai, külpolitikai vonulatok. Kirajzolódik ebből az a meghatározhatatlan, mégis biztosan érzett légkör, amely a régi *Magyar Szemlé*t eltéveszthetetlenül jellemezte, s amely hónapról hónapra annyi olvasót vonzott maga köré egykor.

Kosáry Domokos egyike azoknak, akik a harmincas évek híres fiatal gárdájához tartoztak a *Magyar Szemlénél*. E nemzedék tagjai személyesen is ismerték egymást mind az irodalom-, mind a jogtudomány, mind a politológia és a történelem terén. Tudatosan készültek arra, hogy európai polgári demokráciát hozzanak létre.

Szekfűről és Bethlenről szólva úgy véli, hogy ők egy magas szintű nemzetpolitikai szemlélet akartak indítani, egy olyan tábor központjaként, amely a fiatalokkal növekszik. Kölcsönös eszmecsere folyt a fiatalabb és az idősebb nemzedék között. Kovács Imrét, a falukutató mozgalom egyik jeles alakjának cáfolatát idézi, amely szerint nem igaz az, amivel Németh László vádolta Szekfűt, hogy koncepciójával megroppantja a gerincüket. „Amikor az ember ebbe a körbe került, az volt az érzése – állítja Kosáry –, hogy nem akarnak ráerőszakolni egy gondolkodásmódot, ...hanem olyan fórumot adnak számára, ahol saját gondolatait képviselheti, és megvitathatja nála lényegesen idősebb és befolyásosabb emberekkel. Mert ez volt a folyóirat mellett működő Magyar Szemle Társaság másik nagy érdeme. A fiatalok olyan közegbe kerültek, ami politikai és szellemi elitnek volt tekinthető. Ez az elit olyan humánus nacionalizmust képviselt, amelyben a nemzeti és európai érdekek összefértek. Szekfű a Társaságban keményen megkövetelte a szolid hangot és a professzionalizmust. Száműzni akarta a fölösleges érzelmeket és indulatokat a lap szerkesztésekor, holott nagyon sok érzelem volt benne, de nem az értelem helyett, hanem az értelmi eredményeket átfűtő érzelem volt ez. Szekfű az indulatokat és a másodrendű, alacsony szintű nacionalizmust tartotta életveszélyesnek. A lap szerkesztésekor hajlandó volt minden kéziratot megnézni, de a döntéseket nem egyedül hozta meg. Előbb Balogh József, később Bisztray Gyula vezette a szerkesztőség napi munkáját. A lap szellemi és társadalmi élete inkább a Társaság által szervezett teákon és vacsorákon zsongott, ahol beszélgetés folyt.” (Az európai viselkedésnek, a tárgyalási formáknak azt a szintjét, amit most az 1990 utáni nemzedékeknek kell újratanulniuk, ott egy fiatal ember magától értetődően sajátította el.) A *Magyar Szemle* jelentőségéről szólva Kosáry Domokos kiemeli még hogy bár a lap nem volt extrém nacionalista, a nemzeti érdekeket mégis határozottan képviselte. Abban az időben az egyetlen olyan központi orgánus volt, amely rendszeresen figyelemmel kísérte a határon túli magyarság dolgait mégpedig „nagyon higgadt formában.”

A *Magyar Szemle* érdeklődési köre rendkívül széles volt: a modern fizikától a társadalomtudományokon át a képzőművészetig terjedt. Kosáry Domokos szerint „bizonyos fokig a rossz társadalmi fejlemények segítették a *Magyar Szemlé*t abban, hogy nagy visszhangja legyen, mert a nagyon zárt társadalom-

nak a kiszélesítésén fáradozott s ez pozitív töltést adott neki”. A *Magyar Szemle* szellemi műhelyként, érintkezvén a hivatalosságokkal, a reformerekkel, a gazdasági emberekkel, a vezető tudósokkal, Babits szellemi holdudvarával, a népi írók körével, az *integráló közép* szerepét kívánta betölteni.

Székfű pályáján a *Magyar Szemle* ideje külön korszaknak, talán a legérettebb korszakának tekinthető. 1927-től 1938-ig, súlyos betegségéig szerkesztette a lapot. Ekkor Eckhardt Sándor folytatta a munkát a Székfű által kialakított irányban, egészen 1944 márciusáig, amikor a németek megszállták az országot. 1946-ban a *Magyar Szemlét* le akarták foglalni mint fasiszta terméket. Minden elérhető példányt bezúztak ezekben az években. S bár Nyugaton egyetemeken és könyvtárakban több száz teljes sorozat megmaradt, a Széchényi Könyvtárba Bisztray Gyula hordta be darabonként az elérhető példányokat, és látta el mindet magyarázó szöveggel.

1945 után éppen minősége, szelleme miatt nem lehetett folytatni a *Magyar Szemlét*, mert ez irritálta legjobban a kommunista hatalmat.

„Ez a hihetetlen nagy egyéniségeket feldobó, a harmincas években indult nemzedék talán a legnagyobb volt századunk magyar történelmében. Még szétszórátásában is óriási teljesítményekre lett képes, még a hatvanas években is. De nem tudta elvégezni mint nemzedék a történelmi hivatását” – fejezi be az interjút Kosáry Domokos.

Kovács Olga

A második romániai forradalom

Beszélgetés Emil Constantinescu köztársasági elnökkel.

La deuxième révolution roumaine. Entretien avec Emil Constantinescu. = Politique Internationale, 1997. 76. no. 391–403. p.

Az 1996 novemberében elnökké választott (57 éves) Constantinescu Marc Semónak, a *Libération* című francia újság munkatársának adott exkluzív interjút. Arra a kérdésre, hogy miért csak hét évvel Ceaușescuék bukása után tartottak valóban szabad, demokratikus választásokat Romániában, az ellenzékiek győztes jelöltje az elmúlt ötven év eseményeit idézte föl. A számok önmagukért beszélnek: az ötvenes években a 16 milliós népességből 1,2 milliónyi-an kerültek börtönbe, koncentrációs táborba, közülük 200 ezret kivégeztek; gyakorlatilag minden állami és társadalmi intézményt „lefejeztek”. Az 1989-

es fordulatig Románia volt ténylegesen az egyetlen szocialista állam, ahol az ellenzékiességnek semmiféle formáját nem tűrték meg, így a kommunista párton és társszervezetein kívül társadalmi összefogás nem létezett. Bársonyos forradalom, illetve fokozatos átmenet helyett épp ezért követelt 1200 életet az 1989-es változás. Noha ma kereszténydemokrata elnöke, reformkormányja, jobbára demokratikusan választott képviselői vannak az országnak, az alapvető feladat a mentalitás megváltoztatására helyeződik.

A kormány csökkenő népszerűségével szemben az elnök, Constantinescu kedveltsége továbbra is magas, mintegy 70%-os. Ennek okát ő a továbbélő tradícióban látja, mely szerint a román nép az egyházhoz, a hadsereghez, valamint az ország első emberének személyéhez kötődik szorosabban – azt vagy nagyon szereti, vagy gyűlöli. Másfelől tény, hogy Victor Ciorbea nem folytat reformpolitikát. Mint ahogy tény az is, hogy Constantinescu már választási kampánya során kijelentette, amennyiben ígéreteit nem sikerül megvalósítania vagy csődöt mond, úgy önként távozik posztjáról.

Gazdaságpolitikai kérdésekre térve az elnök úgy nyilatkozott, hogy hétéves stagnálás után sok választási lehetőség nem adódott, így a Nemzetközi Valuta-alap sokterápiája alá a Világbank támogatásával társadalmi védőhálótt igyekeznek húzni Romániában. A reform költségeit elsősorban persze a román állam állja, hiszen az Európai Unió nem jótékonyági intézményként működik manapság. Románia a külföldi beruházók számára jogi feltételeket biztosít a föld birtoklására is, melyen a befektetést működtetni tudják. A kereskedelmet teljesen liberalizálták. A nem nyereséges állami vállalatok felszámolása, illetve a privatizáció folyamatban van.

A Constantinescu hatalomra kerülését követő három hónap során több gyárat/üzemet privatizáltak, mint az azt megelőző egy év alatt összesen. A nagyobb létesítmények kapósabbak voltak. A RomTelecom magánosítása csaknem teljesen befejeződött. A vas- és acélgyártó üzemek is igen keresettek. Az útépités nagy jövő előtt áll. Mobiltelefonokból nem képesek kielégíteni a keresletet. A tőzsdeügyletek száma emelkedik. Van úgy, hogy a második gazdaságban zajló csereügyletek egy hét alatt túlszámalyák az 1996-os év összes tranzakciójából származóakat.

Az inflációt illetően a 100%-ot is előrejeleztek 1997-re. A valóságban az infláció inkább haranggörbét írt le. A lei egyre stabilabb a dollárhoz viszonyítva. A lakosság is egyre több bizalommal viseltetik a pénzintézetek iránt, a betétek növekszenek, s így az Állami Bank devizatartalékai is. Tisztában vannak azonban azzal is, hogy a reálgazdaságban kell elsősorban végbemenniük a kedvező folyamatoknak.

A gazdasági átmenet időszakában azonnal jelentkeznek a társadalom terhei, így az ötszörösére emelkedett gáz- és villanyárak, növekvő ütemben az elbocsátások. Ellensúlyozásképpen néhány közérzetjavító intézkedést hoztak: a szülési szabadságot két évre emelték; a 12 havi munkanélküli segílyt egy összegben is föl lehet venni, hogy belőle valamilyen vállalkozást azonnal el lehessen indítani. Hivatalos adat szerint a munkanélküliség 6%-os, mely érték bizonyára növekedni fog. Ez azonban nem befolyásolja a Nemzetközi Valutaalappal kötött megállapodást, mivel a költségvetésbe eleve beépítették a tényleges és a pénzügyi deficitet.

A Ceaușescu-rendszerből örökölt kórházak és az állami gondozottakkal foglalkozó intézmények állapota az elmúlt hét év során csak tovább romlott. A tényleges helyzet feltérképezésére ígéretet tett a Demokratikus Konvenció, de csodára egyelőre ő sem képes. Az 1996-os választási kampány során Constantinescuékát nemigen támogatták ellenzéki szellemiségük miatt, így korrumpálódás nélkül juthattak hatalmi helyzetbe, s most már innen igyekeznek megtisztogatni a közintézményeket az elvtelen érdekösszefonódásoktól. A korábbi rendszer szimpatizánsai természetesen eltúlozzák sérelmeiket, ha né tán leleplezésükre kerül sor. Közéjük tartoznak például a volt *Securitate*, a hírhedt állambiztonsági szolgálat munkatársai, akik 1989-ben igyekeztek beépülni az új intézmények keretei közé, ami nem volt nehéz, hiszen mindenütt szép számmal jelen voltak, elsődlegesen is a külkereskedelemben.

Ara a kérdésre, hogy vajon törvényt hoznak-e a volt *Securitate*-munkatársak dossziéjának nyilvánossá tételére, Constantinescu elnök úgy válaszolt, túl sok feszültséget élt már meg a román társadalom ahhoz, hogy nyilvános számonkérésre kerüljön sor, s különben is az elmúlt hét évben nagyon sok kézen megfordultak a kérdéses dokumentumok ahhoz, hogy volt idő manipulálásukra.

A jelenlegi elnök igyekszik normalizálni a kapcsolatot az exkirállyal. Mihály király visszakapta állampolgárságát, Románia tiszteletbeli nagykövete lett a NATO-berkekben. Legutóbbi romániai körútját követően a közvéleménykutatások azt mutatták, hogy a lakosság mintegy 5%-a szavazna a monarchia visszaállítására mellett.

A magyar–román alapszerződéssel kapcsolatban Constantinescu elmondta, hogy a legfontosabb a bizalom helyreállítása a két nép között. Ehhez az RMDSZ minden szintű képviselője a hatalomban a legjobb eszköz; vannak miniszterek, államtitkárok, prefektusok és hamarosan nagykövetek is lesznek e párt soraiból. A finnországi helyzethez hasonlította az elnök az etnikumok közötti jó viszonyt, mely nyilván meglepi a Nyugatot, ahol hagyományosan úgy

könyvelik el a kelet-közép-európai térséget, mint a nemzetiségi konfliktusok gyűjtőmedencéjét. Az elnök szerint az egyetemi oktatás kérdésében is csak a magán, illetve a nyilvános egyetem problémája vár megoldásra. A kolozsvári egyetem kérdésében maguk a hallgatók és az oktatók szavaztak a multikulturális – román, magyar, német – státus mellett. Ehhez még hozzáfűzte, hogy a testnevelésórákon meg a könyvtárban igazán nem indokolt a hallgatók nyelvenkénti szétválasztása!

A nemzetközi kérdések közül elsőnek a NATO-tagságé merült fel. Noha elnökké választásakor Constantinescu kötelességének tartotta tájékoztatni a társadalmat, hogy a mindez kb. hárommilliárd dollárjába fog kerülni, a lakosság 90%-a erőteljesen követeli – követelte az interjú idején – a csatlakozást. Ma már nem a szomszédaitól való félelemmel indokolható ez a törekvés, sokkal inkább azzal, hogy Románia felismerte, pillér szerepe van a térségben. A múlt században *Michelet* (romantikus történetíró) is úgy látta, a lengyel, a magyar és a román nemzet védelmezi a Nyugatot a barbárságtól. Ma a román nép a pluralista demokrácia, a piacgazdaság, a szomszédokhoz lúzóddó jó viszony elismeréseként értékelné felvételét a nemzetközi szervezetbe. A Nyugat politikai elismerésén kívül úgy vélik, hogy a NATO-bővítésnek semmi katonai-stratégiai értelme sincs, ha Románia nem az első körben válik résztvevővé. Románia nem állít alternatívát a NATO mellé, egyszerűen az elimerés és a józan ész diadalának tartaná, ha az első körben bekerülhetne.

A csatlakozás reményében katonái jelen vannak Albániában és Boszniában. Az ország elsőként írta alá a *Partnerség a békéért* programot. De a katonai együttműködés a Nyugattal már régebbi keletű: 1965-től a tisztképzés nem a Szovjetunióban folyt, s az 1989-et megelőző időszakban is rendelkeztek különböző nyugati harci eszközökkel. Ma a Saint-Cyrben (Franciaország) szerzik tapasztalataik egy részét a tisztek.

Románia stabilizáló, illetve közvetítő szerepet kíván betölteni a Balkánon, ezért egyaránt jó viszonyban van Görög-, illetve Törökországgal, Szerbiával és Horvátországgal, Albániával és Bulgáriával. Ukrajnával vitája van Észak-Bukovina kérdésében. A román külpolitika úgy véli, hogy e terület egyesítése a déli részekkel nagyon is beleillik az ún. *eurorégiók* kialakításának koncepciójába, melynek megvalósítás érdekében nem riadnának vissza az úttörő szereptől. Moldáviával ma már nemcsak a megbékélés „virághídját” építik, hanem valóságos betonhidat is a cserekapcsolatok erősítésére. Egy hármaskör elnöki találkozáson Constantinescu ígéretet tett az ukrán és a moldáv elnöknek arra, hogy ösztönöznöi fogja a nyugati befektetőket a Felső-Prut, illetve az Alsó-Duna vidékének fejlesztésére. Törekszik egy alsó-dunai szabad kereskedelmi övezet

kialakítására is. Franciaországtól, a Chirac elnök látogatásával is megerősített legjobb nyugati baráttól nem segélyt, hanem a gazdasági befektetők hadát várják Romániában.

Constantinescu elnök politikai példaképei között az Egyesült Államok alapító atyái szerepelnek, akik műveltségük, filozófiájuk folytán képesek voltak kontinens- és világméretekben gondolkodni, és koncepciójuk a jövőre is vonatkozott. De Gaulle tábornok viszont azért követendő példa Románia mai elnökének, mert a legnehezebb körülmények között hajlandó volt országa élére állni, majd, amikor már jól mentek a dolgok, a hatalomról lemondani.

Kakasy Judit

A bukaresti hatalomváltás első féléves mérlege

*Burger, U.: Sechs Monate nach dem Machtwechsel in Bukarest. Probleme und Perspektiven für die neue rumänische Regierung.
= Osteuropa 47. Jg. 1997. 8. H. 810–821. p.*

A NATO-ba történő meghívásról döntő madridi csúc (1997. július) előtt készült összegzés a román politikai látványos erőfeszítéseit tekinti át az 1996. évi novemberi választásokat követő időszak tekintetében. Három területen különösen szembeszökő változások észlelhetők.

A külpolitikai offenzíva révén a Constantinescu által vezetett demokratikus elit arra törekedett, hogy érdemben javítsa Romániának a szomszédokhoz s tágabban a régióbeli országokhoz fűződő kapcsolatait. Az elnök Prágába indult, s vele egyidejűleg miniszterelnöke Budapestet kereste fel. A magyar vezetés emiatt érdeklődik, hogy a román szomszéd is mielőbb az észak-atlanti védelmi szerződés tagjává válhasson. Prága visszafogottabb: Havel elnök csupán meggyőződését fejezte ki, hogy előbb vagy utóbb Romániát is meghívják a NATO-ba. Miután Bukarest igyekezett rendezni nyugati szomszédjával a nyitott kérdéseket, tető alá hozta az ukrán–román alapszerződést, melynek keretében az eddig problematikus ügyeket is le lehetett zární (Észak-Bukovina, Duna-delta stb.). A keleti szomszéd, Moldávia tekintetében is eredményes találkozóra került sor az elnökök szintjén.

A tágabb régióból egyedül Oroszországgal fagyos a viszony: a román elit tart attól, hogy épp Moszkva akadályozhatja meg NATO-tagságukat (rendezetlen az 1918-ban Oroszországba hurcolt román államkincstár kérdése is).

Egy felmérés azt mutatta 1997 tavaszán, hogy a román lakosságnak közel 90%-a támogatná a NATO-ba való belépést.

A másik „szembeszökő” terület a román gazdaság terén érdemi változások keresztülvitele, minthogy a posztkommunista viszonyok következtében a gazdaság teljesítőképessége folyamatosan romlott-romlik. Ciorbea miniszterelnök a gazdaság rendbetétele végett a sokkterápia eszközeit vette elő. Heti 50 állami vállalat privatizálását ígerte 1997–2000 közt, beleértve a bankszférát is. Törvényt hoztak a külföldiek földvásárlásának lehetővé tételéről. (Az ellenzék ez ellen – persze – hangozkodott a parlamentben, mondván: az arabok és a magyarok fogják a román földet felvásárolni. A reformvonalat erősítő kormánytag, Spineanu viszont azzal kontrázott, hogy eddig épp Romániába alig jött be a külföldi tőke, meg kell hát teremteni a tényleges érdekeltséget elősegítő viszonyokat.)

A gazdaságpolitika főbb prioritásai: az infláció megfékezése, a privatizálás, a beruházást serkentő törvények meghozatala, végül a román törvényhozásnak az európai (nemzetközi) szinthez való közelítése, a jogi kompatibilitás megteremtése.

„Maximum két éven belül egészséges gazdaságunk lesz” – ígerte Ciorbea miniszterelnök. A reformintézkedések pozitív iránya kétségbevonhatatlan, ugyanakkor sok múlik a lakosság teherbíró képességén vagy türelmén. A reformpolitika legkevésbé kidolgozott területének épp a szociális „háló” látszik. A másik előre látható konfliktusforrás a sok összetevőből képződött kormánykoalíció szilárdsága, összetartó vagy épp széthúzó mivolta lehet. 1997 tavaszán minden konstruktív politikai tényező belátja, hogy a kormányprogramnak nincs érdemi alternatívája, kérdésesnek inkább azt tartják, képes lesz-e a kormány következetesen végigvinni reformjait, mert a lakosság csak akkor tudja megalapozottnak tekinteni a hozott megszorító intézkedéseket, ha azok végül is eredményesnek bizonyulnak. A lakosság átlagos havi munkabére 1997 első negyedében 71 német márkás nagyságrendet mutat, miközben az előző évek és évtizedek kevés tartalék felhalmozását tették lehetővé. A lakosság 36%-a él a relatív szegénységi küszöb alatti szinten. Egyes megyékben 6-8%-os a munkanélküliek aránya. Kérdéses, hogy a tömeges privatizáció, a bányák stb. bezárása után ez az arány hányszorosára fog növekedni.

A további fejlemények nagymértékben függhetnek a politikai viszonyoktól, a politikai pártok teljesítőképességétől. Iliescu elnök korábbi kormánypártja, a PDSR az első hónapban a szétesés jeleit mutatja: képviselők lépnek ki, a párton belüli erők egymást hibáztatják a választási vereségért. A korrupciós botrányok is megrázták a korábbi elit sorait. A korrupció és a szervezett bűnözés elképesztő méreteket ért el. Ráadásul az orosz maffia is látványosan hódít az országban.

A korrumpált állami tisztviselők törvénszegő döntéseikért időnként több millió dolláros kenőpénzeket vágunk zsebre.

Az új vezetés, élén az elnökkel, határozott hadüzenetet intézett e jelenséggel szemben. Egyik napról a másikra kerülnek sülyesztőbe olyan államhivatalnokok, akikre akárcsak a gyanú árnyéka esett. Létrehoztak a Nemzeti Védelmi Tanács döntése nyomán egy korrupcióellenes állami bizottságot is.

Egészeben az új kormány – melynek fontos összetevője a magyarokat tömörítő RMDSZ is – működése hét hónapja alatt talán többet tett a tényleges rendszerváltásért, mint elődje hétév alatt.

Sonnevend Péter

Törökországi témák: migráció, regionális szerep és europaizálódás

Kirisci Kemal: Erzwungene Migration in der Türkei. = Südosteuropa Mitteilungen, 37. Jg. 1997. 3. H. 165–184. p.; Riemer, Andrea K.: Die Türkei Ein grosser „Regionaler Player“ mit geopolitischer Relevanz: Mythos oder Realität? = Südosteuropa, 46. Jg. 1997. 11. H. 562–599. p.; Faruk: Die Türkei auf dem Weg vom multikulturellen Osmanischen Reich in die multikulturelle Europäische Union = Uyanott, 600–609. p.

A török birodalom évszázadai számos meglepetést okoznak a migrációs folyamatok kutatóinak is. Török kirajzás minden irányban és más etnikumok betelepülése az oszmán birodalomba egymás mellett érvényesült. Például egy, a 18. században betelepült lengyelek lakta falu mai napig létezik Anatóliában. A birodalom utolsó évszázadában és az összeomlást követően milliók jöttek „haza”, ki a kaukázusi vidékekről, ki a függetlenedő Balkánról. 1923 és 1945 közt ismét vagy 800 ezer török (legalábbis iszlám vallású személy) települt át. A világháborút követő népességcsere-egyezmény keretében viszont egymillió görög ment el Törökországból (mindössze talán háromezer görögöt hátrahagyva).

Az utóbbi egy-két évtized is hatalmas mozgásokat eredményezett. Khomeini Iránjából kétmillió perzsa menekült érkezett, Zsivkov Bulgáriájából meg legalább 300 ezer török, aki nem akarta elhagyni ősei névhasználatát vagy vallását. A Törökország által 1961-ben ratifikált menekültügyi egyezményt a török kormány csak európai országokból érkezőkre tekinti érvényesnek, illetőleg magára nézve kötelezőnek. Következésképp a keletről érkezők számára az ország inkább csak ugródeszka szerepet vállal.

A belső migráció politikai szinten is megoldatlan kérdése a kurdok helyzete. A polgárháborús méretű meg-megisméltődő, sőt fokozatosan eszkalálódó összecsapások következtében ötezer civil, közel tizenkétezer kurd lázadó és három-négy ezer török fegyveres vesztette életét. A kurdok létszámát illetően egyébként igen eltérő becslések léteznek – héttől egészen 20 millióig. Számuk és arányuk főként az ország keleti és délkeleti vidékén számottevő. A polgárháborús viszonyok hatására e vidékekről a városi centrumokba zúdult az utóbbi években legalább kétmillió török, igen komoly biztonsági problémát okozva a hatóságoknak.

Törökország a hidegháború befejezése óta intenzíven keresi új szerepét a Balkán, a Kaukázus vidéke, Közép-Ázsia és Közel-Kelet közt. A közvetlen szomszédok viszonylatában is van megoldatlan probléma: a görög–török ellenségeskedés és vetélkedés már csaknem ezeréves múltra tekinthet vissza, s Ciprus okán most is fegyverek néznek szembe fegyverekkel. Az Égei-tengeren a partmenti sáv feletti rendelkezés vált ki vitát, mióta a görögök ezt hatról 12 tengeri mérföldre akarják kiterjeszteni. Ez rendkívül előnytelen helyzetbe hozná Törökországot, hiszen elfogadása esetén a nemzetközi vizek 56%-ról 25%-ra, míg a görög fennhatóság alattiak 35%-ról 64%-ra nőnének.

Törökország 1963 óta társult tagja az európai integrációnak, s hivatalosan is már tíz éve kérte rendes taggá való felvételét. Az unió mindössze három területen ígér előrelépést: a vámunió megvalósítását, továbbá a tudományos és műszaki együttműködés és a pénzügyi együttműködés javítását.

A volt Szovjetunió utódállamai közül többen számítanak a török állam támogatására az egymás közti problémák (örmény–azeri stb.) rendezése és a regionális együttműködési lehetőségek (fekete-tengeri kooperáció, olajvezeték a Kaszpi-tengertől nyugati irányban stb.) kiaknázása terén is.

Törökország ugyancsak örömmel látott partner a közép-ázsiai államok körében, itt főként az átalakulási folyamatok elősegítőjeként. A tadzsikok kivételével ráadásul ezek (türkmén, kazah, kirgiz és üzbec) türk, azaz rokon nyelvűek és vallásilag elindultak az iszlám újjáéledésének útján. A Kaszpi-tengeri olajkincs – azeri, kazah és türkmén részesedéssel – a legújabb becslések szerint 200 milliárd barrelre, a földgázkincs pedig nyolctrillió köbméterre tehető, tehát messzemenően globális szintű gazdasági s a hozzáférés ellenőrzését tekintve hatalmi kérdés ez, s így benne a legelső hatalmak is érdekeltek.

Katonapolitikailag az egész régió számára különösen jelentős török–izraeli katonai együttműködés fokozatos erősödése a kilencvenes évek kezdetétől. 1996-ban egyebek mellett katonai egyezményt is kötött a két állam,

melyek főként abban érdekeltek, hogy a régióban ne érvényesülhessen az iráni befolyás. Gazdaságilag is sokat tehet egymásért a két ország: a török fél megkönnyítheti az izraeli áruknak az EU-ba való bejutását, míg Izrael ugyanezt biztosíthatja Törökország számára az amerikai piac vonatkozásában. 1997 májusában újabb fontos egyezményt írtak alá a hírszerző szolgálatok együttműködéséről. E tendenciákat számos arab ország aggodalommal figyeli: a szírek a török lépésben hatalmas hibát vélnek felfedezni (szertintük a legnagyobbat Izrael állam születése óta), míg az egyiptomiak saját regionális szerepüket érzik veszélyeztetve.

A fenti tendenciák egészében jelzik, hogy Törökország számos rész kérdésben egyre markánsabb szerephez jut a régióban, ugyanakkor valamiféle regionális csúcspozíció meghirdetése egyelőre nem több, mint a kívánatosnak valóságként való tételezése néhány túlon túl ambiciózus török politikus részéről.

Az 1996-os becslések szerint a törökországi népesség 63,4 millió (a népszámlálásra 1997. november utolsó napján került sor). 1927-ben a mai határok szerint számítva 13 millióan éltek az országban: vagyis hetven év alatt csaknem ötszörösre nőtt a lakosság száma; 47 különféle etnikai és vallási csoport teszi ki az összlakosságot. Érdekeséggé válhat, hogy Amerika felfedezésének évében, mikor a spanyol uralkodó kitiltotta országából a zsidóságot, II. Bajazid szultán mintegy 300 ezer szefárd zsidó letelepedését engedélyezte. 1923-ban az antant hatalmakkal kötött lausanne-i szerződésben a török állam a zsidók, örmények és görögök vonatkozásában nemzetközi jogi érvényű kisebbségvédelmi garanciákat vállalt magára.

Kemal Atatürk török nemzetállam alapítását határozta el, melynek elsődleges feltétele az eladdig hiányzó saját török identitás kialakítása volt. Az iszlám mindenható szerepét csökkentve világi államstruktúra felépítésére törekedtek (megszüntették az 1517-ben létrehozott kalifátust is, jóllehet a kalifa az akkori iszlám világ legfőbb tekintélyének számított). Ezt követte a keresztény naptár bevezetése és egy európai szellemű büntető törvénykönyv kibocsátása 1926-ban. Ezzel 623 év után az oszmán török államban az államvallásként funkcionáló iszlám legfontosabb pozícióit számolták fel.

A fentebb említett gyors népességnövekedés alapján érthető, hogy manapság a lakosság több mint fele 25 év alatti fiatal. Évente csaknem másfél millióval növekszik a lakosság száma. Sokan külföldön keresnek munkát: az EU országaiban mintegy hárommillió török él.

A jelzett változások ellenére sem mondható el, hogy az elmúlt háromnegyed évszázad alatt az iszlám jelentősége marginalizálódott volna, sőt az

utóbbi években jelentősen erősödik a fundamentalista ellenhatás a korábbi szekularizációs hullám után. Sikerült politikailag is előtérbe lépniük, miután az 1995-ös választáson az iszlám visszatérését hirdető Refah (Népjóléti) Párt szerezte meg a legtöbb választói szavazatot (38%). Kevésbé ismert, hogy az iszlám vallásnak Törökországban is két fő áramlata érvényesül: a hívők 80%-a lehet szunnita, míg a fennmaradó egyötöd az ún. alevita irányzathoz kapcsolódik. Törökországban megértéssel figyelik a határon túli hitsorsosok életének alakulását: egyes (valószínűleg jócskán túlzó) török becslések szerint a jugoszláv háború idején egymillió bosnyákot fogadtak be.

A jövő szempontjából meghatározó kérdés az EU török politikája. A legújabb döntések szerint hat állam közeli felvétele van napirenden (Észt-, Lengyel-, Cseh- és Magyarország, továbbá Szlovénia, Ciprus), majd őket újabb öt (Bulgária, Románia, Lettország, Litvánia és Szlovákia) követheti. A török felvételi kérés elutasítását már említettük. Az 1995-ben elfogadott vámunió – ez egyedülálló lépés az EU történetében – eredményeként tovább növekedhet a török kivitelem belül az EU részesedése (már 1990-ben meghaladta az 50%-ot), miközben az egész török export összetételében mind jobban visszaszorulnak a mezőgazdasági termékek az ipariak javára. Török vélemény szerint országuk kevesebb problémát okozna az EU-nak, mint az előbb említett öt ország felvétele.

Sonnevend Péter

Zajonganak az ujjurok Kínában

*Cladney, Dru C.: Rumbings from the Uyghur.
= Current History, 1997 szeptember, 207–290. p.*

Kasgár és Turfán bazársoraiban, valamint a Kína északnyugati részén fekvő Hszin-Csiang Ujgur Autonóm Terület fővárosában, Urumcsiban három éve robbanások hallatszanak. A muzulmán ujgur – és tibeti – szeparatisták számlájára írják azokat az autóbusz-robbantásos merényleteket is, amelyeknek 1997 márciusában, majd májusában Pekingben is három halálos áldozata volt.

Július 27-én kilenc ujgur muzulmán terroristát végeztetett ki a pekingi kormány, és a nyugtalan vidéken több száz embert is bebörtönöztek a szeparatista cselekményekben való részvétel miatt.

Kínában azért – szerzőnk szerint – nem kell olyan mértékű etnikai feldarabolódástól tartani, mint a volt Szovjetunió esetében, de mindenesetre éleződnek az évszázados etnikai, vallási, nyelvi és a belőlük fakadó regionális ellentmondások.

Az északnyugati régiók, ahol az életszínvonal – úgy mond – csak tizenötöde (!) a fejlett tengerparti területek életszínvonalának, szeretnének legalább valamit visszakapni a központilag kiaknázott gazdag olaj- és egyéb kincseikért.

A központi kormányzat képviselői és maguk az ujgurok merőben másképpen ítélik meg a régió történelmét. Hszin-Csiang – bár neve árulkodik: „új gyarmatot” jelent – a pekingi felfogás szerint mindig is Kína része volt, és ezt a felfogást sok nyugat-európai történész is osztja. Az ujugrok azonban azt állítják, hogy ők a (Takla-Makán sivatagtól északra húzódó) Tarim folyó völgyének őslakosai, és legfeljebb csak a 18. századtól tartoznak kínai fennhatóság alá. A nyugatról Tádzsikisztánnal és Kirgizisztánnal határos óriási terület a Mandzsusászság 1911-es felbomlása után orosz, brit és kínai nagyhatalmi érdekek mentén darabolódott szét, és önálló, egymással csetepatézó hadurak fennhatósága alá került. 1933-ban Kasgar központtal jött létre a rövid életű Kélt-Turkesztán, majd 1944-ben a Kuldza néven is emlegetett Jiningben. Andrew Forbes *Warlords and Muslims in Chinese Central Asia* (Hadurak és muzulmánok a kínai Közép-Ázsiában) című könyvében megjegyzi, hogy ezek a lázadások és önállósulási kísérletek egyáltalán nem egyesítették, sőt valójában szétdarabolták azokat a török népeket, amelyeket azután egységesen ujugurként kezdtek Pekingben emlegetni.

A hivatalosan 1995 óta létező Ujgur autonóm területen valójában loplikok és dolánok élnek, akiknek igen kevés történelmi közük van a különböző oázisokhoz kötődő egykori ujugurokhoz, akik Turfan és Karabalgaszan környékén egykor dicsőséges királyságokat tartottak fenn.

Napjainkban mégis – elfogadva az autonóm terület Peking által adott nevét – ujgur szeparatista mozgalmak működnek Isztambulban, Ankarában, Alma-Atában, de Münchenben, Amszterdamban, Melbourne-ben és Washingtonban is. E sokféle célt valló és egymással is vitatkozó szervezetek csak abban értenek egyet, hogy az ujgur föld az övék, nem pedig Kínáé vagy az oroszoké. A Szovjetunió 1991-es felbomlása után felcsillant a remény, hogy független Turkesztán alakulhat, ám az önállósult volt szovjet köztársaságok az ujugrok feje fölött szövetséget kötöttek Kínával. Tették ezt elsősorban kereskedelmi érdekeik védelmében.

Bosznia függetlenné válásával az ujugrok, Kína muzulmánjai maradtak a világon utolsónak kommunista uralom alatt. Az iszlám azonban szintén nem el-

lentmondások nélküli Hszin-Csiangban: a szufi (aszkrétikus) és a vele szembenálló muzulmán felekezetek ugyan konfrontálnak egymással, de alapvetően mégis szunniták. Így az is érthető, hogy a közeli Afganisztán fundamentalista tálibjai várhatóan nem fognak hatást gyakorolni az ujugurokra, akik viszont – ismét politikai érdekből – Peking-ellenességük miatt szívesen működnek együtt a buddhista tibetiekkel.

A háttérben szerzőnk által világosan kimutatott gazdasági érdekek állnak. Kína 1991 óta olajbehozatalra szorul: függ az olajexportáló iszlám országok jóindulatától; nem mindegy tehát, hogyan kezeli 20 milliós muzulmán lakosságát. Az említett 1997 februári vérengzések miatt nemcsak a rijadi *Al-Bilad* című napilap, de Turhan Tayan török védelmi miniszter is tiltakozott. A politikai figyelmeztetéseknel is veszélyesebb, hogy mind az Exxon multinacionális olajvállalat, mind a Világbank figyelmeztette Pekinget: ha nem teremtenek nyugalmat a Tarim-völgyben, leállítják a beruházásokat és a hiteleket. Harry Wu, az elhíresült kínai ellenzéki felfedte, hogy a Világbank által támogatott XPCC (Hszina-Csinagi Termelő és Építővállalat) rabokat foglalkoztat az építkezéseken. Erre egy amerikai kongresszusi bizottság megtiltotta a Világbanknak az XPCC-hez kötődő projektek támogatását.

Kína közben bővíti az egykori szovjet közép-ázsiai köztársaságokkal folytatott kereskedelmét. Kína és Kazahsztán forgalma egyedül több mint Törökország teljes közép-ázsiai kereskedelmi forgalma, és lassan megközelíti az évi egymilliárd dollárt.

Kínát a nemzetközi szervezetekben is egyre többször éri bírálát az ujgur kérdés megoldatlanságáért. Kína könnyebben vonul vissza Tibetből, amelynek immár számára se stratégiai, se gazdasági jelentősége nincs, mint a gazdaságilag egyre fontosabb Hszin-Csiangból. Teng Hsziao-ping halála után, aki maga vezette az 1959-es tibeti bevonulást, könnyebb Pekingnek rugalmasabbnak lennie. Talán az a belső zúgolódás, melynek zaja messzire hallatszik és a gazdasági érdek anélkül javít majd az ujugurok helyzetén, hogy Pekinggel végleges kenyértörésre kerülne sor.

Tokai András

Ki az igazi indián?

Snipp, C. Matthew: Some observations about racial boundaries and the experiences of American Indians. = Ethnic and Racial Studies, 20 Vol. 1997. 4. no. 667–689. p.

Az amerikai Stanford University szociológia-professzora ebben a cikkében rendkívül kritikusan mind a megrögzött faji előítéletek, mind az olyan, immár jelentésüket veszített közhelyek, mint amilyen az „olvasztótégely” vagy a „multikulturális társadalom”, ellenében fellépve elsősorban a régóta vegyes házasságokra lépő indián őslakosság példáján igyekszik bizonyítani, hogy egyre több az ellentmondás, átfedés és bonyodalom az úgynevezett „faji hovatartozást” illetően. Kapnak egy oldalvágást a politikacsinálók is, akik azt hiszik, hogy a faji kategóriáknak éppoly állandóságuk van, mint a fizikai törvényeknek.

Valójában az, hogy ki melyik fajhoz tartozik, egyre inkább alkalomtól és szükséglettől függő személyes választás kérdése. 1980-ban például az indiánoknak nagyobb része (55%) élt házasságban nem indiánnal. A latinogyerekek egynegyedének nem latino az egyik szülője, s még nagyobb, egyharmadnyi a vegyes házasságból született ázsiai gyerekek aránya. Az úgynevezett „indián gyerekeknek” pedig több mint a fele születik vegyes házasságból.

Az amerikai bennszülött indiánoknak az USA társadalmában különleges helyük van. Egyetlen más népcsoport sem élvez olyan privilégiumokat, nincs olyan régi szövetségi szerződéses viszonyban, mint ők, viszont más etnikum nem is áll olyan felügyelet alatt, mint az indiánok. Van BIA (Bureau of Indian Affairs), azaz Indiánügyi Hivatal, és külön kötetben sorolják fel az indiántörvényeket a Szövetségi Törvénytárban.

Az európai származású amerikaiak viszonya mindig ellentmondásos volt az indiánokkal kapcsolatban. A 19. századi tudományos fajelmélet az indiánokat a fehéreknél alsóbbrendűeknek, de a négereknél több tekintetben magasabbrendűeknek tekintette. Amennyire például törvényesen is tiltották a fekete-fehér házasságot, az indiánokkal kötött házasságokat, ha nem is néztek jó szemmel, de tolerálta a fehér közösség. Pocahontas és John Rolfe házassága volt az első híres példa a fehér-rézbőrű házasságra, de sok francia és angol kereskedő is indián asszonyt vett feleségül. Leszármazottaik közül sokan továbbra is egészen indiánnak tartották magukat, így például a 19. század elejének híres cseroki vezetője, John Ross is, noha már csak negyedrészt volt indián. Már 1910-re úgy értékelte a Népszámlálási Hivatal, hogy az indiánok legalább 40%-a kevert fajú.

1950-re a „tisztá” indiánok aránya 50% alá süllyedt. A második világháború után és elsősorban a gyorsuló urbanizáció miatt még gyakoribbá váltak az indiánok vegyes házasságai. 1930-ban, amikor még az amerikaiaknak csak a fele lakott városi környezetben, az indiánoknak csak 10%-a volt városlakó, 1980-ra az indiánoknak már több mint fele városban lakott. Az indiánokkal szemben soha nem is volt olyan ellenérzés, mint a négekkel szemben. Sőt, az utóbbi években, ahogy egy újságíró megjegyzi, szinte „menő dolog indiánnak lenni”.

Lehetetlen természetesen bizonyítani azt, hogy mostanában több kevert fajú ember azonosítja magát indiánként, mint korábban. Ugyan még jelenleg sem éri el az összes, magát indiánként meghatározó amerikai száma a lakosság egy százalékát, de különösen 1960 óta látványos, négyszeres a növekedés: 1960-ban 524 ezer, 1990-ben több mint kétmillió.

Az angolszász „örökösödésen” vagy „leszármazáson” (heirship) alapuló felfogással ellentétben egyes kutatók megfigyelése szerint az indiánok a nemzeti hovatartozást mindig is inkább „odatartozás, részvétel és rokonság” (kinship) alapján ítélték meg.

A hivatalosság Amerikában sokáig vérségi alapon, azon az elven határozta meg az indián fajhoz tartozást, hogy legalább negyedrészt indián vér folyik-e az illető ereiben. Voltak olyan mindig is vitatott módszerek, amelyek szerint az indián fajhoz tartozást ujjlenyomat-mintákból, illetve a vér és a vizelet bizonyos szerves kémiai összetevőiből meg lehetne határozni.

Újabbban a kodifikáció olyan irányt vett, hogy indiánnak tekinti azt a személyt, aki valamely szövetségileg elismert indián törzs tagja. E törzsi elismerésnek régi történelmi előzményei vannak. Azok a törzsek, amelyek elég nagyok voltak ahhoz, hogy katonai fenyegetést jelentsenek, könnyen váltak elismert törzssé. Voltak azonban olyan kisebb-nagyobb létszámú indián törzsek is, amelyek, mint a kataubák vagy a keleti eserókák, egyszerűen elvándoroltak. Akik azonban a 19. században nem váltak szövetségileg elismert törzssé, a 20-ban nehezen szereznek erre jogot. A már említett BIA, az Indiánügyi Hivatal jelenleg is több mint száz kérelmet kezel.

Az egyes elismert törzsek különböző vérségi arányokat követelnek tagjaiktól; van ahol már tizenhatodnyi törzsi vér elég, van ahol fele-fele arányt várják el, magyarul az egyik szülőnek kellett a törzs tagjának lennie. Így groteszk módon előfordulhat, hogy egy olyan személy, akinek minden felmenője indián volt, de nyolc különböző törzsből származott, indián ugyan, de hivatalosan egyik törzs tagjának sem számít.

A hivatalosan elismert törzsek tagjai szövetségi törvényekben rögzített előjogokat élveznek a munkahelyek, ösztöndíjak, kollégiumi férőhelyek tekinte-

tében, illetve – természetesen – a rezervátumi földek használatát illetően. Ha nő az úgynevezett valódi indiánok száma, az elosztható kedvezményekre több lesz a jelentkező. Az egyelőre csak saját államukban elismert törzsek, mint például az indianai májamik, szövetségi elismertségért perelnek.

A privilégiumokért folyó versenyben, amikor a források nem növelhetők, ismét komolyan felmerült a „blood quantum”, a vérány, a „hanyag-vérűség” bizonyításának, illetve mérésének felújítása, sőt komoly országos közvélemény-kutatásra bocsátották azt a kérdést is, ami néhány évtizede még elképzelhetetlen lett volna, hogy indokolt-e egy úgynevezett bőrtónus-fokozat bevezetése annak megállapítására, ki mennyire színes bőrű. Hiszen valamely megbízható külső mérési és ellenőrzési módszer hiányában szinte bárki kijelentheti, hogy ehhez vagy ahhoz a valamilyen szempontból támogatásra szoruló kisebbséghez tartozik.

A faji és etnikai határok „folyékonysága”, ami elsősorban a szűnőben lévő előítéletek következtében sokasodó vegyes házasságokból adódik, rendkívüli gondokat okoz a közprogramokban. A fokozódó heterogenitás okozta gondokat csak éberséggel, érzékenységgel és az egyre bonyolódó faji és etnikai sokféleség sokkal mélyebb megértésével lehet sikeresen kezelni.

Tokai András

Korcsokról és zsidókról

A fehér felsőbbrendűség folyóiratai az USA-ban

Ferber, Abbey L.: Of Mongrels and Jews: the Deconstruction of Racialised Identities in White Supremacist Discourse. = Social Identities, 3. vol. 1997. 2. no. 193–208. p.

Szerzőnk, a Coloradói Egyetem munkatársa az utóbbi harminc év szupremacista folyóiratait és kiadványait böngészte át az USA-ban, hogy kritikai alapon rekonstruálja, elemeire szedje azokat a konstrukciókat, amelyekkel a felsőbbrendűség nevében korcsnak, a fehér faj ártalmára és veszélyeztetésére alkalmas keveréknek kiáltanak ki minden „vegyes fajú” embert, különösen pedig – fordított logikával – óvnak a zsidóktól, hisz ők a sátán gyermekei, és ráadásul ápolják fajuk tisztaságát, aminek folytán a fehér, árja faj veszedelmét jelentik.

Szerzőnk a „posztstrukturalista” (alias posztmodern?) belátások jegyében azt ígéri cikke bevezetőjében, hogy a faji azonosság létrejöttének folyamatában

megvizsgálja a határok fönntartásának és a határok áthágásának szerepét, mintegy elméleti esettanulmányként is felhasználva vizsgálódásainak kiábrándító tárgyát.

Már a vizsgálat körébe bevont sajtótermékek címe is beszédes: *Megújodás, Élcsapat, Új Rend, Fehér Hatalom, A Villám, Fáklya* vagy a *Fehér Hazafi* (a Ku Klux Klan Lovagjainak hírlevele) stb. Szerzőnk megpróbál a fehér felsőbbrendűséget hirdető lapok ideológiájában közös nevezőt találni, s ezt abban a rögeszmében jelöli meg, hogy mindegyik a fajok közti keveredésben találja meg azt a fő veszélyt, amely a (fehér) identitást legfőképpen veszélyezteti.

A fajt a fennsőbbrendűség hirdetői biológiai adottságként, sőt istenadta lényegként fogják fel, ám lépten-nyomon kiderül, hogy ez az identitás merő konstrukció, sőt az is, hogy identitások csak ellentétpárokban képzelhetők el. Egymást azonosítja – ugyanis a fehér és a nem fehér, miközben a bináris viszonyok mindig hierarchikusak: az ellentét egyik oldala fontosabbként konstruálódik.

A feketék és a fehérek együttélése a szupremacista fejtegetések szerint egyébként jól kezelhető, csak földrajzilag kell elkülöníteni a két fajt, de jól kell őrizni a határokat. Kizárólag a kevert-fajúság veszélyezteti a fekete-fehér bipolaritást. Az *Új Rend* például így ír a kevert fajúakról:

„Az emberiség félresikerült példányai mutogatják gyapjas néger hajukat, fehér arcukat és vágott, mongol szemüket. „Feketének” mondják magukat, de valójában se feketék, se sárgák, hanem mindenek és semmik. Ők az integráció szülöttei. Se kultúrájuk, se közös örökségük, se identitásuk, se büszkeségük. Minek is lehetne nevezni őket? Kaszt-keverékek? Hibridek? Szörnyek?”

Egy elhíresült amerikai regényben, a *Turner Diaries*ban „mulatt zombiknak”, a *Fehér Hatalom* egyik cikkében pedig „korcs szörnyszülötteknek” nevezik őket, akik mind a faji, mind általában véve az emberi identitást veszélyeztetik. Ők az *inkoherens* „barna zombik”.

A keverékek közül a „majdnem fehérek” a legveszedelmesebbek, figyelemztet a Nemzeti Élcsapat. Az *Új Rend* egyik cikke szerint „a fajkeveredés általi gyilkolás túl jól dolgozik, mikor a 'majdnem fehérek' elfogadtatják magukat, a niggereknek pedig ez nem sikerül”.

A fehér szuprematista irodalomban a „mongrelisation”, az elkorcsosulás a fehér faj kiirtásához vezet. Egy cikk a *Villám* című lapban így okoskodik „Az elkorcsosulás a népirtás legkegyetlenebb formája. Ha kiirtjuk egy faj 99 százalékát, de a megmaradó egy százalék tiszta vérű marad, egy idő után képesek lesznek megújítani magukat, ám ha elkorcsosítanak egy fajt, az örökre elveszett. Ha a fekete, vagy a sárga fajjal keveredni kezd, a fehér faj teljesen és örökre kipusztul.”

A keverékek és a nem jól elszigetelt feketék mellett, sőt mindenekelőtt a zsidóság a végső, engesztelhetetlen ellenség. Az *Új Rend* egy cikke szerint: "A fehér embert fenyegető egyetlen komoly ellenség a zsidóság. A zsidóság nem vallás, ők egy ázsiai faj, amely az árjakkal évezredekken át tartó halálos konfliktusba vannak zárva, s ez egészen addig fog tartani, míg az egyik ellenfél ki nem pusztul."

A zsidók e felfogás szerint nemcsak egy biológiailag jól megkülönböztethető faj egyedei, hanem Isten helyett a Sátán gyermekei. E tétel bizonyítására számos biológiai helyet idéznek. (Szerzőnk külön nem emeli ki, de az általa hivatkozott forrásokból is jól látszik, hogy fajvédelem és olcsó vallási propaganda hogyan fonódik össze például a Ku Klux Klan lapjában, a *Fehér Hazafiban* és az arkansasi Jézus Krisztus Egyházában.)

„A zsidók – írja a *Villám*, az utolsó faj, amely képes megőrizni saját faji azonosságát, és pénze hatalmával képes lesz az elkorcsosult zombik többségét irányítani.”

Cikke összefoglalásaként szerzőnk kimondja: „E vitában a korcsok és a zsidók a fehér faji azonosságtudat konstrukciójára veszedelmet jelentenek, mivel ők jelképezik a faji határok átjárhatóságát, sőt áttörhetőségét... A fajok közti szexuális kapcsolatok szabályozása folyamatos erőfeszítés az olyan határok fenntartására, amelyek két oldalán „fajosított alanyok” (racialised subjects) és tökéletlen, alanyiságot nélkülöző lények állnak.”

A fajiság – mutatja ki a szerző – a vita, vagy mondjuk helyette keményebben, a propaganda folyamatában keletkezik, amikor szükség van érvekre. Ha igaz – folytatja –, hogy a „faj” társadalmi konstrukció, akkor komoly vizsgálatainkban a faji osztályozásokat nem fogadhatjuk el kritika nélkül. Ehelyett konstruálásuk különböző folyamatait és színtereit kell felkutatnunk.

Tokai András

A kollektív azonosságtudat újrafogalmazása a latin-amerikai erőszakhullám végén

Roniger, Luis : *Human Rights Violations and the Reshaping of Collective Identities in Argentina, Chile and Uruguay = Social Identities*, 3. vol. 1997. 2. no. 221–246. p.

A cikk annak a munkának a része, amely a jeruzsálemi Van Leer Intézet és a Truman Kutatóintézet közös szervezésében 1996 januárjában Jeruzsálemben rendezett tudományos munkaülésen folyt, s melynek eredményeit majd *Latin-amerikai utak* címen 1998-ban adja ki a Sussex Academic Press.

A hetvenes és nyolcvanas évek latin-amerikai borzalmainak végeztével megkezdődött annak az argentin, chilei és uruguayi erőszak-, és elnyomáshullámnak a tudományos elemzése, amihez talán csak a náci Németország, a Harmadik Birodalom léte és a történelemben egyedülálló Holocaust hasonlítható. Szerzőnk azzal kezdi cikkét, hogy az ilyen „horizontális” összevetések mellett Latin-Amerikában inkább saját történelmük korábbi eseményeivel összevetve, „vertikálisan” igyekeznek magyarázni a példátlant és alig magyarázható. Fernández Meijide már 1989-ben így írt: „Őszintén szólva, nem kérdezhajk meg, »Hogy is történhetett ilyesmi velünk?« Hisz nemzetünk születése óta egyfolytában ez történik. Argentína a tömeggyilkosságok országa (és úgy tűnik, nem vontuk le a korábbi tömeggyilkosságok tanulságait).”

A közösségi azonosságtudat újraformálásának szükségességét egy másik argentin író így fogalmazza meg: „... ahhoz, hogy az erőszak legutóbbi epizódját is belefoglalhassuk az argentin történelembé, teljesen módosítanunk kell azokat az alapfeltételezéseket, melyekre az ország történelmi imázsát felépítettük...” (Halperin Donghi, 1988)

Szerzőnk ehhez hozzáteszi, hogy az argentin történelempép korántsem volt egységes, olyan eltérő ideológiák színezték ki a magukét, mint a hivatalos konzervatív liberalizmus és a revizionista nacionalizmus, a szélsőjobb és a szélsőbaloldali peronizmus, az a szociáldemokrata nézőpont, amely az *Union Cívica Radical*hoz állt közel, továbbá egy sor szélsőbal (marxista és nem marxista) nézet. Az eltérő nézetek szélsőséges formái hozzájárultak a „forradalmi erőszak” hullámaihoz, melyekkel szemben aztán a szélsőjobb lépett fel erőszakosan. Azután jöttek a fegyveres erők „rendteremtői”, és kialakult a „felforgató elemek” elleni „piszkos háború”.

Chile vonatkozásában hasonlóan a nacionalista és a korporatista történelem-szemléletek álltak szemben egyrészt a különféle balos nézetekkel, másrészt a

szociál- és kereszténydemokrata felfogásokkal. Az 1973 előtti chilei szellemi élet (J. J. Brunner szerint) három fő tengely körül csoportosult. Ezek voltak: a forradalom, a társadalom egészen új alapokra helyezése; a múlttal való leszámolás utópiák jegyében; a politika és az állam központi szerepének hangsúlyozása.

Uruguayban, a Rio de la Plata „Athén”-jében, Montevideóban a hatvanas, majd a kora hetvenes évek gazdasági-társadalmi válsága idején szintén kezdtek megkérdőjelezni az ország hivatalos történelmét. Martínez Montero ezt írja 1971-ben: „Uruguayt egykor Amerika Svájcának hívták. Manapság az intézményes rend és a demokráciánk védelmezésére CIA-módszereket importálnak és bevezetik a nyomozások, előállítások és kínzások Vietnamban alkalmazott módszereit.”

A katonai hatalomátvételek előtti időszak, a hetvenes évek elejének legnevezetesebb könyvét Eduardo Galeano írta (*Las venas abiertas de América Latina*). Ezt szerzőnk a mély szupraindividuális elkötelezettség dokumentumának tartja. Egyebek között így írja le a latin-amerikai állapotokat és a forradalom szükségességét:

„Latin-Amerika újjáépítésének útjában tömérdek rothadás áll, amit a tengerbe kell söpörni. A kismemizettek, a megalázottak és elátkozottak kezére vár ez a feladat. A latin-amerikai nemzeti ügy mindenekelőtt szociális ügy: ahhoz, hogy Latin Amerika újjászülessen, le kell taszítani a földesurakat országról országra. A forradalom és a változások ideje közeledik. Vannak sokan, akik azt hiszik, hogy a végzet az istenek térdén nyugszik, az igazság azonban az, hogy a végzet, állandó kihívásként az emberek öntudatában munkál.”

Nem forradalom következik be azonban, hanem „nemzeti vészhelyzet”, amelyben többek közt a polgárság egy részének egyetértésével, az „Alkotmány” nevében, a nemzetbiztonságra hivatkozva, s feltételezve egy széles körű kommunista fenyegetettséget, az „aspiránsok” aránylag könnyen átveszik a hatalmat.

Az erőszak rutinszerűvé válik. Ahogy a korszakot bemutató *Tangos El exilio de Gardel* című film kritikusa írja:

„A film valóban arra törekszik, hogy normálisként adja elő, ami akkoriban Argentínában történik, bemutatva hogy korábban is megtörtént már, és hogy az erőszak egyáltalán nem valami új és különös jelenség. Mások a Holocaust metaforáját használják, azt sugalmazva, hogy ami történt, annak semmi köze a történelmi előzményekhez, hanem valami annyira tökéletesen más, hogy nem találunk ellene fegyvert és védekezési módot.”

A – cikk szellemében nyugodtan nevezhetjük így – latin-amerikai „vészorszak” végeztével Argentína, Chile és Uruguay jobb érzésű értelmisége egész

múltjának átértelmezésére kényszerül, hogy új fénybe helyezze azt a legendáriumot (az angol szövegben, ahogy az irodalomban is: a „narrative”-ot), amire az identitásuk alapul.

Ennek egyik legjobb példája Tomás de Mattos *Barnabé! Barnabé!* című regénye, amely 1988-as megjelenése után rögtön bestseller lett. Barnabé Rivera tábormok fiktív levelein keresztül ismerjük meg azt az 1830-as történetet, amikor Salsipuedesben és környékén az uruguayi csapatok lemészárolják az utolsó uruguayi indiánokat. A regény szétfeszítja az „alapító atyák” hősiességének mítoszát. Mattos bemutatja a feszültséget a tiszteletre méltó hazafias eszmék és könyörtelen, véres megvalósításuk között, továbbá a hősöket, akik korábban a haza függetlenségéért harcoltak, s akik most kegyetlenül kiirtják az őslakosságot.

„Melyik Barnabéra kell emlékeznünk?” – teszi föl Mattos a kérdést. Milyen Uruguay? Mi a jó és mi a rossz? És főképp – ahogy sokan a regényt olvassák –, miként magyarázzuk a diktatúrákat?

Chilében ugyanez a kérdés. Legnagyobb vonalúbban Isabel Allende, a *La casa de los espíritus* (A kísértetek háza) című 1985-ös könyvében beszél róla: „Számomra rendkívül nehéz lenne bosszút állni mindazokon, akiken bosszút kellene állnom, hiszen az én bosszúm is ugyanannak a szörnyű rítusnak újabb fejezete lenne. El kell végre szakítani ezt a borzalmas láncot. Azt akarom gondolni, hogy az én feladatom az élet, és a küldetésem nem az, hogy a gyűlöletet szítsam tovább...”

De mi válthatja fel az erőszakot ezekben a Latin-Amerika „déli háromszögét” képező országokban, amely – mint láttuk – a régmúlt és a közelmúlt történelmét teljesen átírtatta? Csak az, ha „megnyugtadjuk magunkat, a kimerült érzelmek kihűlnek, eltűnik a drámaiság, ami a társadalmi eseményeket és a kultúrát jellemezte a hetvenes években. Távoltartjuk magunkat attól, ami zavaró, vagy kellemetlen lenne” – ahogyan D. Vinnas írja.

Szerzőnk összefoglalásában úgy látja, hogy a kollektívizmustól való világméretű eltávolodás korában a társadalmak Latin-Amerikában is individualizálódnak, és a közszférát is csak a pragmatikus és azonnali kérdések érdeklik. A neves argentin színész, Miguel Angel Solá szavaival:..., volt egyszer egy forradalmi társadalom. S azon a forradalmon keresztül fejlődött. Nem a fegyverekre gondolok. Az eszmékről beszélek. Az érzelmekről beszélek. És mi lett belőle? Mindenkit csak a profit érdekli. Kiürült szívű társadalom, amelyben csak a pénz beszél.”

Ám – idézi e helyzet veszélyeit tovább szerzőnk, – „ahogy a kollektív azonosítást szétesik, és nőnek a társadalmi feszültségek, a parancsuralmi rendszerek lehetősége tovább kísért az elkövetkezendő években.”

Tokai András

A Holocaust zsidó teológiai

Krajewski, Stanisław: Żydowskie teologie zagłady. = Więź 40. rok. 1997. 5. no. 42–46. p.

A szerző a lengyelországi Zsidó Fórum elnöke és a Keresztény-Zsidó Tanács társelnöke. Itt szemlézett tanulmánya egy átfogó monográfia egyik fejezete.

A második világháború örök mementőként Hirosimát és Auschwitzot hagyta ránk. De amíg Hiroshima sorsa minden iszonyata mellett sem inogtatja meg a hit alapjait, addig a Holocaust irracionális voltánál fogva komoly teológiai nyugtalanságokat involvál, mélységesen sérti Isten hagyományos értelmezését. Krajewski ezért mindenekelőtt a Holocaust kivételes súlyát próbálja - a jelenséghez többfelől közelítve – felbecsülni.

A rettenetes eseménysor paradox módon sokaknál a „szent hitetlenség” meggyőződését alakította ki. Elie Wiesel ezt így fogalmazta meg: „Ha azt mondanám nektek, hogy hiszek az Istenben, hazudnék, ha viszont azt, hogy nem hiszek, ugyancsak hazudnék.”

Ezt követően arról a „térről” esik szó, amely az áldozatok láttán kialakított lehetséges magatartások két pólusa között terül el. Az egyik magatartás a természetes, olykor dühödtt lázadásáé, a másik a rendíthetetlen hité. Ez utóbbi a legdrámaibb módon a realitások teljes mértékű ignorálásában fejeződik ki. Erre jellemző az az eset, amikor a chassidok egy csoportja a varsói Umschlagplatzon deportálásra várakozva, mintha mi sem történt volna, azt intónálta: „Az Úr az én pásztorom, semmiben sincs hiányom.”

A Holocaust interpretálásának mindenesetre több típusát lehet egymástól megkülönböztetni. Ide sorolandó legelőször is a „mi vétkeink miatt esett meg mindez” típusú vélekedés. Ez a hagyománynak megfelelően a Soahot (a Holocaust héber neve) is, noha összehasonlíthatatlanul átfogóbb volt, mint a többi, a programok hosszú sorának végére állítja.

A „ti vétkeitek, mármint az összes zsidó vétkei vezettek vissza a vézorszakhoz” jegyében kelt interpretálások esetenként instrumentizáltak. Többek

között azt állítják, hogy az áldozat nem volt hiábavaló, mivel megalapozta Izrael feltámadását. Erről az állításról A. J. Heschel a következőket mondta: „A Holocaust és Izrael állam keletkezése között van kapcsolat, de hogy milyen, szentségtörés nélkül nem lehet elmondani. Auschwitzra nincs magyarázat... Megpróbálkozni vele a legnagyobb istenkáromlás volna.”

A „mindenki vétkei miatt kellett a zsidóknak áldozatot hozniuk” – ez az interpretáció ugyancsak a hagyományból indul ki, s mint ilyen azt hirdeti, hogy az Isten azért nem lépett közbe választott népe megmentése érdekében, mert elismeri az emberiség szabad akaratát, valamint azt, hogy a zsidók mások bűneiért áldozták fel magukat.

Végül az utolsó interpretáció: „nincs semmiféle vétek, az Isten meghalt, a judaizmusnak vége szakadt”. Ezért most egyesek olyan új teológia kimunkálását látják szükségesnek, amelynek gerince a zsidók Izraelbe, azaz a Kánaánba történő visszatérése volna.

Itt kell megemlékezni a kommunista zsidókról, akik egy sor keresztény entellektüellel együtt a Holocaustba az európai kultúra, a demokrácia és a hit végső bukását látták, s úgy vélték, másféle civilizációra van szükség, s e kíváncsi jegyében sajátosan Istenes-ellenes messianizmus mellett kötelezték el magukat. Noha célkitűzéseik gyakorta nemesek voltak, sorra karikatúrává zülltek, s a jobb élet megteremtésének szenvedélye gyilkosságokhoz vezetett.

A Holocaust kivételességének téziséét ugyan meg lehet indokolni, de minden vele kapcsolatos érvelés megkérdőjelezhető. Ha igaznak fogadjuk el a zsidók Isten által történt kiválasztását, a Holocaust rémségének mindenképpen teológiai vonatkozásai vannak.

A tárgyalat kísérletek egyike sem tárta fel egyértelműen és cáfolhatatlanul a Soah értelmét. Ennek minden bizonnyal a vonatkozó események, a történelem és a dolgok természetes rendje felől kell felsejlenie. Eliezer Berkovitz például ismételtén állítja, hogy az ítélet a történelemből fog bekövetkezni, s benne az összes szenvedés az Isten által talál megváltásra. A chassid Chazon Is pedig abban hisz, hogy „túláságosan keveset látunk ahhoz, hogy megértsük, nagyon keveset, hogy mondhassuk: még nem értjük, viszont ha a történelem végső fejezete megíródik, akkor bizonyára mindent megértünk, mivel Isten semmit sem tesz anélkül, hogy célja ne a könnyörületesség volna”.

A Holocaust ténye, illetve az, hogy a keresztény Európában azoknak a németeknek keze által esett meg, akik azelőtt (és azóta is) olyan mély gondolatokkal gazdagították a kereszténység szellemiségét és gyakorlatát, a keresztények számára is teológiai kérdéseket vet fel. Az európai és amerikai zsidóknak mindenestre állást kell majd foglalniuk a várható keresztény válaszokkal kapcsolatban.

Az iménti összefüggésben szerzőnk megírja, hogy kezdetben megütközéssel fogadta II. János Pál 1987. évi megnyilatkozását, amely a lengyel zsidók küldöttsége előtt hangzott el, nevezetesen azt, hogy az oly hatalmas szenvedésnek, mint amilyen a Holocaust volt, felettébb gyümölcsözőnek kell lennie. Már megint a megváltó szenvedés – gondolta akkor, amit a zsidók igencsak ingerlőnek tartanak a kereszténységben, különösen a Holocausttal kapcsolatban. Később azonban rájött, hogy a „gyümölcsözés” a pápánál a kihívásra való reagálást, a rá adandó válaszokat jelenti, és a keresztény teológiától a Holocaust kérdésköréből elvárt állásfoglalásokat helyezi kilátásba. S így a pápai formulát nem szabad kifogásolni.

Futala Tibor

Jakov Ignjatović és a korabeli magyar irodalom

*Pusztai Ilona: A magyar irodalmi hatások Jakov Ignjatović regényeiben .
= Híd. 41. évf. 1997. 12. sz. 928–935 p.*

Szerbia török megszállása alatt kisebb-nagyobb hullámokban folyamatosan érkeztek szerbek Magyarországra, de az 1690-es nagy betelepülés különös jelentőségű volt, mert a szerb társadalom kulturális és politikai centruma ezzel átkerült Magyarországra, pontosabban Szentendrére. Rövid ideig birtokolhatta csak ezt a kitüntetett címet Szentendre, mert a szerbség egyházi központja rövidesen áttevéődik Karlócára, míg a kulturális központ szerepét előbb Pest-Buda, majd a 19. század második felétől Újvidék veszi át. A szerb irodalom értelem-szerűen tehát a Habsburg Birodalom területén bontakozott ki. A 19. századi irodalmi vonulatok egyik utolsó magyarországi alakja, mondhatni összegzője, Jakov Ignjatović (1824–1889).

Ő a szerb nyelvű társadalmi, vagy ahogy nevezte, a szociális regény megteremtője. A szentendrei születésű író a magyarországi szerb polgárság életének, pontosabban hanyatlásának hű krónikásaként tartják számon. Regényeiben nosztalgikusan idézte vissza a szerb polgárság aranykorát, miközben kutatta a válság okait. Bár a bomlásnak társadalmi, gazdasági okai voltak, Ignjatović – akár a kor-szak magyar írói – mély morális indítással szemlélte a társadalmi átrendeződéseket. Pusztai Ilona tanulmánya az első, amely magyar irodalmi párhuzamokat és tipológiai analógiákat vizsgál Ignjatović munkásságában. Bár a magyarországi szerbek különösen erősen figyeltek kulturális, társadalmi, vallási és politikai elkülönülésére, nem maradhattak a Habsburg Birodalom szellem határán kívül. Életvitelükben, értékfelfogásukban a 19. századra már közelebb álltak a magyar világhoz, mint a szerbiaihoz, miközben hogy továbbra is megőrizték nemzeti sajátosságait. Maga Ignjatović is a német, francia, latin nyelven kívül magyarul ugyancsak jól tudott. Tanulmányait az esztergomi bencések-nél kezdte, majd Pest-Budán a piaristák és a luteránusok gimnáziumában fejezte be, s szinte egész éle-

tét a történelmi Magyarország területén töltötte. Sokat és rendszeresen olvasott magyar nyelven. Nem véletlen tehát, hogy az irodalmi párhuzamok mellett talán még lélektani meghatározottságú párhuzamok is kimutathatók Eötvös Józseffel és Jókai Mórral, sőt még a reformkori életkép-irodalommal is.

A szerző Durisin komparatistikai felosztását vette alapul a magyar irodalommal való tipológiai és érintkezési hatások vizsgálatakor. (Durisin, Dionyz: *Összehasonlító irodalomkutatás*. Bp. 1977.) Célja, hogy a magyar párhuzamokon keresztül rámutasson az Ignjatović és a korabeli magyar irodalom közötti, melyek az együttélés tényére vezethetők vissza gondolkodás-, szemlélet- és mentalitásbeli azonosságokra, melyek az együttélés tényére vezethetők vissza.

A tipológiai hatások közül kiemeli a magyar tárcairodalommal való stilisztikai rokonság. Innen szemlélve értelmezhetővé válnak Ignjatović gyengeségének tartott stílusjegyek: a lényegtelen aprólékos leírása, a vázlatos cselekményvezetés, a mellékszálak, epizódok sokaságából kibontakozó cselekmény, a jellemrajzot helyettesítő emblematikus típusalkotás. Hősei sokkal inkább az életképek, jellemképek által kedvelt komikus típusok megtestesítői, semmint realista típusok. A cselekmény háttérbe szorítása mellett a reflexiók, a kitérések, az értelmezésszerű eszmefuttatások gyakori alkalmazása jellemzi továbbá Ignjatović regényalkotási módszerét. Nem juthatott el még a klasszikus realizmusra jellemző írói fogás, a heterogén nézőpontok összeolvasztásáig, amely az olvasóban a tökéletes mindentudás illúzióját kelti. Ignjatović regényeiből – a *Patnica* (1888) címűt kivéve – hiányzik a lezárásra való törekvés, ami szorosan összefügg a korabeli szerb polgárság értékviselkedésével. Ignjatović tehát – mint e réteg krónikása – az életkép-irodalom töredezett kifejezés- és szerkesztésmódjában találta meg a saját írói habitusának legmegfelelőbb elbeszélői stílust. Így ragadhatott rá a rosszul megírt jó regények írójának címkéje.

Társadalomkritika helyett az egyén morális felelősségét, jellemgyengeségeit kutatta, és ehhez legfőbb fegyvere a humor lett. Az életkép-irodalomra jellemző ironikus látásmóddal – a korszak magyar íróihoz hasonlóan – az emberi hibákat osztályszemlélet nélkül, megbocsátó ironiával szemléli. A lélektani ábrázolás hitelességét műveinek több elemzője vonja kétségbe, mert az írónál a belső lélektani motivációt gyakran helyettesíti a humorral és melankóliával átszőtt hangsúlytalan epizódok, lényegtelennek tűnő külső jellemvonások aprólékos leírása.

Az érintett párhuzamok közül érdemes kiemelni Nagy Ignác hatását a Milan Naranđić (1860-1863) első részére. Itt egyrészt Milan és barátainak figurája Nagy Ignác uracsáival rokon, másrészt az egész lazán összefűzött életkép-sorozatból áll, melyet csak a hősök személye tart össze.

Eötvös József *A falu jegyzőjével* való motívumpárhuzam mutatható ki a regény második részében, a Grivicka-epizódban. Mačkovic ügyvéd nevében is, szerepében is a magyar regény Macskaházy ügyvédjére emlékeztet.

A Cudan svet (1869) című regényében nemcsak Eötvös József *A falu jegyzőjének*, hanem Kuthy Lajos *Hazai rejtelmeknek* és Vas Gereben műveinek hatása is kimutatható. Nagyon hasonló társadalmi-tipológiai párhuzamokat lehet felfedezni Ignjatović és Eötvös regényének falusi bíróválasztása, illetve tisztújítási mechanizmusa között: mindkettő megvesztegetésre, üres ígéretekre és az ellentél erkölcsi lejáratására épül.

Eötvösnek a szolgabírói hivatalt bemutató ironizáló ábrázolása szinte összeesng Ignjatović regényének hasonló tárgyú párbeszédeivel.

A Cudan svet fő tárgya falusi világ, a falusi élet ábrázolása, amely Kuthy Lajos *Hazai rejtelmeknek* (1846–47) is fő témája. Mindkét író regényében a démonian gonosz erők összeesküvése és a hősök jellemgyengesége idézi elő az anyagi romlást, a fizikai és erkölcsi megsemmisülést.

Csuka Zoltán pedig Vas Gereben művészetével állítja párhuzamba az ignjatović-i falusi környezet ábrázolását, mondván „...lelkialkatukban, felfogásukban, a korabeli szerb és magyar paraszti ábrázolásban, sőt egyéni életükben is nem egy hasonlóságot találunk.” Vas Gereben regényeiben (*A nemzet napszámossai*, 1857 *Az éjjeli vendég*, *Aki másnak vermet ás*) gyakoriak a falusi élet konfliktusainak ábrázolásai, de nála a társadalmi megbékélés jegyében az urak és a parasztok világa harmonikusan illeszkedik egymáshoz.

A Respektus Vászsa (1857) című regény Ignjatović egyetlen romantikusnak tekinthető műve, melyben a Jókai által kedvelt szerkesztéstechnikát alkalmazza. A történet elbeszélésekor visszafelé halad az időben, de a jelen keretébe foglalja a múlt eseményeit, mint Jókai a *Kárpáthy Zoltánban* c. (1854) Vászsa életútja pedig *A Kőszívű ember fiai* (1869) Baradlay Richárdjának sorsával mutat rokonságot.

Ignjatović regényeiben a szerelem és az emberség eszménye összekapcsolódik, hasonlóan Frankenburg Adolf regényeihez, melyeknek kedvelt témája a szerelemben való lázas eszménykeresés.

A magyar irodalmi anekdota vélhetően Jókaitól eredeztethető hatását érzékelhetni az *Örök vőlegény* (1978) c. Ignatović-regény első részében, a három szerb kereskedő krakkói utazásában. Míg a regény második része és a két utolsó műve – a *Stari i novi majstori* (1883) és a *Pamica* (1888) – a korabeli magyar irodalomból Fáy András, Gyulai Pál és Arany László műveivel mutat társadalmi-tipológiai rokonságot, amely egyben az általuk képviselt determinisztikus szemlélet átvételét is jelenti.

Kovács Olga

Kétnyelvű magyarok

Kontra Miklós: Tudnak-e a chicagói magyarok magyarul? = Szivárvány, 18. évf. 1997. 52. sz. 113–115. p.; Csernicskó István: A Kárpátaljai kétnyelvűsége. = uo. 117–127. p.

Szathmáry Lajos, a híres bibliofil vendéglős támogatásával kutatta – kutathatta – Kontra Miklós a South Bend-i magyarok nyelvét. Az 1970-es évek vége az amerikai magyarok nyelvi szimbiózisának megőrkítéséhez az utolsó pillanatokot jelentette. Szathmáry nélkül ma már alig tudnánk valamit az amerikai magyarok kétnyelvűségéről. Az első világháború táján kivándorolt „öreg-amerikás magyarok” százezrei úgy mentek volna a sírba, hogy semmi sem maradt volna fel a nyelvükből. Hogy tudós könyvek és hangszalagok őrzik a magyar nyelv eme kihalt változatát, Szathmárynak köszönhető. Mint ahogy abban is van közvetett érdeme, hogy 1995-ben megjelent Vázsonyi Endre *Túl a Kecegárdon: Calumnet – vidéki amerikai-magyar szótár* (Budapest, Teleki Alapítvány) című kötet, mely az Indiana és Illinois határán levő Gary, Hammond, Indiana Harbor és környéke magyarjainak nyelvi és kulturális enciklopédiája.

A tudnak-e a chicagói magyarok magyarul kérdése szorosan kapcsolódik egy másik kérdéshez: ki tud jól magyarul? Sok nyelvi mítoszunk létezik. Egyik az, hogy az igazi, szép, romlatlan, ősi és tiszta magyar nyelvet Erdélyben beszélik. De amikor 1987–88-ban tízezrek menekültek Erdélyből Magyarországra, szinte mindegyikről kiderült, hogy nem tud elég jól magyarul, hiszen olyan szavakat és kifejezéseket használt, amelyeket a magyarországiak nem értettek vagy más jelentésben használtak. Például az erdélyi magyarok gyermekei alacsony jegyeket kaptak az iskolában a rossz jegyek helyett, kazetofánt használtak akkor, amikor a hazai magyarok magnetofont, és az erdélyi magyar gyerek dolgvégezetlenül jött vissza a boltból, mert nem kapott laskát, mivel nem téstát keresett, hiszen ki szokott süteményt tenni a levesbe.

A másik kiemelendő sztereotíp nyelvi mítosz, balítélet, mely leginkább az óhazától legtávolabb élő magyarokat sújtja: „Aki rosszul beszél magyarul, rossz magyar ember”. A Vázsonyi Endre és Dégh Linda által gyűjtött és a *Túl*

a *Kecegárdon* című kötetben publikált szövegek között számos példa található arra, hogy az érintettek nyelvi bizonytalansága igen nagy. Angol nyelvi környezetben a magyar anyanyelvűeket érő nyelvi hatások kivédhetetlenek. Nyelvészek előtt nem ismeretlen jelenség a jelentésátkölcsönzés. Ez kétnyelvű környezetben elkerülhetetlen. Például: az angol saloon („melósok kocsmája”) szót jelentésével együtt átvették az amerikai magyarok, de az angolos „szölun” kiejtés helyett a magyar „szalon” kiejtéssel. Vagy hasonló jelentésátkölcsönzésen esett át Amerikában a papír szó is. „Kijött valami nagy szerkesztő, papír-szerkesztő”, „Nézzék meg a csikágói papírt”. Magyarországon csak az újságot szerkesztik, a papírt, ami az angol newspaper átkölcsönzése, nem. Laikusok számára azonban ez nyelvrontásnak tűnhet, és a magyar nyelvet másképpen beszélők magyarságát vonják kétségbe, holott jól beszéli a magyart a chicagói magyar is, akárcsak a csikászeredai, a kassai, a hajdúböszörményi és a pesti magyar – de másképpen.

Cserniczkó István a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségével foglalkozva a bevezetőben vázolja a nyelvészeti kutatást gátló nehézségeket. Ezek: politikai érzéketlenség, a szükséges intézményi keretek hiánya és a magyar nyelvészeti tradícióknak az az iránya, amely az 1990-es évekig szinte kizárólag etimológiai kutatásokra korlátozódott a magyar – keleti szláv nyelvi érintkezések vizsgálatakor. Továbbá a magyar nyelv művelésnek az egységesítő, a nyelvi változatokat és változatosságot stigmatizáló, az ún. helyes nyelvhasználatból kirekesztő szemlélete egyszerűen nem tudott mit kezdeni a magyarországiaknál nyelvjárásiasabb kisebbségi nyelvváltozatokkal.

A magyar nyelv művelés a konkrét magyar nyelv közösség szempontjából meghatározó kérdések helyett a nyelvjárási jelenségek stigmatizálására és visszaszorítására törekedve inkább ártott, semmint használt. A kitekintés korlátozott lehetőségei miatt a magyar nyelv művelők hajlamosak nemzeti tudományként kezelni a nyelvészetet, és a magyar nyelv művelés még mindig egy pontosan soha nem definiált, a valóságban vegytiszta formájában nem is létező irodalmi norma terjesztésében látja fő feladatát az egész magyar nyelv közösségben, határon belül és kívül.

Az Ungvári Állami Egyetemen 1963-ban létesült Magyar Filológiai Tanszék megalakulása óta több publikációt jelentetett meg a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségét érintően. E tudományos igényű monográfiák és disszertációk közös vonása azonban az, hogy a kétnyelvűségre vonatkozó megállapításaik sehol sem lépik túl az általánosságokat.

A másik csoportba a nyelv művelő írások tartoznak. Sebestyén Árpád átfogó, nyelvkörnyezeti kérdésekre is kitérő tanulmánya (*A kárpátaljai magyar-*

ság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen) sajnos csak kéziratban olvasható.

Pete István *A magyar nyelv állami változatai* című tanulmánya az első olyan dolgozat, amely nem nyelvjárási szinten vagy a nyelv művelők rosszállásával kezeli a határon túli, ezen belül a kárpátaljai magyar nyelvváltozat belső fejleményeit, hanem azokat természetes jelenségnek tekinti. Elsősorban a kárpátaljai magyar választékos, írott sajtóbeli nyelvhasználatának sajátos, a magyarországitól eltérő vonásait mutatja be, és a szóképzéltieken kívül a gyakorisági, jelentéstani, alaktani eltérésekre is kitér.

Balogh Lajos 1989 és 1994 között volt az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének magyarországi lektora. Írásaiban elsősorban a régió magyar nyelvhasználatának olyan sajátos, az anyaországitól eltérő jelenségeit vizsgálja, amelyek a választékos nyelvhasználatban élnek. Az általa bemutatott jelenségek egy része kétnyelvűségi hatás.

Készülőben van egy szociolingvisztikai vizsgálat, amely empirikus adatokkal fog szolgálni a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségéről. Ennek eredményei összehasonlíthatók lesznek majd egy, az összes európai nyelvi kontaktust azonos szempontok alapján tárgyaló – előkészületben lévő – kézikönyv, illetve a többi határon túli kisebbségi magyar közösség körében egy időben zajló kutatások eredményeivel. A kérdőíves vizsgálat előzetes eredményeiből máris értékes következtetések vonhatók le a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségéről.

Magyartudását az adatközlők 95%-a nagyon jónak vagy anyanyelvi szintűnek ítélte. Orosztudását többségük (9%) a nem nagyon jótól a nagyon jóig terjedő jelzőkkel minősítette, de ukrántudását már csak 67% ítélte ilyennek. Magyarul ír és olvas az adatközlők 97%-a, 3% csak olvas. Az oroszul írók és olvasók aránya közelít az anyanyelvihez (95,8%), ám ukránul már sokkal kevesebb: 56%, csak olvasni tud 30%, és sem írni sem olvasni nem tud 14%.

Családi környezetben szinte kizárólag a magyar nyelvet használják, barátokkal, szomszédokkal az orosz és az ukránt is. Magánlevél írására a kérdezettek 96%-a a magyart használja, de 14% oroszul, 10% pedig ukránul is ír magánjellegű levelet. Hivatalos levélírássra azonban csak a válaszadók 24%-a használja az anyanyelvét, zömük az orosz (56%) vagy az ukránt (41%) veszi igénybe.

A kétnyelvűség legszembetűnőbb hatása a kódváltás és a szókölcsozódás, azaz amikor a beszélők egyazon megnyilatkozáson belül, gyakran egy-egy mondaton belül is átváltanak az egyik nyelvről a másikra, illetve átmennek egyes szavakat a másik nyelvből. Laikusok előtt ismeretlen azonban, hogy a kétnyelvűségnek ennél jóval több hatása is van a nyelvrendszerre.

Ilyen például a jelentés átkölcsönzés (pl. újságot kiírat „előfizet” értelemben, amit az adatközlők 83%-a helyesnek fogadott el, és csak 17%-a javította ki a kifejezést). Sokkal rejtettebbek az ún. gyakorisági eltérések. A kétnyelvű kárpátaljai magyarok a másodnyelv hatására stilsztikailag gyakrabban használnak analitikus szerkezeteket, mint az egynyelvűek. A névhasználatban, ugyan csak megfigyelhető az, hogy a magyar névhasználatától idegen, ámde kötelező három elemű névhasználati formát úgy próbálta asszimilálni a kárpátaljai magyarság, hogy magyarosította az apai név használatát. Így lett Szabó Istvánból, akinek apja Szabó Ferenc volt a hivatalos névhasználatban Szabov Stepan Francovics, vagyis magyarosítva Szabó István Ferenc. Sajátos a kárpátaljai magyar asszonynévhasználat is. A nők általában felveszik férjük vezetéknevét, mert a Magyarországon szokásos -né képzős alakot jogilag lehetetlen felvenni, mert ez felel meg a keleti szláv nyelvekben szokásos asszonynévhasználatnak, és csak körülírással lehet oroszra, illetve ukránra fordítani.

A gyűjtött adatok vizsgálata még folyik és további finomítások, statisztikai elemzések segítik majd a kétnyelvű magyarok nyelvhasználati szokásainak összevetését az egynyelvűekkel.

Kovács Olga

Magyar jövevényszók a szerb foglalkozásnevekben és vezetéknevi származékaikban

*Trifun, Pavlović: Hungarizmusok a szerb foglalkozásnevekben.
= Létünk, 27. évf. 1997. 1–2 sz. 187–193. p.*

A jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság és a Zentai Múzeum hatodik alkalommal rendezte meg nyári néprajzi tanácskozását „Mesterségünk címere” címmel, mivel témája a kézművesség volt. A háromnapos tanácskozás felvilágosította mindazokat a kérdésköröket, amelyekkel a néprajztudománynak foglalkoznia kell, ha a kézművességet, az iparosságot tárgyalja. Több összefoglaló hangzott el egy-egy település iparának történetéről, a hozzászólók zöme azonban az egykori és mai kézművesek munkáit vette számba.

Felvetődött az elméleti kérdés is, hogy vajon az orgonakészítők, a mezővárosi pallérok munkájának feldolgozása mennyire tartozik a néprajz körébe. Külön foglalkoztak a háziiparosokkal, akik viszont hozzátartoztak a hagyományos falusi közösségek mindennapjához. Amolyan ezermesterek voltak, kosarat fon-

tak, seprűt kötöztek, klumpát készítettek, falat vertek, nádzastak. Ezeket a mesterségeket nem tanították semmilyen iskolában és mesterlevelük sem volt.

A vajdasági kézművesség fénykora a századfordulóra esett. Ezt követően a gyáripar, az életkörülmények változása és a divat a kézművességet háttérbe szorította.

Az egykori népszerű mesterségeknek hírmondója is alig akadt ezen a tájon. Csak néhány kovács működik még, a bognárok sem szekeret, hanem létrákat készítenek. Szíjgyártó is már csak Adán és Zomborban van. A monostori klumpás sem jár többé a piacokra, az utolsó bácskai bocskoros pedig a nyolcvanas években adta vissza az iparendélyét.

A zentai tanácskozás az átalakulás idején kívánt némi betekintést adni az egykori mesterségek életébe. A *Létünk* tematikus száma, bár szerette volna, de kéziratok hiányában nem tudta a konferencia teljes anyagát közölni.

Helyhiány miatt a Kisebbségkutatás csak Trifun Pavlović előadását referálja. Annak ellenére, hogy az ősi mesterségek fokozatosan eltűntek, sőt néhányuk „minéműsége” már teljesen feledésbe merült, a családnevek továbbra is éltetik emléküket. Ilyen vezetéknevekre a szerb nyelvben is sok példát lehet találni. A foglalkozásnevekből keletkezett szerb vezetéknevek külön csoportját képezik azok, amelyeknek töve hungarizmusokat (magyar szavakat) őriz.

Több tényező volt hatással ennek a nyelvi jelenségnek a kialakulására. A több évszázados magyar–szerb együttélés következtében mindkét nyelvben sok a jövevényszó. A hungarizmusok nagyobb gyakorisága elsősorban persze a Vajdaságban élő szerbek nyelvére jellemző. A szerb köznyelvi hungarizmusok természetesen hatással voltak a névadásra is, akárcsak a Vajdaság egykori közigazgatásából következő hivatalos magyar nyelvhasználat. Az asszimilálódás folyamata is nyilvánvaló, ezért feltételezhető, hogy az ilyen családnevek egynémelyikét elszerbesedett magyarok leszármazottai viselik.

A szerb vezetéknevekben található hungarizmusok nem korlátozódnak kizárólag magyar szavakra, hanem olyan német, latin, szláv jövevényszavak is előfordulnak közöttük, amelyeket a szerbek magyar közvetítéssel vettek át.

A magyar szabó foglalkozásnév a szerb nyelvben a sabov nyelvjárási szóként jelenik meg, abaszabómester értelmezésben. Vuk Karadžić is említi 1852-ben megjelent *Sprski riječnik* című szótárában. Ebből keletkezett a Sabov, Sabovljević és Sabovljević vezetéknev.

Maga a sabov szó toldalékok nélkül is önálló vezetéknev – Sabov – lehet. Így jegyezték fel a 18. és a 19. században Mosorinban, Csúrogon, Sajkáson, Koviljban, Titelen, Óbecsén, Orlováton és Kumanében őket. Sabov nevűek élnek továbbá az Indija melletti Novi Karlovci és a Mitrovica melletti Kuzmin

faluban is. Néhány család közülük Újvidékre és Belgrádba költözött. Bálványosról telepedett át Belgrádba az a Sabov család, amelynek szülőfalujában Sabovljev volt a neve. A sabovljev a Sabov főnévből képzett birtokos jelző, tehát olyan személyt jelöl, aki Sabovhoz tartozik. A feljegyzések szerint ez a családnév is létezett a 17. és a 18. században, mégpedig Sajkáson, Zsabján, Kátyon, Mosorinban, Csúrogon és Becsén. Sabovljevek élnek a Bánátban is.

A Sabovljević több szerbiai településen is előfordul. A Vajdaságon kívül Belgrádban szintén több régi Sabovljević család él, mégpedig a múlt század óta folyamatosan.

A magyarban a bognár készíti és javítja a kocsit, a szekeres pedig fuvaros. A sekeruš a magyar szó módosított változata, amelyből néhány szerb vezetéknev keletkezett. A toldalék nélküli Sekerus hivatalos vezetéknevként több helységben fordul elő. A Törökkanizsa melletti Gyálán „a három Sekeruš család Szent Istvánt ünnepli”. De élnek Eszék mellett Bijelo Brdón, a Becse környéki Nádáljon és Boldogasszonyfalván is a múlt század óta. A jellegzetes patronimikonképzővel, az -evič toldalékkal keletkezett a Sekeruševič vezetéknev. „A Sekeruševičeké régi városi család Podravska Slatinán. A két világháború között a család egy része Szabadkán lakott, ma Belgrádban élnek.”

A szerb kočija szó a magyar kocsiból származik. A magyar kocsis és a szerb kocijas szó olyan személyt jelöl, aki irányítja, hajtja a kocsit. Belőle keletkezett a Kočijašević vezetéknev. Ez az egyik legnépesebb família a Nova Pazova melletti Vojkán.

Az -ar toldalékot a szerb nyelvben gyakran használják foglalkozást kifejező főnevek képzésére. A magyar gomb főnévből így keletkezett a gombar, aki bevonja a gombot, vagy zsinórból, sujtásból gombot, ruhadísz készít. Ugyancsak a gomb főnévből keletkezett a gombos melléknev, amely az előbbi értelemben főnévként is használatos. A gombos és a gombár szavakból keletkeztek a Gombar, Gombarov, Gomboš és Gombošev vezetéknevek. A Gomboš és Gombarev neveket a Dél-Bánátban jegyezték fel. A Gombarevićek is bánátiak, becskerekai származásúak.

A magyar lakatos foglalkozásnev a lakat főnévből képződött, ez pedig az ófrancia eredetű loquet, „csappanós zár” jelentését őrzi. A magyarban vallon telepések honosították meg. Ezt a szerbek a lakatus formában vették át, és így lett a Lakatuš vezetéknev. A bánáti Eleméren jegyezték fel. „Lakatušok, kilenc ház, Szent Miklós, szerbiaiaknak vallják magukat.”

A magyar varga eltűnőben van, a cipészt használják helyette. Bizonytalan eredetű. A Varga az egyik leggyakoribb magyar családnév. Szerb személynévként is sok helyen feltűnik: Zsablyán, Belgrádban, Karlócán.

A magyar pintér, kádár és bognár szavaknak azonos vagy hasonló a jelentésük: hordót, kádat, dézsát készítő mesterembereket jelentenek. A szláv kacar, bacvar, kablar szavaknak felelnek meg. Ezekből a szavakból számos szerb vezetéknev képződött. Magyar Bodnár család Zentán található, a Bodnar szerb családnévként a Zsablya melletti Durdevón fordul elő. Az -ov toldalékkal keletkezett a Bondarov név Boldogasszonyfalván (Gospodincin) tűnt fel. A Pintér-ből lett a szerb Pinterov és Pintarić (Koprivnica). A Pinterovićok pedig Baranyában élnek.

A magyar halász szót a szerbek alas-nak ejtik. Az eredeti magyarból ered a szerb Halas, Halasev családnév (Belgrád, Kumané). A Kikindára elköltözöttek pedig az Alesev nevet vették fel. A törökbecsei Halasović család szerb-német származású. Belgrádban élnek még Alasević és Halasov családok.

Kovács Olga

Nyikolaj Szergejevics Trubeckoj és a szlovák nyelv

*Ondrejovič, Slavomír: Nikolaj Sergejevič Trubeckoj a slovenčina.
= Slovenské pohľady, IV. 113. roč. 1997. 5. no. 90–95. p.*

A modern nyelvészet iránymutató tudománynak tekinthető, s mint ilyen főként strukturalista, később generatív módszerének köszönhetően hozzájárult az irodalom- és színháztudomány, a filmlélelet, művelődéstörténet és építés-művészet, az etnográfia és antropológia, a szociológia, szemiotika és genetika, továbbá a szimbolikus logika és kombinatorikus geometria fejlődéséhez. Ezt a felsorolt tudományok képviselői készségesen elismerik.

Neves francia matematikusok *Éléments de mathématique* című művükben például leszögezték, hogy az általános matematika strukturalizálásának koncepciója közvetlenül a „filológus” Trubeckoj gondolatainak hatására alakult ki. C. Lévi-Strauss ugyancsak úgy nyilatkozik, hogy elméletének kimunkálásában a strukturális fonológia, főként Trubeckoj munkássága támogatta.

Nyikolaj Szergejevics Trubeckoj (1890–1939), a legrégebb és legelőkelőbb orosz arisztokrata családok leszármazottja – bizvást mondhatjuk – csodagyerek volt: 13 éves korában rendszeresen látogatja a Moszkvai Etnográfiai Egyesületet, 14 éves korában pedig már tudományos dolgozatokat publikál. A for-

radalom elől kénytelen elmenekülni. 1923-tól korai haláláig a bécsi egyetemen a szláv filológia professzora.

Kezdetben a finnugor és az észak-kaukázusi népek összehasonlító mitológiai-ájával és folklórájával foglalkozik, hogy a későbbiekben életműve a fonológia és morfológia mint önálló tudományág megalapításában, az irodalmi nyelvek történetének, az összehasonlító nyelvészetnek, a nyelvi kapcsolatoknak és érintkezéseknek kutatásában összegződjék.

Egyik fő műve, amely a szláv nyelvek előtörténetéről szól, Oroszországból való menekülése közben tulajdonképpen elveszett. Ami később különféle címeken jelent meg belőle, szerzői rekonstrukció. Ő volt az első, aki az ősszláv nyelv vonatkozásában periodizációt munkált ki (1. az indoeurópai nyelv szét- esése, 2. a szláv ősnyelv egysége, 3. nyelvjárási tagozódás, amelyben közös és helyi jelenségek fordulnak elő, 4. új elmek már csak a nyelvjárások keretében keletkeznek).

Másik fő műve a *Grundzüge der Phonologie* immár a szerző halála után (1939) jelent meg. Ennek jelentősége a nyelv rendszerszerűségének felfogásában van, továbbá az olyan fogalmak bevezetésében, mint a jel, a jelszerűség, a fonológiai ellentétek semlegesítése stb. Mindezt egy francia történész olyan fontosnak tartotta, mint az archimedesi és newtoni törvényeket. Minthogy e fogalmakat időközben más tudományokban is alkalmazták (pl. a morfológia, szemantika, etnográfia, szociológia), általános érvényű metodológiai státusra érdemesítették őket.

Trubeckoj kétféleképpen hatott a szlovák nyelvészetre. Egyfelől a szlovák nyelv körében folytatott vizsgálódásai által, másfelől a prágai nyelvészeti kör által közvetített hatás révén. Így 1937-ben *Gedanken über die slowakische Deklination* címen tanulmánya jelent meg a *Matica slovenská* évkönyvében, több művének részleteiben vizsgálta a szlovák nyelv fonológiai kérdéseit. 1936-ban levelet írt az egyik legtehetségesebb szlovák nyelvésznek, L'udovít Novának. Ebben kifejti, hogy a „régvi világban” (Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Törökország, Szovjetunió, Mongólia, Japán) található a deklináció központi régiója. Tőle délre és nyugatra a deklináció vagy teljesen ismeretlen, vagy igencsak „visszavonulóban” van. A cseh nyelvvel is ez a helyzet, amelyben „meggyöngült az esetek iránti érzék”. Nem így a lengyelben és a keleti szláv nyelvekben, úgyhogy a szlovák nyelv a lengyel az ukrán és a magyar mint az esetek iránt érzékkel rendelkező nyelv „háromszögében” fejlődött.

Trubeckojnak nem volt tényleges szlovák tanítványa, viszont – mint már utaltunk rá – prágai közvetítéssel a harmincas évek elejétől kezdve sok szlovák

nyelvészt orientáltak Trubeckoj nézetei, gondolatai. Közülük a már említett L'. Novákon kívül Henrich Barteket, Eugen Paulinyt, Adalbert Aranyt, Jozef Ružičkát és Ján Horeckýt kell megemlíteni, valamint – természetesen – a Trubeckoj-rokon Alexander Isačenkót, aki 1943-tól oktatott a pozsonyi egyetemen.

Trubeckojt, noha majdnem másfél évtizeden át volt a bécsi egyetem tanára, az osztrák tudományosság nem értékelte különösképpen nagyra: egyszerű szlavistának számított. Világhírűvé párisi, londoni, krakkói, oslói és pozsonyi követői tették.

Végül szólni kell a kultúrfilozófus Trubeckojról is, aki az eurázsiai mozgalom vezető személyisége volt. Ennek jegyében azt hirdette, hogy Oroszország (és az oroszság) sem Európához, sem Ázsiához nem tartozik egészen, hanem Euroázsiaféleképpen e két világrész között fekszik, és saját, főként etnikai, kulturális és szellemtörténeti identitása van. Oroszországnak Európára való túlságos támaszkodása, amely Nagy Péter reformjaival kezdődött és különösen a 19. században kulminált, az orosz függetlenség elvesztéséhez vezetett. Trubeckoj szerint éppen a nyugat-európai racionalizmus, Marx materializmusa és ateizmusa volt az, amely Oroszországra zúdított az októberi forradalmat, amely katasztrofális volt mind Oroszországra, mind az orosz nemzetre nézve.

Trubeckoj az etnológia, a történet- és nyelvfilozófia filologizált értelmezéséből indult ki, és rövid élete során eljutott a „tisztá”, defilologizált nyelvtudományhoz. Maga vallotta meg, hogy a nyelvtudomány főleg azért nyűgözte le, mert a humán tudományok közül egyedül neki volt kimunkált módszertana, míg a többi az „alkímia” állapotában maradt. Trubeckoj ezt a módszert fejlesztette tovább, újította meg, és ezért a nyelvészeti kutatásnak és megismerésnek mindmáig élő forrása maradt.

Futala Tibor

Filmdokumentumok a kisebbségekről

Głowa, Jadwiga: *Dokument na pograniczu. Filmy o mniejszosciach narodowych.*
= *Więź* 40. rok. 1997. 12. no. 141–148. p.

A „Progranicze” (Határmente) Alapítvány a közelmúltban „Camera Pro Minoritate” címen filmtalálkozót rendezett (Sejny, 1997. szeptember 24–28.). Az alábbiakban referált dolgozat részint beszámoló az ott vetített filmekről, részint elmélkedés magáról a kisebbségi problémáról.

A szerző „introitus”-ként leszögezi: Közép- és Kelet-Európában akkor szoktunk felfigyelnél a nemzeti kisebbségekre és a kis etnikai csoportokra, amikor belső és külső küzdelmekbe bonyolódnak. Ezt „probléma”-ként, „kérdés”-ként éljük át. A bemutatott filmek túlnyomó része is „problémaközpontú”.

A dolgozat azzal a kívánsággal zárul, hogy akkor is érdekeljenek bennünket ezek a kisebbségek és etnikai csoportok, amikor sem önmagukkal, sem a náluk nagyobb nemzettel nem állnak harcban.

A vetítések színhelye egy átalakított zsinagóga volt, ami sajtóságos – torokszorító – hangulattal járult hozzá a látottak-hallottak emlékezetben tartásához.

A nyolcvanas évek végéig a szóban forgó régióban – a varsói szerződés országában – „nem volt” kisebbségi probléma, következésképpen nem is készültek kisebbségekről szóló dokumentumfilmek. E részint – mondhatni utólag – jó is, mert ha készültek volna, bizonyára felettébb kedvező, hurráoptimista beállításban esett volna meg szerepeltetésük. Így viszont nem kell a kisebbségi témákra vállalkozó filmeseknek leszokniuk a hazug sztereotípiákról.

Az *Idegen földön* (rendezte: Kiss Róbert, 1992–1993, Magyar Televízió) a csehszlovákiai magyarság, mindenekelőtt a Csehországba deportált magyarok 1946 és 1948 közötti sorsára emlékezik. Ez utóbbiak a zsidó transzportokhoz hasonló körülmények között érkeztek meg – munkaerőként – a kijelölt körzetekbe. A szerzőnek – per tangens – eszébe jutnak a szlovákiai magyarok jelenlegi szorongatásai is.

A *Fekete vasárnap* (rendezte: Börös Zoltán, 1994, Román Televízió) egy 1944. szeptember 24-i eseményt idéz fel, amikor is román különítményesek

Gyantán 41 református magyart öltek meg. Ezt a román nagykövetség jelen lévő képviselője és a film néhány szereplője egyaránt a háború rettenetes következményének minősítette, mert korábban a faluban nem volt semmilyen nemzetiségi feszültség, villongás. Mindenesetre: amíg valaki nem kér legalább elnézést e vétékért, a hamu alatt izzani fog a parázs.

1945 után a lengyel állam sok „fele német-fele lengyel” állampolgárt taszított ki kötelékéből. Róluk beszél a *Gyászolj Lengyelországért* (rendezte: Marian Kubera, 1990, Lengyel Televízió) és a *Kicsit lengyel, kicsit német* (rendezte: Jolanta Roma-Stefanowska, 1996, Lengyel Televízió) című film. A „senki-nek sem kellő”, bizonytalan nemzetiségűek sorsát más filmek is fel-felvetik.

Ha egy nem kívánatos nemzetiségi az áttelepült többiekkel szemben visszamarad szülőhelyén, az vagy hős, vagy bolond. Ezt a tragikomikus szituációt mutatja be az ukrán műhelyben készült *Rendben van* (Jurij Hascsevicszkij és Wlodymir Snipar filmje, 1991, Ukrajna produkció). Jana Ševčíková *Jakab* c. filmje az előbb Ukrajnából, majd Romániából Csehországba űzött ruszinokkal foglalkozik, amikor is főhőse belenyugszik az Isten akaratába. Isabelle Moeglin és Jean-Michele Destanga francia létükre *A Duna deltájában* címen az ott élő lipován halászokról szól, akik a halak megfogyatkozása miatt a világvégét várják, amelynek – szerintük – nyolc év múlva be kell következnie.

A *Finis Saxoniae* (rendezte: Alex Michailescu és Tiberiu Stoichi), valamint a *Megmaradás* (rendezte: Andrzej Rózycki, 1994, AVA) egyaránt a valláshoz való ragaszkodásról szól. Az elsőnek említett film a százszok evangélikus hitét, a második pedig a szülőföldjükről elűzött lemákok templomépítését mutatja be kisebbségi összetartó erőként. A szlovákiai romák hitbéli szokásairól ad hírt a *Szél gyermekei* (rendezte: Martin Slivka, 1991, Szlovák Televízió – Német Televízió). Eszerint a romák bármilyen – katolikus, evangélikus stb. – szertartásokon szívesen vesznek részt, s hajlamosak részvételüket egészen az extázisig fokozni.

A *Stanisław Cyroń mennybemenetele* (rendezte: Wojciech Samowicz, 1994, Antena Górnosłaska) című alkotásban a sziléziai főhős és német felesége – az ösztartozás kisemberi nagy példajaként – élete végig egyazon bilingvis – sziléziai és német nyelvű – imakönyvből imádkozik.

Alfons Nossol püspök – dokumentálja a róla készült film (rendezte: Wojciech Samowicz, 1996), egész életében a lengyel–német megbékélést próbálta elősegíteni, s mostanában a lengyelek germanizátornak, a németek pedig polonizátornak tartják, s különféle inzultusokat követnek el vele szemben.

Az Odessza melletti Antisarban 1990-ben zsidó- és örményellenes pogromra került sor. Erről dokumentumfilm készült, amelyben az a legdöbbenetesebb,

hogy egy korábbi filmből belevágták azt a jelenetet, hogy a zsidók táncre kelnek a gázkamrában.

Miközben valószínű, hogy a ma élő nemzedékek valamennyi tagját már nem lehet megnyerni a másság iránti megértés számára, az egyik film, a *Szentély* (rendezte: Waldemar Czechowski, 1993, Art Vision) című, éppen a Határmenté Alapítvány egyik kezdeményezését ismerteti mint olyat, ahol különböző nációjú gyerekek – fehéroroszkok, litvánok, ukránok, oroszok és lengyelek – közösen fognak egy ökumenikus templom építésébe.

A filmesek közül többen a kisebbségi „zárványok” iránt viseltek bizonyos nosztalgiával. Ilyen „ahol megállt az idő”-filmnek tekinthető a *Település a kemény kővön* (rendezte: Krystyna és Michał Bogusławski, 1995, Lengyel Televízió) és a *Füst csalogatása* (rendezte: Milan Pribiš, 1993, Szlovák Televízió). Ez utóbbi a magyarországi Bükk-hegységben élő szlovák szén- és mészföldtőknek állít egyfajta hommage-t, akik nehéz munkájukat a hegyek között végzik, és csak ebben a környezetben érzik igazán jól magukat.

A vetítések közönségének körében nagy meglepetést keltettek az oroszországi kisebbségek életéről készült filmek. A permi komikkal foglalkozik a *Pu Baraban* (rendezte: A. Ancugov, 1994, Rosszija), a nivkákkal és az orocsokkal a *Medve és a sámán* (rendezte: R. Ernazarova, 1995, Rosszija), az áttelepített eszkimókkal pedig *Az elsüllyedt álmok ideje* (rendezte: A. Varkusev, Film-M Studio). Oroszországban vannak etnikumok is, akiknek nyomát hiába keresnénk bármiféle néprajzi munkában: egyetlenegy sem tud róluk. Közülük a teletúkról M. Csernyenko készített filmet. A bemutatott orosz filmek nyomán azt a következtetést lehet levonni, hogy a kisebbségekkel és etnikumokkal foglalkozó filmek valóban missziót teljesítenek.

Az egyik legmeggrázóbb filmet Marian Kubera készítette *Szlovinyecek* címen (1992, Lengyel Televízió). „Ez egy olyan közösségről beszél, amely már nincs is. A porosz hatalom annak idején nem tudta elérni azt, ami a népi Lengyelország kormányának röpke öt év alatt sikerült. E konzekvens politika következtében a szlovinyecek utolsó csoportjai 1971-ben hagyták el Lengyelországot, és Kluka szlovinyec község utolsó lakója öngyilkosságot követett el. A szlovinyec-probléma megszűnt létezni. Az áttelepülők Hamburg társadalmába olvadtak be. Utánuk két szlovinyec képviselőbe öltöztetett baba maradt egy kiállítási vitrinben.”

A szerző ezzel a drámai bekezdéssel figyelmeztet a kisebbségek és etnikumok iránti tolerancia és megértés szükségességére.

Futala Tibor

Egy lépés a lengyel–német megbékélés felé a könyvtárügy terén

*Mężyński, Andrzej: O kontaktach biblioteczary polskich i niemieckich.
= Bibliotekarz, 1997. 6. no 20–21. p.*

Noha Lengyelország és Németország között jószomszédi szerződés van érvényben, és a lengyelek minél előbb az egységes Európa polgárai szeretnének lenni, a lengyel könyvtáros-társadalom egy részében meglehetősen makacsul tartják magukat a németellenes sztereotípiák és azok az ellenérzések, amelyeket a korábbi rezsim igyekezett tartósítani a lakosság emlékezetében. (Nincs kizárva, hogy ezt tapasztalván a német kollégák sincsenek a legjobb véleményel a lengyelországi viszonyokról.)

A két fél „hűvös viszonyának” megvannak a maguk keserves történelmi előzményei. Így Lengyelország a német megszállás következtében könyvtári állományának kétharmadát, több mint 30 millió kötetet veszített. Ez a hatalmas vagyon részint „tűzhalált” szenvedett, részint bezúzás lett a sorsa, részint pedig német könyvtárak állományába került.

Német részről sem szívderítő, ha különféle lengyel könyvtárakban olyan állományrészeket fedeznek fel, amelyek a lengyeleknek ítélt területeken hátrahagyott német könyvtárakból származnak. E téren a „legkeményebb diónak” az ún. Berlinka-gyűjtemény bizonyul, amely a Porosz Állami Könyvtárból származik, és jelenleg a krakkói Jagelló Könyvtár állományában található. (Hogy konkrétan miként került ide, arról referált forrásunk nem tájékoztat.)

Különösen az említett Berlinka-gyűjtemény az, amely miatt mindkét ország könyvtárosai el szokták veszteni józan ítélőképességüket. (Egyébként valószínű, hogy sorsa nehéz lengyel–német kultúrpolitikai egyezkedéseket követően fog csak véglegesen rendeződni.)

Amíg a Berlinka-gyűjtemény jövőjéről nincs döntés, addig nincs értelme lengyel–német szemináriumot összehívni a második világháború alatt és után itt is és ott is bekövetkezett könyvtári kártételek regisztrálására, illetve a még fellelhető állomány-maradványok értékelésére és állagmegóvására. (Erről tanúskodik az az 1994. évi lengyel javaslat, amelynek éppen a fentiek miatt kellett elvetélnie egy közös kerekasztal szervezését illetően.)

A Lengyel Bibliológiai Társulat azonban megelégette ezt a patthelyzetet, a másik fél kezdeményezésére várását, s ezért nekilátott egy olyan fórum megszervezésének, amely legalább lengyel részről tesz kísérletet e történelmi sére-

lemhalmazzal való szembenézésre és a vele kapcsolatos atavisztikus görcsök feloldására. Mindenekelőtt 18 mérvadó könyvtárostól kért javaslatot a fórum kívánatos témáira. Ezek alapján aztán Varsóban 1996. december 5–6-án rendezett egy „sötét” és egy „világos” napból álló fórumot. A „sötét” napi résznek az volt a tisztas sikerrel elvégzett feladata, hogy előadásainak intellektuális és morális erőfeszítései révén lezárja ezt a sötét korszakot, illetve megálljt parancsoljon egyesek újkori nacionalizmusának, amely éppen az efféle emlékek elmérgedt talaján sarjadt ki.

A „világos” napi előadások a lengyel–német könyvtárosi kapcsolatok eddigi korántsem átfogó, de nem is lebecsülhető eredményeiről számoltak be, és megjelölték a holtpontról való elmozdulás tennivalóit is. Konstatálták, hogy ezeket a pozitív erőfeszítéseket senki sem koordinálja, úgyhogy a külföldi lengyel kulturális javak ügyeivel foglalkozó kormánybiztosi hivatalnak itt – vállaltva az azonos feladatkörű német főhivatalnokkal és hivatallal – igencsak bokros tennivalói lennének.

A fórumon részt vevő könyvtárosoknak az volt az álláspontja, hogy a Lengyelországban található német „maradványállományok” de iure is kerüljenek az őket jelenleg őrző könyvtárak tulajdonába, és megfordítva: a német könyvtárakban található volt lengyel tulajdonú művek is maradjanak mostani helyükön. (Kivételt csak a kultúrpolitikai alkudozások tárgyai képezhetnek, ami egyedi dolog.) Szükség esetén a két ország könyvtárai közötti mikrofilmcsere minden további nélkül le lehet bonyolítani.

Ami kötelező: a fórum „illetékességébe” tartozó gyűjteményeket, gyűjteményrészeket és konkrét könyvtári egységeket szabadon kutatható állapotban kell tartani, illetve – ahol nem így van – ilyen állapotba kell hozni mindkét országban. E tekintetben az ország ne várjon a németek anyagi támogatására, hanem „saját költségére” szervezze meg és végeztesse el ezt a sürgető munkát.

A fórum fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy teljes anyaga a vezető lengyel könyvtártudományi folyóiratban megjelent (*Przełqad Biblioteczny*, 1997. 1. sz.), valamint hogy e referátum forrásként szolgáló beszámoló Németországban, a *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* című orgánumban ugyancsak olvasható.

Futala Tibor

Száz éve jelent meg Volodimir Gnatyuk kárpátaljai etnográfiaja első kötete

Mušinka, Mikola: Najviznacnysij fol'klornij sbyrnik Ukrainejv Zakarpattâ. = Duklâ, 45. r. vyd. 1997. 5.no. 42–47. p.

Vlodimir Gnatyuk (1871-1926) ukrán néprajztudós Ivan Franko és Mihajl Grusevszkij tanítványa és pártfogoltja volt. Fő műve, a hatkötetes *Kárpátaljai etnográfiai anyagok* (Etnograficsni materialy z Ugorszkoy Ruszi) című gyűjtemény mindmáig túl nem szárnyalt teljesítménye a kárpátaljai (Eperjes környéki, bácskai, bánáti és egyéb szórványokban élő) ukrán néprajzkutatásnak.

Az első kötet száz éve, 1897-ben jelent meg Lvovban (Lembergben), a hatodik 1911-ben.

A hat kötetben 470 népi próza – mese, legenda, elbeszélés és adoma –, valamint 430 népdal található, s ezzel a szláv néprajzi gyűjtemények toplistáját vezető mű rangjára emelkedik. (A szlovákok Dobšinský-féle gyűjteményében 154, az oroszok Afanaszjev-gyűjteményében pedig 284 szöveg szerepel.)

A Gnatyuk által gyűjtött szövegek híven őrzik az adatközlők stílus- és modorbeli sajátosságait. Igen árnyaltak a szerző alkalmazta fonetikai megoldások. Minden közlést jegyzetanyag kísér, és gazdagok a tájszószedetek. Gnatyuk munkájának tudományos értéke egy évszázad múltán is kikezdhethetetlen.

Az első világháborút követően ugyan vége szakadt az ukránokat sújtó magyar presszióknak, ám az utódállamokban mindenütt ukránellenesség ütötte fel a fejét a ruszinok körében. Az oroszpártiság térhódítása ismét megakadályozta Gnatyuk művének terjesztését, mert belőle kitűnik: szó sem lehet arról, hogy a ruszinok oroszok volnának. Minden nyelvi és motívumbeli sajátosságuk az ukrán nyelvhez és kultúrához való tartozásukat bizonyítja.

Gnatyuk nehezen viselte Ukrajna szovjet éveit. (Fiát például kényszermunkára ítélik, s nem is szabadul élve a gulagok valamelyikéről.) Tudományos hagyatéka nem volt kedves a szovjet szervek előtt. Őt is, akárcsak mesterét, M. Grusevszkijt, „burzsoá nacionalistának” bélyegezték, s műveiből legfeljebb ritkán jelent meg egy-egy nem jellemző töredék.

A második világháború utáni Csehszlovákia – természetesen – a szovjet mintát követte a Gnatyuk-szindróma kezelésében. Így például amikor 1965-ben közreadtak egy válogatást az általa gyűjtött népmesékből, egyszerűen megfeledtek nevének közléséről.

Ukrajnában a hatvanas évek közepétől kezdtek újra kiadni Gnatyuk-műveket. De azért szülőhelyén, Tarnopolban tartott 1971. évi centenáriumának tudományos előadásait – kapacitáshiányra hivatkozva – nem adták ki. Pedig Gnatyuk termékeny tudós volt. A műveiről készült bibliográfia 1055 publikációjáról számol be.

Több jelentősebb Gnatyuk-mű nyugati országokban jelent meg két disszidált lányának szorgoskodása nyomán. Mégis a Gnatyuk-hagyaték gondozásában és publikálásában a jugoszláviai ukránok tették a legtöbbet.

Futala Tibor

Délkelet-Európa gazdasági reintegrációja

Adamović, Ljubiša S.: Economic Reintegration of Southeastern Europe. = Review of International Affairs, 48. vol. 1997. 1055. no. 3–11. p.

A belgrádi külpolitikai folyóiratban közölt tanulmány szerzője a Florida State University professzora, az írás mégis inkább a megjelenés helyének eszmerendszerét (mondhatni: érdekszerét) jeleníti meg.

Van-e Délkelet-Európa, melybe Albániától Moldováig és Magyarországtól Törökorszáig oly különböző országokat kíván besorolni egy aktuális politikai szándék? Clinton amerikai elnök 1996. október 28-án elmondott beszédében kezdeményezte a régió gazdasági és környezetvédelmi együttműködését, a SECI-t (Southeastern Europe Cooperation Initiative – Délkelet-Európai Együttműködési Kezdeményezés). Az első összejövetelre december 6-án került sor az Egyesült Államok genfi ENSZ-házában. Rá 12 ország képviselőit hívták meg (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Görögország, Horvátország, Jugoszláv Szövetségi Köztársaság, Macedónia, Magyarország, Moldova, Románia, Szlovénia, Törökország). Jugoszlávia a belgrádi utcai tüntetésekre hivatkozva elutasította a meghívást, míg a rendezvényen részt vevő Horvátország és Szlovénia nem írta alá a SECI létrehozásáról tudósító közleményt.

A SECI keretébe utalt országok együttesen mintegy 150 milliós népességgel rendelkeznek, de ebből egyedül Törökország haladja meg a 60, haté pedig nem éri el a tízmilliót. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem szerint Görögország és Szlovénia vezet hét-hét ezer dollár feletti nagyságrenddel, míg három ország mutatója ezer alatti értéket jelez (Albánia – 380, Macedónia – 820, Moldova – 870). Minden tekintetben eléggé vegyes a kép.

Mi lehet az amerikai szándék lényege? Bizonyára a béke megteremtése és stabilizálása a Balkánon. Kérdés: miért hagyják ki a kezdeményezésből az amerikaiak a nyugat-európai szövetségeseiket? S ha maguk akarnak eredményt elérni, miként gondolhatják ezt bármiféle gazdasági támogatás ígérete nélkül elérhetni? Megelégednének az „oktatási” segítségnyújtással, azaz okos taná-

csokkal, vagy cinikusabban fogalmazva: a szabad vállalkozási ideológia jól fizetett misszionáriusainak balkáni állomásoztatásával? Közben pedig az amerikai adófizetők pénzéből felfegyverzik Boszniában az agresszív bosnyák-horvát szövetséget, hogy az újraindítsa háborúját a boszniai szerbek ellen?!

Az amerikai politikai vezetés több hasonló „kezdeményezést” könyvelhet el. Létezik Közép-Európai Kezdeményezés (CEI), Fekete-tengeri Gazdasági Együttműködés (Black Sea Economic Cooperation) meg Szófia Nyilatkozat (Sophia Declaration) a jószomszédi kapcsolatokról, stabilitásról, biztonságról és együttműködésről. Lehet, hogy ezek az EU-ba törekvők előiskolái? Van a 12 ország közt két NATO-tag, s kettő – Magyarország és Románia – esetleg hamarosan szintén tag lehet: tehát NATO-„óvoda” is lehet a SECI?

Általánosítva e kérdésfeltevéseket: Hogyan illeszthető ez az új kezdeményezés a meglévő és tágabb nemzetközi szervezetekhez és együttműködési fórumokhoz az EBESZ-től az ENSZ Európai Bizottságáig? A szűkebb horizonton, tehát a kijelölt országok körében pedig az a legkritikusabb tényező, hogy megvan-e vagy meglesz-e a valódi együttműködés a volt Jugoszlávia tagköztársaságai közt. A kormánypárt mindegyik országban kézben tartja a gazdasági erőket, ezért a gazdasági-környezetvédelmi együttműködés legalább is feltételezi a politikai eltökéltséget, ma pedig ezt tapasztalni a legkevésbé.

A környezetvédelem terén ismét csak kérdéses ennek a „régiónak” az életképessége. Analógiaként megvizsgálva a dunai országok ilyen együttműködését – a vízszennyezés elhárítását vagy megakadályozását –, azt kell belátni, hogy a Duna vízgyűjtő területének fő szennyezői nem is az együttműködésben részt vevő országok.

A SECI jövőjéről elmélkedve érdemes kitérni az EU törekvéseire is, mint-hogy az EU szeretné újraéleszteni a volt Jugoszlávia minden elemének együttműködését, főként gazdasági vonalon. Ebben az is szerepet játszhat, hogy többen belátták az egyszemélyiség – csupán a Jugoszláviából kilépő köztársaságok támogatásának – hosszú távú veszélyeit. Az EU egyrészt szerződéseket igyekszik kötni minden volt tagköztársasággal, másrészt pénzügyi segítséget nyújt azok egymás közti kapcsolatainak újjáélesztéséhez. Azonban megállapítható, hogy ezt az EU-szándékot csupán a mai (Kis-)Jugoszlávia honorálja. Még Olaszországnak vannak részleges eredményei a Szlovéniával, illetve másrészt a Görögországgal és Albániával kiépítendő-fejlesztendő kapcsolatok terén.

A régió nemzetközi kapcsolatainak egyik igen lényeges eleme lehet a kisebbségvédelem kérdése. A 12 országból egyedül Görögország népessége tekinthető etnikai szempontból homogénnek, s még Albánia és Szlovénia eseté-

ben tapasztalható mindössze 2-3%-nyi nemzeti kisebbség (legalábbis a hivatalos adatok szerint, minthogy Albánia esetében Athén 410 ezer görögőről tud, ami a népesség 12,3%-át tenné ki). Ezzel szemben Kis-Jugoszláviában és Macedóniában 20% körüli albán etnikum van, Törökországban csaknem 15% körüli a kurdok aránya, s Horvátországban, Bulgáriában és Romániában is elérheti a kisebbségek aránya a 10%-ot. Az etnikummal és/vagy vallással kapcsolatos politikai diverzió sem kizárt, elég a török politikának a muzulmán bosnyákok irányában érvényesülő törekvéseire utalni, vagy arra, hogy a törökök szeretnék felvetetni Albániát az iszlám országok szervezetébe. Egészeben megállapítható, hogy az etnikai tényező nem csupán a múltban, hanem a jövőben is lehet stabilitást veszélyeztető elem.

A SECI gondolata, az hogy a kis államok, a szomszéd államok használják ki az együttműködés lehetőségeiben rejlő előnyöket, az elméletben hasznos, ám a gyakorlatban fog eldőlni, hogy a kezdeményezés mennyivel több az egyetlen valódi nagyhatalom aktuális programjánál.

Sonnevend Péter

Válságban a szlovák demokrácia?

*Martinsen, K. D.: Niedergang der slowakischen Demokratie?
= Osteuropa, 47. Jg. 1997. 8. H. 791–809. p.*

A nyugati szakemberek újabban meglehetősen kevés figyelmet szentelnek a legújabb szlovákiai fejleményeknek. Talán a három sikeresebb állam, Lengyel, Cseh- és Magyarország túlzottan is leköti érdeklődésüket. Pedig már csak Szlovákia földrajzi helyzete miatt sem közömbös az ország sorsának alakulása, nem is beszélve a nemzetiségei révén a szomszéd államokhoz fűződő kapcsolatairól, amelyek következtében bizonyos szlovákiai problémák regionális szinten is tétéleződ(het)nek. A Nyugatot is foglalkoztatja a szlovákiai nemzetiségi helyzet (a magyar kisebbség a lakosság számának tizedét teszi ki), eszköz-tára – diplomáciai nyomás, tiltakozó jegyzék, nyilvános kritika – azonban felettébb véges.

Most úgy tűnik, hogy Szlovákiában e nyugati hatás visszhangtalan marad, s Szlovákia egyre nyilvánvalóbban elszigetelődik. Egyedül az orosz kapcsolat élénk, ennek pozitív jellege viszont legalábbis kétes.

Tudományos szempontból Szlovákia épp a normálisaktól eltérő tendenciái-

val tűnik ki. Az amerikai külügyminisztérium által évente kibocsátott emberjogi jelentés már 1995-re vonatkozóan megállapította, hogy „jóllehet a kormány lényegében tiszteletben tartja az emberi jogokat, az országban a demokratikus elvektől eltérő nyugtalanító fejlemények tapasztalhatók”.

Martinsen elemzése azokra a jelenségekre tér ki, amelyek azt a feltételezést támasztják alá, hogy a kormány igyekszik ellenőrzése alá vonni a társadalmat.

A nemzetközi szakirodalom hajlamos egyenlőségjelet tenni a modernizálás és a demokratizálódás folyamatai közé, pedig ezek korántsem helyettesíthetők be mechanikusan. A szlovákiai fejlemények elemzői gyakorta megelégszenek annak kinyilatkoztatásával, hogy itt egyfajta utolérési kényszer működik, minthogy a szlovák nem a többi szomszédos nemzettel azonos időben és módon élhette meg az újjászületést. A mai helyzetet azonban már nem elégséges ilyen típusú ismétlődő klisékkel magyarázgatni.

A rendszerváltás éveire visszatekintve azt szükséges előrebocsátani, hogy Szlovákiában nem volt a prágaihoz mérhető antikommunista ellenzék (például a Charta '77 mintegy ezer aláírójából tán egy tucat élt a hajdani föderatív köztársaság déli egységében). Következésképp 1989 után sem léphetett porondra egy rendszerváltó elit. Ezzel magyarázható az a transzformáció is, hogy az eleinte (1989–90-ben) a cseh Polgári Fórumnak megfelelő szlovák Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom Mečiar hatalmi bázisába olvadt bele. A csehszlovák fejlődés irányainak meghatározásakor a pozsonyi kereszténydemokratákra Mečiarék azt a címkét igyekeztek ráakasztani, hogy ők csak „csehszlovakizálnak”, nem veszik figyelembe a szlovák sajátosságokat.

A rendszerváltozást megelőzően Mečiar vállalati jogtanácsosként működött, s ily módon jó kapcsolatai voltak a korábbi elittel. Az efféle múlt a szlovákoknál egyáltalán nem minősül negatívnak (egy 1990-es felmérés szerint az ország nyolc legnépszerűbb embere egyaránt a kommunista párt tagja volt). 1992-ben egy közvélemény-kutatás keretében a szlovák múlt legjobb időszakaként a választolók a legnagyobb arányban (25%) a kommunista évtizedeket jelölték meg.

A nemzeti múlt újraértelmezése, a nemzeti identitás újrafogalmazása minden átalakuló „új” demokráciában aktuális feladatként jelentkezett, s nem volt ez másként Szlovákiában sem.

Itt viszont oly erős hangsúlyt nyert ez a tényező, hogy a „szlovák érdekek”, a „szlovák sajátosságok” emlegetése már szinte refrénszerűen bukkan elő a kormányzati döntések értelmezésekor.

A múlt fontos fordulópontjai közül különösen a Tiso-féle (első) szlovák állam, az 1944-es Szlovák Nemzeti Felkelés és 1968 kap egészen új értékelést.

Mečiar pártja, a HZDS (Mozgalom a Demokratikus Szlovákiáért) szerint a Tiso vezette Szlovákia a szlovák nemzet szuverén műve (nem pedig hitlerista bábállam) volt, mégpedig virágzó gazdasággal. A zsidók deportálását pedig az a „könyved” magyarázattal intézik el a párt szakértői, hogy voltaképp a nemzeti vagyon túlon túl nagy hányada koncentrálódott néhány ember, azaz a zsidóság kezében, s ezen kellett a szlovák érdekek védelmében változtatni. A szlovák felkelés antifasiszta és Tiso-ellenes mivolta következtében a szokásos éves ünnepek ceremóniáin a kormány csak kényszeredetten vesz részt, ha egyáltalán részt vesz.

A Tiso-rezsim rehabilitálásáért lehangosabban a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) lép fel. E törekvéseiben messzemenően támaszkodhat bizonyos értelmiségi körök, s legfőképp a Matica slovenská támogatására. A Matica sorra jelentet meg Tiso mellett kiálló könyveket, másrészt az 1944-es felkelést puccskísérletként értékeli. A Matica az iskolai történelemkönyvek legfőbb cenzora – már nem egyet kivonatott a forgalomból. Az egyetemi kutatás szabadságát is veszélyezteti a „szlovák patriotizmus” erősítési szándékától vezéreltetve. A fasiszta szlovák állam dicsőítése e körökben összefonódik a következetes magyarellenességgel.

1995 tavaszán a szlovák és magyar vezetők aláírták az alapszerződést: e fejlemény nem kis mértékben nyugati tényezők hatására következett be. Egyidejűleg Mečiar a média útján ország-világnak igyekezett bebizonyítani, hogy egyetlen nyugati ország sem biztosít szebb és jobb nemzetiségi jogokat, mint Szlovákia. De mi következett az alapszerződés után? A szlovák parlament szentesítette az ország új közigazgatási felosztását, melynek következtében a magyar kisebbség elesett korábban megszerzett jogai egy részétől (a kisebbség aránya 20% alá csökkent), elbocsátottak több ezer magyar munkavállalót az állami szervektől, a magyar nyelvhasználat lehetősége lényegében a nullával határos. A nacionalista többség eme jogfosztó intézkedései ellen a demokratikus ellenzék is igen lagymatag módon tiltakozott, minthogy a felfokozott szlovákiai magyarelles hangulatban nem kívánt ilyen okból lehetséges szavazatokat elveszíteni. A szlovák politikai elit igen szoros kapcsolatban áll a gazdasággal. Igazából egy erős nagyipari lobby áll legközelebb a pozsonyi hatalmi centrumhoz. A privatizálás „szlovák módija” is főként az ő kezére játszik, hogy azután az ipari menedzsment részéről megfelelő csatornákon át a kormányzó pártokhoz visszaérkezzenek a szükséges pénzek.

A tömegtájékoztató Mečiar-féle hatalomcsinálás, még inkább: a hatalomkoncentráció másik célpontja. A nyomtatott sajtóban az állami támogatás révén igyekeznek teret nyerni, az elektronikusban pedig személyi, pénzügyi és cen-

zurális manőverek váltogatják egymást. A vidéki sajtó kontrollját a helyi nagyipari mogulok – például Kassán az acélkombinát – látják el. Igyekeznek elretenteni a civil szerveződések is, hogy azok se legyenek képesek a polgárokat megvédeni saját államuk erőszakos akcióitól.

A polgárok széles köreivel kapcsolatban élnek a megfélemlítés eszközeivel: például a Demokratikus Unió petícióját aláíró 15 ezer embert egyenként becitálta a rendőrség, úgymond, az aláírások hitelesítése végett. Közben azonban nyugdíjelvonási és egyéb fenyegetések hangzottak el, ha a nevezettek nem vonják vissza aláírásukat. Amikor a szlovák püspöki konferencia fenntartásait hangoztatta a nyelvtörvénynek az anyanyelv liturgikus használatát korlátozó kitételei ellen, akkor súlyos sajtótámadásokat indítottak a püspökök ellen is.

A külpolitika terén szintén jelentkeznek a marginalizálódás jelei. A szlovák külpolitikusok – ahelyett, hogy az ország érdekeit szolgáló belpolitika kialakítását segítenék elő – vádakot fabrikálnak a nyugati hatalmak ellen, hogy azok elfogultak, hogy nem segítik Szlovákia euro-atlanti integrációját. Közben egyre határozottabban támaszkodik Pozsony a moszkvai vonalra (légitársaság, gázvezeték, ipari kooperáció, katonai-titkosszolgálati együttműködés).

Összefoglalóan megállapítható, hogy a Mečiar-vezette szlovák kormány a társadalom minden szegmensét igyekszik befolyása alá vonni, a szlovák nemzeti színházról az iskolai történelemkönyveken keresztül az egyházi szertartások nyelvhasználatáig. Ez nem európai, nem demokratikus államszervezésről tanúskodik.

Sonnevend Péter

A nyelvjárások politikája a felbomló Jugoszláviában

Greenberg, Robert D.: *The Politics of Dialects Among Serbs, Croats, and Muslims in the Former Yugoslavia* = *East European Politics and Societies*, 10. vol. 1996. 3. no. 393–415 p.

A kitűnő cikk ismertetését célszerűnek látszik annak a történeti áttekintésnek az idézésével kezdeni, amely valójában függelékként áll Greenberg cikkének végén:

- 1850 *A Knjizevni dogovor* (Irodalmi Egyezmény) aláírása Bécsben, az ún. „új-sto-zó-ijező” nyelvjáráson alapuló, egységesített szerbhorvát irodalmi nyelv használatának törvénybeiktatása.
- 1905 Megjelenik a *Szerb Nyelvjárési Szemle* első száma, amely elsősorban szerbiai és montenegrói nyelvjárásokkal, illetve az 1945 előtti évfolyamaiban horvát és makedón nyelvjárásokkal is foglalkozik.
- 1954 Az Újvidéki Egyezmény aláírása, amely a nyelv keleti és nyugati változatait formalizálja szerbhorvátként, illetve horvátszerbként. Megjelenik a *Horvát Nyelvjárési Szemle* első száma. A tanulmányok többségét a kaj-ozó és a ca-zó nyelvjárásnak szenteli.
- 1960 Megjelenik a *Pravopis* (Helyesírási Szótár), melyet Zágrábban és Újvidéken együttesen adnak ki.
- 1966 A Zágrábi Nyelvész kör határozata a szerbhorvátot beszélő etnikai csoportok jogairól.
- 1967-69 A közös kiadású *Szerbhorvát/horvátszerb Szótár* (Újvidék és Zágráb) első három kötetének megjelenése. A harmadik kötet után a közös kiadás abbamarad; a 4–6. kötetet csak a szerb fél adja ki (1971–76).
- 1971 Brozovic „*A horvát nyelv tíz alapelve*” c. munkája a nyelvi

egységből való horvát kiválás felé mutat. A mozgalom a Tito által elnyomott Horvát Tavasz része. Ezzel egyidejűleg – szerb válaszul – Ivic kiadja a *Srpski narod i njegov jezik*-et (A szerb nép és nyelve) c. munkáját.

1974 Új jugoszláviai alkotmány; „standard nyelvi idiómák” biztosítása köztársaságonként, Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában és Montenegróban.

Bosznia-Hercegovina nyelvjáráskutatói projektet indítanak köztársaságuk nyelvjárásainak megőrkítése érdekében.

1975 Megjelenik a *Boszniai-Hercegovinai Nyelvjárásai Szemle* első száma. Erősödnek az etnikailag vegyes régiók nyelvjárásainak rögzítésére irányuló szándékok.

1987–90 Nacionalisták jutnak hatalomra Szerbiában (1987) majd Horvátországban (1990). A nyugat-hercegovinai horvátok nyelvi autonómiát követelnek. A szerbek Horvátországban követelnek nyelvi és politikai autonómiát.

1991 Jugoszlávia felbomlása; a szerb-horvát nyelvi egység hivatalosan is megszűnik.

1991-ben tehát hivatalosan is megszűnt az, ami cél volt több, mint száz évig, ám valójában egységesen soha sem létezett. A kezdetek pedig ígéretesek voltak: a szerb Vuk Karadžić (1787–1864) és a horvát Ljudevit Gaj (1809-1872) ugyanakkor a *sto-zólje-ző* nyelvjárásnak a nyugat-szerbiai és kelet-hercegovinai, illetve Dubrovnikban beszélt változatát igyekezett irodalmi nyelvvé emelni az 1850-es Irodalmi Egyezményben. A megegyezést azonban mind szerb, mind horvát részről sokan bírálták. Belgrádban és Újvidéken a szerbek azért, mert a Karadžić által gyűjtött népi nyelvjárási anyagot nem tartották megfelelőnek a művelt köznyelv alapjául, a horvátok pedig azért, mert szerb dominanciát sejtettek.

Az 1918-ban létrejött első délszláv állam a kritikák ellenére ezt a szerbhorvát nyelvet tette államnyelvvé, s egy 1941-től 1945-ig tartó rövid szünet kivételével, amikor a horvát bábállamban külön horvát nyelvvél kísérleteztek, ez a nyelv maradt a „barátság és egység” nyelve Tito Jugoszláviájában is.

Az 1968-tól 1971-ig tartó Horvát Tavasz idején a horvátok ismét kísérletet tettek saját „standard” horvát nyelvük kialakítására, Tito azonban a nyelvi önállósulást a politikai mozgalommal együtt erélyesen megszüntette. Igaz, már 1954, az ún. Újvidéki Egyezmény óta elfogadtak egyfajta nyelvi konföderációt, az egységes szerb-horvát nyelven belül létező „keleti” belgrádi, illetve „nyu-

gati”, zágrábi verzió egyidejű létezésével. Párhuzamos szótárkiadás is kezdődött, ám, mint a kronológiából már tudjuk, a közös kiadás a harmadik kötettel abbamaradt.

Nem is okozott a közös nyelv gondot sokáig sem a szerbeknek, sem a horvátoknak, viszont a Jugoszláv Köztársaság periferikusabb területein külön nyelvjárásokat beszéltek, így például csak magában a kis Szlovéniában 48 nyelvjárást tartottak számon. Az úgynevezett nyugat-bulgáriai vagy észak-makedón nyelvjárások pedig a szerb „torlák”-hoz hasonlatosak.

A szerző szerint- némileg következetlenül kihagyva ebből a felosztásból a kronológiába felvett „ije”-zű, illetve a cikk táblázatában ugyancsak a főnévi igenévképzésre nyelvjárásonként eltérően használt „i”-zű, vagy „e”-zű formákat, három fő szerb-horvát dialektus különböztethető meg, mégpedig a magyar mi? kérdőnévmásnak megfelelő „kaj?”, „ča?” vagy „što?” használata szerint. A „što”-t használják Zágrábtól és az Isztriai-félsziget egyes részeitől egészen a Romániával és Bulgáriával határos Kelet-Szerbiáig, míg „kaj”-t és „ča”-t csak a született horvátok használnak: „,kaj”-t Zágrábban és attól északra és nyugatra, a „ča” pedig elsősorban a szigeteken, az isztriai part néhány területén járja.

A legerjedtebb a „sto”-zó változat, melyet egyaránt használnak horvátok, szerbek, montenegróiak és – szerzőnk szóhasználatában „muzulmánok” (bosnyákok). Ennek azonban számos alváltozata van, melyek elsősorban a főnévi igenév közös szláv „jaty”-ja helyén álló „e”, „ije”, vagy „i” használatában, illetve a szóhangsúly hátravetésének meglétében különböznek. / A kronológiában említett „új-stozó-ijezű” rendszeresen hátraveti a hangsúlyt, eltérően az archaikusabb régi-stozó nyelvjárásoktól.

Az áttekintés kitér Karadžić és Gajčić két kevésbé méltó utódjának, a nyelvjáráskutató szerb Pavle Ivić és horvát ellenfele, Dalibor Brozović vitájára, – akik szerzőnk szerint – egyaránt manipulálták a nyelvjárási különbségeket, annak érdekében, hogy etnikai azonosságokat állapítanak meg, illetve etnikai határokat rajzoljanak újra. A már 1905 óta megjelenő *Szerb Nyelvjárási Szemlé*hez 1956 után felzárkózott a *Horvát Nyelvjárási Szemle* is, majd, tovább bonyolítva a nyelvjárási-politikai csatározást, Szarajevóban 1975-től kiadták a *Bosanskohercegovacki dijalektoloski zbornikot*.

Szerzőnk a hetvenes évektől egészen Jugoszlávia felbomlásáig részletesen összeveti a megjelent nyelvjáráskutatói cikkeket, megállapítva, hogy különösen a Szerb Tudományos Akadémia által támogatott kutatások voltak politikailag célzatosak. A négy, egymástól eltérőnek deklarált nyelvjárás között valójában nem etnikailag, hanem földrajzilag voltak igazán elsőrendű

eltérések. Az „etnikai nyelvjárások” kutatása egyrészt a közös nyelv széteséséhez, másrészt, ami sokkal veszélyesebb fejleményekkel járt, a nemzetiségi feszültségek erősödéséhez vezetett Jugoszláviában.

Tokai András

A Bosnyák-Horvát Föderáció: mesterséges képződmény-e avagy életképes állam?

Reuter, Jens: Die Bosnisch-Kroatische Föderation: Künstliches Gebilde oder lebensfähiger Staat? = Südosteuropa, 46. Jg. 1997. 3-4. H. 158-169. p.

1993 elején katonai összecsapásra került sor a horvátok és a bosnyákok közt. Ez a fegyveres konfliktus egész évben tartott, s olyan élesnek mutatkozott, hogy a korábbi szövetség visszaállítására semmi esély nem mutatkozott. Mégis, alig telt el egy-két év, s a két etnikai közösség föderációt hozott létre. Kérdés: kényszerházasságról van-e szó, netán kölcsönös kibékülési igényről?

1994 elején dolgozta ki Ivo Komšić boszniai horvát politikus az etnikailag homogén, illetőleg kevert autonóm kantonokra épülő állammal kapcsolatos javaslatát, amelyet a külföldi békecsinálók átvettek, majd jócskán átalakítottak azáltal, hogy a föderációból kivonták a szerbeket. Erre Komšić elhatárolta magát az elképzeléstől. Ugyanis a logika azt diktálja, hogy amennyiben a szerbek külön államalakulatot hozhatnak létre, akkor ezt a másik félnek – például a horvátoknak is – meg kell adni.

1994 márciusában külső nyomásra Tudjman horvát és Izetbegović boszniai-hercegovinai elnök alapszerződést írt alá a föderáció megteremtéséről. A kantonok hatáskörébe utaltak olyan kérdéseket, mint a rendőrség, az oktatás-ügy és kultúra, a népjólét, a lakásépítés, a rádiózás. A központi államhatalom kezébe tették le a külpolitika, a honvédelem, a gazdasági élet és a pénzügyek, az állampolgársági ügyek, a közlekedés, az egészségügy és az idegenforgalom stb. irányítását.

Amerikai szempontból e föderáció a következő előnyöket kínálta: el lehetett kerülni, hogy Európában egy tisztán mohamedán állam jöjjön létre; a muzulmán-horvát területi elhatárolás különösen nehéz kérdéseivel nem kellett megküzdeniük; elegáns megoldás született a bosnyákoknak az Adriára kijutása terén.

Az elképzelések felvetítették egy későbbi, Horvátországgal közösen létre-

jövő konföderáció lehetőségét (közös vámterület, közös valuta és közös nemzetvédelem). Horvátország lakói eleve bizalmatlanok voltak a szóban forgó elképzelés irányában. Különösen erősen esett a latba Bosznia gazdasági visszamaradottsága (a horvátországi színvonal felét, ha eléri). Ezért a horvátok megkönnyebbültek, mikor a daytoni megállapodásból kimaradt ez a tétel.

Az 1995. november 10-én az amerikai haditámaszponton aláírt egyezmény részletezően meghatározta a leendő bonyolult államalakulat működését. Bosznia-Hercegovina területének 51%-a került a bosnyák–horvát föderáció irányítása alá. A szerződés következtében egyértelműen meg kellett volna szűnnie a „Herceg-Bosznia Horvát Köztársaság” hatalmi struktúrájának, ami mindeddig nem következett be, s ezzel jócskán dokumentálta a föderáció életképtelenségét. A horvátok nem térhetnek vissza a bosnyák felügyelet alá került településekre sem, s ugyanígy viszont is: a bosnyákokat sem engedik vissza a horvátok oda, ahol ők az urak. A bosnyákok a kantonon alapuló föderációt képzelik az állam alapjának, míg a horvátok a két nemzet föderációját favorizálják. A bosnyákok számszerűleg négyszer annyian vannak, mint a horvátok, így nekik a horvát megközelítés egyáltalán nem tetszik. Más szóval: a horvátok számbeli kisebbségi mivoltukat kívánják kompenzálni egy minden tekintetben azonos jogállás révén, míg a bosnyákok a multikulturális állam eszméjét bontogatják, mely államban a számbeli fölény nekik teremt kedvező helyzetet.

A horvátok körében két népcsoportot lehet elkülöníteni: a boszniai szórványban élőket, akik hozzászórtak a muzulmánokkal és a szerbekkel való együttéléshez, illetve a hercegovinai, létszámban jelentősebb, kompakt módon megtelepülteket, akik a horvátországi határ közelségében élnek és identitásukat is odakötik. Erőteljes amerikai nyomásra a Horvát–Bosznia állam-szerződés 1996. augusztus 31-ig megszűnt hivatalosan létezni, ugyanakkor jelentős zágrábi pénzügyi támogatással csaknem az állam összes attribútumával rendelkezik (minisztériumok, rádió és tévé, hadsereg, bélyegek, autós rendszámtáblák stb.). A horvátok által ellenőrzött Nyugat-Mostar gyakorlatilag apartheid-rendszert él, ahova muzulmán nem teheti be a lábát. Az egészben az a legabszurdabb, hogy a föderáció rotációs alapon most hivatalban levő horvát elnöke, K. Zubak ezért a helyzetért kanton kormányzóját, a muzulmán F. Lehót teszi felelőssé, miközben utóbbit sem engedik be a horvátok nyugat-mostari házába. Mit lehet várni egy olyan föderációs elnöktől, aki a gyakorlatban az elkülönítést szolgálja?

A Boszniában élő három nemzet mindegyike saját illúziójának megvalósulását várja: a horvátok az önállóvá váló „horvát bánságot”, a szerbek a

maguk szerb köztársaságát, míg a muzulmánok az egységes Boszniát. Már pedig e három illúzióból egy valósulhat csak meg. Sokszor mondják, hogy a helyzet kulcsa Mostarban van: ha ott sikerül legalább két nemzetnek jól alakítania közös dolgait, akkor ez minta lehet az egész ország számára. Valójában Mostar semmi jóra nem lehet példa.

Horvátország az Európa Tanács tagja lett. Ugyanakkor zászlaja ott lobog egy másik országban, pénznemét ugyanott teljes értékű valutaként adják-veszik, a hercegovinai politikusok ott ülnek a horvátországi kormányzó párt kongresszusán, sőt a hercegovinai horvátok képviselőt is küldenek a zágrábi parlamentbe.

A föderációban nincs egységes pénzügyi vagy adórendszer, a két nemzet a saját fennhatósági területén maga számára szed be adókat.

Ugyanez a helyzet a hadsereg terén: voltaképp két egyre erősebb hadsereg formálódik: az egyiket Zágrábból látják el, a másikat az amerikaiak, illetve az ő tudomásukkal a muzulmán országok. 1996 nyarán elfogadták a föderáció honvédelmi törvényét, melynek értelmében a haderőket három év alatt egyesíteni kell. Valószínű, hogyha a minisztérium szintjén ez be is következik, a hadosztályok szintjén minden marad a régiben. Márpedig a fegyverkezés nagyságrendje több száz milliós szinten mozog. Ráadásul Irán önálló muzulmán állam felé szeretné mozgatni az eseményeket, miközben a szerbek támogatása nem egyszerűen Belgrádból, hanem Moszkvából jön. A bosnyákok katonai elitje egyben politikai kártyákat is gyűjt: így a vezénylő tisztek kivétel nélkül Izetbegović elnök pártjának tagjai, s közülük jó páran indultak a parlamenti választásokon is.

Az egységes Bosznia-Hercegovina kilátásai egyelőre meglehetősek borúsak. Inkább arra lehet számítani, hogy végérvényesen három részre szakad az ország: a horvátok Horvátországgal, míg a szerbek Kis-Jugoszláviával lépnek konföderációra. Ebben az esetben a bosnyákoknak az ország területének 30%-a maradna csak meg. Vannak, akik szerint ez a megoldás eredményezné a kívánt stabilitást. Vajon éppen a két nem különösen demokratikus államrendjéről híres szomszéd állam területgyarapítása hozhatna stabilitást? És a beszorított, tengeri kijárattól megfosztott bosnyák muzulmánok milyen irányba tolnának el? Bizonyára az iszlám fundamentalizmus felé, jóllehet az ilyen szemlélet egyelőre még kisebbségben van.

Sonnevend Péter

Jogok a joghoz

Állampolgárság

az újonnan függetlenné vált EBESZ-országokban

Schlager, Erika B.: The right to have rights: Citizenship in newly independent OSCE countries. = Helsinki Monitor, 1997. no. 19–37. p.

Szerzőnk cikke mottójaként Earl Warren amerikai legfelsőbb bírósági elnök egykori szavait idézi: „Az állampolgárság a legfőbb emberi jog, mivel az nem kevesebb, mint jog a joghoz. Vegyük el ezt a felbecsülhetetlen értékű tulajdont valakitől, nem marad egyéb, mint hontalan személy, akinek semmi becsülete nincs az ország többi lakója szemében.”

Az állampolgárság kérdése váratlanul fő kérdéssé lépett elő, amikor a Szovjetunió felbomlása, majd az azt követő kelet-európai változások következtében hirtelen több mint húsz új állam alakult ki. Jelenleg az EBESZ 54 tagországának majdnem fele, 22 ország, 1991 január 1. óta létesült új állam.

Miközben a washingtoni és bonni kormánytisztviselők azon tűnődtek, hogy vajon a Szovjetunió felbomlása jó, vagy rossz lesz-e nekik, az egyik balti állam képviselője egy 1991-es, a demokratikus intézményrendszerekkel kapcsolatos oslói szemináriumon már előrevetítette az elkövetkező időszak fő kérdését: nem volt hajlandó részt venni a választójoggal kapcsolatos vitán, mondván, semmi értelme választójogról vitatkozni addig, amíg az állampolgársággal kapcsolatos alapvető jogokat nem sikerül tisztázni.

Az állampolgárság az egyén és az állam közti viszonyt szabályozza. Valójában az 1990-es években a nemzetközi jogi szervezetek nem voltak felkészülve az állampolgársággal kapcsolatos jogi vitákra. Az Amerika-közi emberi jogi rendszer a latin-amerikai országok 19. században lezajlott dekolonizációjával alakult ki, az Európa Tanács jogi rendszere pedig olyan időszakban jött létre, amikor Európában a határok többé-kevésbé nyugalomba jutottak. A Hágai Nemzetközi Bíróság kifejezetten az államok egymás közti és nem az államok és egyének közti vitáinak rendezésére született.

Árulkodó tény, hogy amikor szerzőnk megvizsgálja, hogy valójában benne vannak-e (az 1990-ig megszületett) nemzetközi egyezményekben az állampolgári jogok, mindegyikükben olyan helyekre bukkan, ahol a „citizenship” helyett a „nationality” kifejezés szerepel. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 15. pontja kimondja „Mindenkinek joga van a ...”, és itt a „nationality” szó szerepel, tehát valójában nem állampolgárságra, hanem valamely nemzethez való tartozáshoz van joga az egyénnek. A Polgári Jogok Nemzetközi Egyezménye ugyancsak a „nationality”-hez és nem a „citizenship”-hez való jogát írja elő a születendő gyermekeknek.

Először 1995-ben, immár a csehországi cigányok állampolgárságával kapcsolatos viták következményeként, ám a csehországi esetet nem említve, amerikai javaslatra a következő megfogalmazás kerül az EBESZ Parlamenti Gyűlésének Ottawai Nyilatkozatának 33. pontjába: „Felhívja a résztvevő államokat, hogy biztosítsanak egyenlő jogokat az egyéneknek mint állampolgároknak” (itt már a „citizen” szó szerepel), „és nem pedig mint egyes nemzetiségi, vagy etnikai csoport tagjainak.”

Az 1996 májusi genfi konferencia, amely az EBESZ-országok, valamint a kérdésben érdekelt Ausztrália, Japán és Kína részvételével zajlott, különösen a FÁK-országok állampolgársági helyzetére tekintettel a következőket mondja ki: „Az államoknak nemzeti jogrendszereiken keresztül biztosítaniuk kell, hogy mindazon személyek, akik egy elődállam állampolgárai voltak és állandó jelleggel az utódállam területén tartózkodnak, tovább élvezzék vagy megszerzhessék állampolgárságukat.”

A helyzet a balti köztársaságok közül Észtországban és Lettországban vált kritikussá az ún. „oroszul beszélők” számára. Litvánia nagyvonalú állampolgársági törvényeket hozott: lényegében mindenkinek biztosította az állampolgárságot, aki a visszaszerzett függetlenség idején állandó lakosa volt az országnak. Észtország és Lettország viszont, ahol 1989-re 61, illetve 52%-ra olvadt az őslakosság aránya a bevándorolt oroszokhoz képest, ha nem is kifejezetten nemzetiségi alapon, ám a nemzeti nyelv tudásához kötve mondta ki az állampolgárságra való jogosultságot.

A nemzetközi közvélemény megijedt, hogy a még mindig erős Oroszország esetleg beavatkozik. Az ENSZ kisebbségügyi főbiztosa megbízottat küldött Rigába és Tallinnba, kivizsgálandó, hogy történt-e alapvető emberjogi jogsértés, mikor az észtlül vagy lettül nem beszélő letelepedett orosz nyelvű lakosságot kizárták az új állampolgárságból. Egyesek már etnikai tisztogatásról, illetve „apartheidről” kezdtek beszélni. A helyzet feszültségét fokozta, hogy a két balti állam területén még bent volt a volt szovjet katonaság. A nemzetközi jogi közvélemény végül –

ahogy Diane Orentlicher professzornő egy cikkében megfogalmazta – a következő módon foglalt állást: „Miközben a nemzetközi delegációk mély aggodalmukat fejezték ki a restriktív állampolgársági intézkedések okozta humanitárius sérelmek miatt, végül is álláspontjuk jogi szempontból *engedékeny és megbocsátó* volt, hiszen általában úgy érezték, hogy a szuverén államok egyre szűkülő kizárólagos jogkörei közé tartozik az állampolgárság adományozásának megítélése.”

Ennek az engedékeny hangnemnek ellenére olyan ajánlásokat kaptak az érdekelt balti országok, hogy tekintsenek el az áthághatatlan nyelvi követelményektől, valamint a rendkívül hosszú időszaktól (15 vagy még több év), ami a helyben lakást illeti, s elégedjenek meg egy egyszerű alapfokú nyelvvizsgálóval, továbbá az új ország iránti hűségsküvel, ami világszerte általában elfogadott követelmény.

Oroszország, jelül annak, hogy valójában nem fogadja el a mindig is oroszok által dominált Szovjetunió felbomlását, olyan állampolgársági törvényt alkotott, amely minden volt szovjet állampolgár számára automatikusan biztosítja a jogot, hogy orosz állampolgárságra igényt tartson. Sőt, azok számára is, akik születésük idején orosz földön éltek. Ez az 1954 előtt született, ma Ukrajnához tartozó krími lakosok számára különösen szövevényes helyzetet teremtett. Mivel a Krím 1954-ig az Oroszországi Föderációhoz tartozott, így az 1954 előtt születettek orosz értelmezés szerint jelenleg orosz állampolgárok. Az ukrán törvények szerint viszont ukrán állampolgárra nem lehet erővel más állampolgárságot ráruházni. Még szövevényesebb az ugyancsak Sztálin által a Krímből kitelepített krími tatárok sorsa. Nagy részük az utóbbi években visszaköltözött a Krímbe, és szeretnék automatikusan megkapni az ukrán állampolgárságot, hisz a Krím most Ukrajna része. Az ukrán törvények viszont öt éves helyben lakást írnak elő. Ügyükben már szintén az ENSZ kisebbségi főbiztosához fordultak.

További gondokat okoz a véletlen és nem szándékos népvándorlás a volt Szovjetunióban, melyben – elsősorban Karabah és Oszétia területén – legalább ötmilliónyi az érintett, miközben az elkövetkező években még további migrációs hatású határmódosítások várhatók. A gondok megoldására azért is szükség van, mert a volt Szovjetunió határai között, de az Oroszországi Föderáción kívül kb. 25 millió orosz anyanyelvű/nemzetiségű jelenlegi országában immár kisebbségivé vált. Vannak azonban, akik azt mondják, Oroszország csak azért szorgalmazza a velük való foglalkozást, így a már említett 1995 májusi genfi konferenciát is, mert továbbra is demonstrálni kívánja az egész volt Szovjetunióra kiterjedő orosz igényt.

A határváltozások utáni állampolgárság kérdésében gyakran emlegetik az ún. „zero option”-t, ami az a minimális követelmény lenne, hogy mindenkinek jár az állampolgárság, aki az adott köztársaságban élt a függetlenség kiáltásakor, illetve akkor, amikor az állampolgársággal kapcsolatos törvényt kihirdették. Ennek a nulla opciónak nemcsak a már említett Csehország nem hajlandó érvényt szerezni (egykes becslések több tízezerre teszik azoknak a főleg roma „hontalanoknak” a számát, akiktől megtagadták a cseh állampolgárságot), de ugyanígy, sőt még nagyobb számban maradnak ki az állampolgárságból tízezrek Horvátországban is, ahol a háború megszűntével most kezdenek a dokumentumok a mindennapi élet folytatásához ismét nélkülözhetetlenné válni.

Az EBESZ fórumai ezért fogalagokznak ezekkel a látszólag kizárólag egyéni, bár néha százezreket vagy milliókat érintő problémákkal, mert felismerték, hogy a „tiszán” emberjogi kérdések előbb-utóbb biztonságot fenyegető kérdésekké válhatnak. Igazi nemzetközi közbelépésre akkor volna lehetőség, ha immár határkonfliktusok fenyegetnének. Ezeket kívánni azonban igen nagy rövidlátás volna. Az EBESZ 1994-es, éppen a budapesti csúcstalálkozóján elfogadott nyilatkozatából idéz befejezésül a szerző: „Az EBESZ általános biztonsági célkitűzése érdekében különös gondot kell fordítani az emberiességi elkötelezettség fejlesztésére, különös tekintettel az emberi és az alapvető szabadságjogok biztosítására.”

Tokai András

Az Osztrák-Magyar Monarchia és kisebbségei: eltérő kormányzati irányvonalak – azonos eredmény

Sugar, Peter, F.: Government and Minorities in Austria-Hungary – Different Policies with the same Result. = Der Donauraum, 37. Jg. 1997. 1-2. H. 7-46. p.)

Szerző – mint maga mondja – vagy harminc évvel ezelőtt vakmerőségében odáig ment, hogy tipológiát készített a közép- és kelet-európai nacionalizmusokról, jóllehet ma sem tud kielégítő választ adni arra az alapkérdésre, hogy mi a nacionalizmus. Mostani terjedelmes írása H. Kohn nacionalizmus-értelmezésére (The Idea of Nationalism. New York, 1961.) építve a (kettős) monarchia címbe foglalt tendenciáinak összehasonlító elemzését igyekszik elvégezni.

Kivételesen még a bevezetésnél említést érdemel Sugar forrásbázisa: meglepő módon a legfrissebb hivatkozott forrás 1970-ben jelent meg Torontóban, másrészt a viszonylag bőven használt irodalom enyhén szólva aránytalan. Ugyanis a világnyelven megjelent publikációk mellett – mondhatni – kizárólag szlovák és román írások nyerték el a szerző figyelmét. Magyar szerző egyetlen egy szerepel: Jászi Oszkár az 1929-ben Chicagóban megjelent alapművével (A Habsburg-monarchia felbomlása). Rajta kívül Kemény G. Gábor forrásközlő sorozatának (Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában) első, az ötvenes években megjelent köteteire történik hivatkozás. Óhatatlanul felmerül a kérdés: mikor is íródott a mostani elemzés?

A kohni nacionalizmus-értelmezés társadalomlélektani indíttatású: a nacionalizmus eszerint sajátos gondolkodási állapot. A monarchia sokféle nacionalizmusának centrifugális iránya kétségtelen, bár önmagában talán – véli a szerző – mégsem ez volna kizárólagos oka a soknemzetiségű állam

felbomlásának. Hisz egy ilyen feltevés azt a gondolatot indukálná, hogy egy soknemzetiségű állam a nacionalizmusok korában eleve életképtelen, ami bizonyára nem állja meg a helyét.

Az elemzés arra irányul, hogy világossá váljék, miként lett mindinkább minden monarchiabeli nacionalizmus egymást kizáró jelenséggé, s egészében miként vált ez a szindróma az állam halálos betegségévé.

1867-ig a kormány, azután pedig egyedül Őfelsége személye volt közös minden alattvaló számára. Ugyanis II. József, I. Ferenc és utódaik erőfeszítései ellenére a birodalom egyes országai vagy tartományai meglehetősen eltérő elvek és intézmények irányítása alatt éltek. A centralizációnak – a központi politika érvényesítésének – folyamata soha nem vált zárt egészszé. Képletesen: a Monarchia épülete, jóllehet homlokzata modern ornamentikával lett díszítve, alapjában mégis feudális szerkezetet mutatott. Például a megyei közgyűlések ugyan elveszítették 1873-ban az alsóházba kerülő képviselők kiválasztásának jogát, mégis 1906-ig egyfajta kuriális elv érvényesült e kérdésben.

A Monarchia népei és nemzetiségei természetesen társadalmi, gazdasági és kulturális fejlettség szempontjából meglehetősen különböző szinten voltak. Ráadásul a kettős monarchia időszakában mindkét fél birodalomirányító nemzete – a németiség, illetve a magyarság – számszerű kisebbséget alkotott. Ezért a „kisebbség” kifejezés a Monarchia esetében nem is szerencsés, célravezetőbb privilegizált vagy nem privilegizált nemzetekről beszélni.

Az 1910-es (utolsó) népszámlálás adatait csoportosítva az derül ki, hogy az akkor – Bosznia-Hercegovina nélkül számított – kis híján 50 milliós össznépelességen belül a németek aránya megközelítette az egynegyedet (12 millió, 24,27%), a magyaroké pedig épp egy hajszállal lépte túl az egyötödöt (10 millió, 20,34%), tehát a két „uralkodó” nemzet együtt mindössze 45%-ot tett ki. A bizonyos szempontból még privilegizáltak (csehek – 6,4 millió, lengyelek – 5 millió, horvátok Horvátország és Szlavóniában – 1,8 millió, valamint olaszok – 0,4 millió a tengerparti provinciákban) együttes száma megközelítette a 14 milliót, arányuk pedig 27,52%-ot ért el.

A privilegiumoktól eleső vagy tőlük megfosztott népek (ukrán, román, szlovák, szlovén stb.) összesített száma majdnem elérte a 13 milliót, arányuk pedig meghaladta az egynegyedet (25,61%).

A népességi adatoknak másfajta csoportosításából az következik, hogy négy nemzetnek nem volt a Monarchián kívül nemzetteste (magyar, cseh, szlovák, szlovén), két nemzetnek volt, de saját állam nélkül (lengyel és ukrán), s végül újabb négynek volt a „szomszédban” saját állama (német,

szerb és horvát, román, olasz). E három csoport arányai (kerekítve): kétötöd – egyötöd – kétötöd. Vagyis mintegy 60%-nak a Monarchián kívül is élt nemzetrésze. Tehát még a Monarchia privilegizált nemzeteinek tekintélyes része is kívülre gravitált. Az utolsó szakaszban pedig még az olyanok is, mint a csehek és a szlovákok, akiknek nem volt a Monarchián kívül nemzetrészüik vagy államuk, a felbomlásra készültek.

1848–49 után az 1851-es ún. szilveszteri pátens határozta meg a korszak lényegét. Nem tévednek azok, akik szerint ekkor egyes népek azt kapták jutalmul, amit a többi büntetésül. Vagyis jogok gyakorlatilag nem léteztek, mindent Bécs irányított, igen-igen csekély különbözéseket engedve csak meg. A centralizáció egyebek mellett a nemzeti nyelvek egyforma elnyomását is jelentette, hisz a birodalom egyedül a német nyelvet kívánta használni és tolerálni. Mégsem következett be olyan fordulat, hogy az egyként sértett nemzetek összefogtak volna. Az ellenállás, amennyiben lehetett, helyi jellegű maradt, s amint a szorítás 1860-ban – a solferinói vereséget követően – valamit enyhült, máris megszülettek vagy újraéledtek a nyelvi műveltséget előtérbe helyező kulturális szövetségek, a maticák (horvát, cseh, szlovák, szerb, román).

Az októberi pátens és a februári diploma (1861) felfogható mint kísérlet a centralizáció és a föderatív megoldás közti kompromisszumra. Szimptomatikus, hogy alig jelent meg az utóbbi dokumentum, a horvát I. Tkalac tanulmányt tett közzé a bécsi *Ost und West* című folyóiratban, s ebben egyrészt tagadta azt a lehetőséget, hogy a birodalom valaha is nemzetállammá válhatna, másrészt bejelentette azt az igényt, hogy a Monarchia rendje köteles biztosítani a különböző népek szerves fejlődésének lehetőségét, elismerve azok nemzeti és politikai különbségeit. Tkalac 1863-ban egy memorandum keretében konkrétan arra a következtetésre jutott, hogy várható a magyarok irányában tett jelentős koncesszió, hisz a kormány inkább ezt az utat választja, mintsem hogy a fenyegető helyzetben esetleg elveszítse a magyarokat. Schmerling politikája, mely nemzetiségi szempontból arra a paradoxonra épült, hogy a Lajtától nyugatra szlávellenesnek mutatkozott, míg Magyarországon a magyarokkal szembeni egyensúly végett szlávbarátnak, nyilvánvalóan nem volt hosszú távon fenntartható. 1860–1861-ben mind a szlovákok, mind a románok szerettek volna végre jogokat szerezni, s ennek érdekében egyenesen a császárhoz fordultak. Ferenc József gondolkodásában azonban a hatvanas évek közepére jelentős átalakulás ment végbe: egyrészt megvált antiklerikális-liberális minisztereitől, másrészt felismerte, hogy a magyarellenes politika eredménytelenségre van kárhozthatva. Ekkor

született Deák ismert húsvéti cikke, melyet az uralkodó mérsékeltnek s egyben elfogadható alapnak ítélt.

A kiegyezés egyértelműen a németek és magyarok számára hozott előnyöket, de a helyzet paradoxonja abban nyilvánult meg, hogy még ők sem voltak igazán elégedettek. S elindult a két rész közti divergáló tendencia: míg a Lajtán túl a következő évtizedekben a demokratikus, a Lajtán innen az autokratikus jelleg erősödött. A kiegyezés utáni első évek demokratikus törvényeit (ilyen feltétlenül a nemzetiségi) lényegében nem hajtották végre, majd a következő korszakban a törvény szintjén is visszalépésre került sor. Taaffe és Tisza Kálmán egyaránt tizenöt évet töltött a miniszterelnöki székben, s bár különbözően bánt nemzetiségeivel, eredményük mégis egyaránt katasztrofálisnak minősíthető. A nemzetek-nemzetiségek a korlátozó intézkedések (rendkívüli állapot Prágában, iskolák bezárása a szlovák vagy román vidékeken stb.) hatására fokozatosan elidegenedtek a birodalomtól. Aztán megjelent a moszkvai sugallatú pánszlávizmus, ami csak olaj volt a lappangó tűzre.

A századfordulón végre az általános választójog is a napirendre került (a múlt század utolsó harmadában az egyes nemzetek 3-10%-a részesült e jogból). A megoldáshoz viszont szinte a kör négyesítésére volt szükség: úgy kapjanak eddig kizárt népek, rétegek választójogot, hogy a korábbi privilegizáltak helyzete ne romoljon. A bécsi parlamentben a többség biztosításához a lengyel szavazatok nélkülözhetetlenek, tehát Galíciában a lengyel nemességnek meg kell tartania az előjogokat az ukrán–rutén többség ellenében. Hasonlóan a magyar nemességnek a Felvidéken, Erdélyben. Nem csoda, hogy tervezet követett tervezet, hogy azután szépen mind elvetéljen. A birodalom kétes erőfeszítései közepette több nép partnerre, majdnem testvérré lett. Fent a cseh és szlovák, délen a szerb és horvát elit talált fokozatosan egymásra. Ezeket a folyamatokat természetesen csak erősítették az olyan diszkrimináló aktusok, mint a *Lex Apponyin*nak nevezett törvény, mely a militáns magyarosítást célozta, de pont ellenkező eredménnyel járt. A háború előtti utolsó békeévtized tele volt éles politikai-nemzetiségi csatározással, mely valószínűleg egyedül a föderalizálás útján talált volna megoldást, arra viszont a vezetés – Magyarországon Tisza Istvánnal az élen – képtelen volt elszánni magát.

Sonnevend Péter

A délvidéki magyarok életkeretei a két világháború között

Sajti Enikő A.: *A jugoszláviai magyarok gazdasági, kulturális helyzete, 1918–1941. = Századok, 131. évf. 1997. 6. sz. 1355–1370. p.*

A szerző a *Kisebbségkutatás* előző számában (1997. 4. sz. 516–521. p.) szemlézett délvidéki politikai elemzése után most az ottani magyarok gazdasági és kulturális helyzetét vizsgálja.

Az új állam még a békeszerződések megkötése előtt, 1919 elején megkezdte az agrárreform végrehajtását, melynek keretében a szerbiai kisparaszti birtokstruktúrát terjesztette ki az ország egész területére. Az agrárreform hatálya alá esett magánbirtokok csaknem fele magyar tulajdon, s csak 8,39% volt szerb kézben. Ezzel szemben a délszláv telepések 7, az önkéntesek (dobrovoljácok) 8 hold juttatásban részesültek, ezen felül adómentességet, illetve adókedvezményt élveztek és gazdaságuk felszereléséhez állami támogatást kaptak. Ugyanakkor a Bánátban a magyar parasztok 60 %-a, Bácskában 41 %-a lett volna jogosult földosztásra, ám a nem szláv igényjogosultak nem kaphattak földet. Végül is összesen 110 684 hektár magyar tulajdonban lévő földet osztottak ki. A földreform tehát teljesen legyengítette a magyar birtokosrétegeket, a földnélküli magyarok viszont semmit nem kaptak. A földreform azért érintette különösen hátrányosan a magyarokat, mert aktív népességük 70 %-a élt a mezőgazdaságból. Társadalmá is ekkor vált csonkává: közalkalmazotti rétege szinte teljesen megsemmisült.

Az állam területén többféle iskolarendszer létezett: Szerbiában 4, Horvátországban 5, Dalmáciában és Vajdaságban 6, Szlovéniában 8 év volt a kötelező iskoláztatás időtartama. Megalakulását követően három forrásra támaszkodott a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság *iskolapolitikája*: a Saint-Germainben kötött kisebbségvédelmi szerződésre, a vidovdáni alkotmányra, valamint a szerb elemi iskolai és középiskolai törvényre. A kisebbségi szerződés az elemi iskolákra írta elő az anyanyelvi oktatás kötelezettségét. Az alkotmány gyakorlatilag megismételte a békeszerződés határozatát, hangsúlyozva a tudomány- és művészetek szabadságát és az ingyenes állami oktatást. Az 1904-es szerb elemi iskolai törvény viszont a nemzeti szellemű nevelést írja elő: ennek jegyében törölték el a magyar kultúra és történelem minimumának oktatását is. Az 1912. évi középiskolai törvény hatályát 1920-ban terjesztették ki a Vajdaságra; ez a jogszabály is állami kötelezettségként

határozza meg az iskolák fenntartását. Az államosításra 1919 októberében került sor. Ekkor a felekezeti és községi fenntartóknak nyilatkozniuk kellett, átadják-e az államnak teljes vagyonával együtt az adott iskolákat. Ha ezt nem tették meg, többé nem adhattak ki végzettséget igazoló bizonyítványt és az állam beszüntette a tanszemélyzet fizetésének folyósítását és a tüzfajuttatást. (A békeszerződés megkötéséig az állami iskolai magyar tanítók továbbra is a magyar államtól kapták fizetésüket.)

Az ún. névelemzési rendelet alapján az új állam (éppúgy, mint Erdélyben – a szerk.) megakadályozta, hogy magyar anyanyelvű, de nem magyar nevű gyerekek magyar tannyelvű iskolába iratkozzanak. Ennek alapján tiltották meg a zsidók és németek magyar iskolába való beiratkozását is.

1920 augusztusában felszámolták a magyar középiskolai hálózatot, helyette szerbhorvát iskolákban nyitottak magyar tannyelv osztályokat. A húszas évek közepére mindössze két magyar középiskolai tagozat maradt (Szabadkán és Zentán), s a középiskolába járó magyar fiataloknak csupán 14,5%-a tanulhatott anyanyelvén. Ám az oktatási törvény az elemi oktatásban is csak az alsó négy osztályban biztosította az anyanyelvi képzést. Nem csoda, hogy drasztikus mértékben csökkent a magyar tanítók száma: a háború előtti 1832-ből 1941-re csupán 250 maradt. A magyar iskolaügy hanyatlására jellemző, hogy a Magyar Párt kénytelen volt ún. analfabéta-tanfolyamokat szervezni.

A magyar nyelv általános visszaszorulása következtében különleges szerep hárult a sajtóra, az egyesületekre és az egyházakra. A harmincas évek elején a Délvidéken 5 magyar nyelvű napilap, 11 hetilap és 29 egyéb időszak kiadvány jelent meg, köztük az 1899-ben alapított baloldali *Bácsmegyei Napló*, a magyar kormány hathatós támogatásával 1921-től ugyancsak Szabadkán megjelenő Hírlap. A folyóiratok közül irodalomtörténeti jelentőségű a *Kalangya* és a máig megjelenő *Híd*.

A húszas évek végén 83 magyar egyesület működött a Délvidéken. Ezek közül a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség tekinthető a legjelentősebb szervezetnek, mert célja a magyarság „lelki, esztétikai, morális, társadalmi, fizikai és kulturális erősítése” volt, továbbá mert a magyarság valamennyi rétegét és minden irányzatát képviselni kívánta.

A jugoszláv alkotmány (Saint-Germain-i békeszerződésben kikényszerített) előírása szűkkeblű módon rendelkezik az egyházak fenntartásáról: „amennyiben az állami költségvetésben felekezeti célokat szolgáló kiadások vannak beállítva, ... a hívek számának arányában osztandók szét (...) amint ezek a kiadások *tényleg szükségesnek látszanak*” (kiemelés – a szerk.). Az egyházi vagyonok államosítása lehetetlenné tette a kulturális és szociális fel-

adataik ellátását, ami különösen a magyar kisebbséget érintette hátrányosan: az ortodoxok aránya az összlakosságon belül 46,67%-ot tett ki, egyházuk viszont 67,1%-kal részesült az állami támogatásból, ezzel szemben a magyarok (részben németek) által reprezentált 40%-nyi római katolikusok a támogatások 11,7%-át, az 1,9%-nyi protestánsok pedig 0,2%-át kaptak. Az egyházkerületek átszervezése sem követte a magyar érdekeket: például a baranyai egyházközösségeket a djukovói püspökséghez, a muraközi és murántúli részeket pedig a maribori püspökséghez csatolták. A katolikus papok képzése is kikerült Magyarország hatóköréből, ezáltal egyre csökkent a magyar papok száma. Érdekes, a katolikus papságéval ellentétes problémáról tudósít Ravasz László püspök levele, mely szerint a kolozsvári református teológián végzett református papok „félvakok, félsüketek és csaknem némák” a délszláv környezetben.

Cholnoky Győző

A második világháború utáni békerend szovjet koncepciója

Achmatowicz, Aleksander: Sowiewka koncepcja ładu pokojowego po wojnie światowej. = Więż. 40. rok. 1997. 12. no. 121–129. p.

1941. évi december 26-i memorandumában az akkori külügyi népbiztoshelyettes, Salomon Dridzo (mozgalmi nevén: Lozovszkij) a következőkre hívja fel Sztálin és Molotov figyelmét: „Noha a háború eszkalálódik, és nem tudni, mikor lesz vége, az azonban bizonyos, hogy Németország, Japán, Olaszország és a velük szövetséges államok elvesztik a háborút. Ezért ideje, hogy hozzákezdjünk a békekonferencia előkészítéséhez, amely sokkal nehezebb lesz, mint a németek 1914 és 1918 közötti háborúban elszenvedett vereségét lezáró párizsi konferencia.” Lozovszkij optimizmusa a Moszkva alatti győzelemre támaszkodott. Hatására – Molotov vezetésével – Moszkvában megalakult a háború utáni politikai határok tervezésében illetékes bizottság.

1943 júniusában mind a nagy-britanniai, mind az észak-amerikai szovjet nagykövetet, Litvinovot, illetve Majszkijt hazahívták azzal, hogy vegyenek részt a háború utáni teendők kimunkálásában. Addigra elhírelett, hogy az angol és észak-amerikai szövetségesek ugyancsak nekiláttak a békerenddel kapcsol-

latos elképzeléseik formába öntésének, s az ő elképzeléseik korántsem kvadráltak a szovjet tervekkel. (A nyugati szövetségesek nyolc nagy európai konföderációt szerettek volna, az ún. Pán-Európát, a skandináv, dunai, balkáni, közép-európai, lengyel–csehszlovák, görög–jugoszláv föderációt és a latin országok blokkját.)

Az 1944. január 11-én kelt ún. Majszkij-memorandum sok tekintetben előrevetíti a későbbi szovjet állásfoglalások lényegét.

A nyugati elképzelésekre vonatkozó rész leszögezi, hogy a szövetségesek által tervezett alakulatok létrehozása ellentétben áll a Szovjetunió érdekeivel. Különösen a háború utáni első szakaszban. „A mi álláspontunk ezzel az anyaggal kapcsolatban szükségképpen negatív lesz, mégpedig annak a nyilatkozatnak megfelelően, amelyet a szovjet delegáció a moszkvai (külügyminiszteri) értekezleten tett (1943. X. 19–30.)” Az elaprózottság fenntartása, illetve az ennek alapján gyakorolt „divide et impera” már a világháború előtti szovjet külpolitikának is egyik pillére volt.

A Majszkij-memorandum egyébiránt az Atlanti Chartát meg sem említi, holtott azt 1941. szeptember 24-én a szovjet delegátus is aláírta. A benne lefektetett szabadságjogok a továbbiakban nem is játszottak szerepet a fő politikai játszmákban.

A szovjetek egyre biztosabbak voltak a dolgukban. Ennek különösen a lengyelek látták kárát. Az Anders-hadsereg közel-keleti állomásoztatása és a katyni mészárlással kapcsolatos állásfoglalások miatt a Szovjetunió igencsak megorrolt a londoni lengyel kormányra, különösen elnökére, Wladislaw Sikorskira. Érdekes módon Sikorski gépe Giblartár közelében azt követően zuhant 1943. június 4-én a tengerbe, hogy a Közel-Keletre utazó Majszkij Gibraltárban pihenőt tartó repülőgépe egy darabig Sikorski repülőgépével együtt tartózkodott a gyarmat-erőd repülőterén.

A teheráni konferencián (1943. november 28-a és december 1-je között) szinte minden kérdésben Sztálin akarata diadalmaskodott. Sovány vigasz: a szovjet hadüzenet ígérete Japán ellen három hónappal az európai háború befejezését követően. (Ezt az ígéretet aztán Sztálin órára pontosan teljesítette.) A szovjet álláspont fundamentumát képező Majszkij-memorandum leszögezte: „A mi taktikánknak arra kell bázíroznia, hogy – ügyesen manőverezve – formálisan elkerüljük a Japánnal való hadbalépést.”

Az összes legyőzött országban, de a győztesnek nevezett Lengyelországban is, Majszkij népi demokráciát akar, a népfront-eszmék érvényesítését kívánja. Eközben megengedi, hogy „minden konkrét ország esetén, természetesen, tekintetbe kell venni a helyi feltételeket és tradíciókat, úgyhogy a befolyás mód-

szerait taktikusan és az adott ország lelkületével összhangban kell alkalmazni. E beavatkozás elől azonban nem lehet kitérni”.

A háború utáni Lengyelországról Majszkij – jellemzően – a következőket hangsúlyozza: „A Szovjetunió célja a független és életképes Lengyelország megteremtése, miközben nem vagyunk érdekeltek abban, hogy nagyon hatalmas és erős legyen. A múltban Lengyelország majdnem mindig ellensége volt Oroszországnak, és senki nem láthatja előre, hogy milyen lesz a jövőben (különösen a most élő nemzedék idején), igazi barátjává válik-e a Szovjetuniónak. Sokakat nyugtalanít az ország magatartása, és be kell vallanunk, hogy az elféle kétségeknek megvannak a maguk alapjai. Mindenesetre a háború utáni Lengyelországot éberem kell alakítgatni, mint egy nem túlságosan nagy kiterjedésű országot, minden esetben az etnikai határokat követve.” Ehhez hozzáteszi még: „Lwónak és Vilniusnak mindenképpen a szovjet határokon belül kell maradnia.”

Amilyen bizalmatlan a lengyelekkel szemben, olyannyira bízik Csehszlovákiában. Majszkij az emigráns Beneš iránt meleg érzelmeket táplál, s különösen szívesen fogadja felajánlásait és hűségnyilatkozatait (köztük a Kárpátaljáról való lemondást és a szovjet–csehszlovák közös határ elfogadását). Kijelenti: „Ellentétben Lengyelországgal, az erős Csehszlovákia megteremtése hasznos lesz a Szovjetunió számára.” Továbbá „Csehszlovákiát Közép- és Délkelet-Európára gyakorolt befolyásunk előőrsének kell tekinteni”.

A hitleri csatlós országok közül Majszkij rokonszenvét egyedül Románia váltotta ki. Mégpedig annak ellenére, hogy a Wehrmacht oldalán erőteljesen kivette a részét a területi és gazdasági rablódhajaratokból a déli szovjet területeken. Leszögezi: „A háború után Románia számunkra fontos paravánként fog szerepelni” a délkelet felőli hatások akadályozásában. Ezért – természetesen a moldvai területek kivételével – a háború előtti határok között kell megújítani.

Végül Majszkij arra is figyelmeztetett, hogy amíg tart a háború, addig az amerikaiak és az angolok partnerei lesznek a Szovjetunióknak, s így az ország, köszönhetően a szövetségesek engedékenységének, céljait könnyebben tudja – mint a történelem bizonyította: tudta – elérni, mint a háború után. A memorandumban célzások vannak az USA háború utáni súlyának várható növekedésére is.

A tanulmányban említett dokumentumokat nemrég publikálta az *Istocnik* című moszkvai levéltári folyóirat.

Futala Tibor

Szükség van-e néprajzi katalógusművekre?

Krekovičová, Eva: Motivické katalógy - za, či proti?
= *Slovenský národopis*, 45. roč. 1997. 2. no. 188–191. p.

Számos, köztük közép-európai etnikum nemzetté válásában és önmegtartóztatásában jelentős szerepet játszott a folklór. Így megszületésétől kezdve a folklorisztika is nemzeti keretekben fejlődött. Benne mindmáig azonosítható a „romantikus nacionalizmus fantomja”, ami „neonacionalizmusként” napjainkban újult erőre kapott.

Ennek – persze – megvan a maga mélyebb racionalitása is, hiszen torzítások és félreértések nélkül aligha szabad – földrészünknel maradván – globális európai kultúráról beszélni-írni. Az egyes európai népeknek – nemzeteknek egymástól eltérő, egyedi kulturális sajátosságaik vannak. Más és más motívumok jellemzők folklórukra, ennek akár önmagukra, akár másokra (pl. az idegenekre) vonatkoztatott elemeiket nézzük.

Viszont az sem hagyható figyelmen kívül, hogy különböző időszakokban és térségekben „Európa kulturális határai” motívumkincsükkel egyetemben igencsak változtak, módosultak. Olyan kisebb-nagyobb régiók keletkeztek, amelyek bizonyos folklórelemeik azonosságánál fogva nincsenek tekintettel az államhatárookra. Ez különösen a sok etnikumú Közép-Európára jellemző, ott is leginkább a mikrorégiókra. Ezért ezek a térbeli formációk a tudományos kutatást saját fontosságukra figyelmeztetik.

A másik véglet: bizonyos, több régiót átfogó tartalmak sem ritkák, hogy az Európán kívüli motívumelemek „közreműködéséről” ne is beszéljünk (pl. az énekben és a táncban).

A „motívum-transzfer” jelensége tehát meglehetősen közkeletű. Ez időnként „előjelcserével” jár, ui. ami az átadó nép körében negatív motívum volt, az az átvevőében pozitívvá válhat.

Az eddig elmondottakból következik, hogy az egyes folklór műfajok (zsánerek), illetve mentális képzetek motívumait összegyűjtő-feltáró katalógusok és indexek mindenképpen nagy segítséget jelentenek a kutatásban a „kalitka-

szindróma” meghaladásához, azaz hozzájárulnak ismereteink, érveink, hipotéziseink megalapozásához, s ezen túlmenően bizonyos új hipotézisek gerjesztésére is képesek. (Referált cikkünk műfaji motívumkatalógusokra cseh, lengyel, német és szlovák szerzőjű példákat mutat be. Ezek a karácsonyi énekek, a koledajás, a népballadák-népdalok-népmesék motívumait szedik rendbe és értelmezik. A mentális képzeteket feltáró katalógusművek a cikk példatárában cseh, lengyel, magyar, német és szlovák szerzőktől származnak, és a cigányokra, németekre, parasztokra és zsidókra vonatkoznak.)

Krekovičová tehát egyértelműen fontosnak és pártolandónak mondja a motívumkatalógusok készítését, de nem feledkezik meg az e műfajt ellenzők érveinek bemutatásáról sem. Szerintük a folklorisztikának e katalógusok révén bekövetkező „etnologizálása“ ellentmond a történeti realitásoknak, s ez káros fejlemény. További ellenérvék: létrehozásuk rendkívül munkaigényes, nem járnak azonnali eredményekkel, kevésbé kreatívak és eredetiek, nem gerjesztenek új tudományos gondolatokat, szóval: túlságosan „tradicionálisak”. Ezen felül az általuk összegyűjtött adatok és értékelésük szubjektív volta is kétségeket ébreszt velük szemben.

Az ellenzők között többségükben fiatal kutatókat találhatunk. Persze, aki nem szemellenzős, előbb-utóbb rájön, hogy e katalógusoknak időnként elemi hatása van az összehasonlító kutatásokra nézve.

Futala Tibor

Szerzői és tematikus index

a Kisebbségkutatás 1997. évi hatodik évfolyamához

I. Szerzői-közreadói rész

- A**
- A. Sajti Enikő
lásd Sajti Enikő, A.
- B**
- Bailes, Alyson J. K. 2/227–229
Balázs Sándor 1/099–102
Balla Ferenc 1/074–077
Bartak, Karel 4/457–459
Benedek András, S. 2/138–147
3/306–308
3/360–361
Berghe, Pierre L. Van der
lásd Van der Berghe, Pierre L.
Berindei, Mihnéa 3/323–327
Bilinsky, Yaroslav 2/238–270
Binder, Harald 3/398–400
Bíró Gáspár 3/382–384
Bitušíková, Alexandra 1/115–117
Bodó Barna 4/418–443
Borbándi Gyula 1/041–043
Boutros–Gali, Boutros 2/245–247
Brown, Allison Calhoun
lásd Calhoun–Brown, Allison
Bulmer, Martin 1/124–128
Büschfeld, Herbert 3/332–335
Büscher, Klemens 2/175–181
- C**
- Calhoun–Brown, Allison 4/511–512
Capelle–Pogacean, Antonela 4/497–501
- Caruna, Vangelinó 4/486–488
Cholnoky Győző 1/003–004
2/131–132
3/271–272
4/403–404
Chomette, Guy–Pierre 3/323–327
Chomra, A. U. 2/182–183
Cseke Péter 1/072–074
Csenicskó István 2/197–201
Cseresnyés Ferenc 1/052–056
Csorba Béla 2/148–152
Czibulka Zoltán 1/016–028
- D**
- D. Molnár István
lásd Molnár István, D.
Dér Zoltán 4/480–482
Donáth Péter 1/068–071
Doncsev, Toso 4/486–488
Drescher J. Attila 4/486–488
Đurica, Milan S. 4/444–418
- E**
- Ekberg, Jan 2/189–192
Eőry Vilma 4/411–418
- F**
- Farkas György, Rostás
lásd Rostás–Farkas György
Feiler, Michael 4/513–515
Föglein Gizella 2/250–251

Friderich, Klaus–Peter 4/521–523
Futala Tibor 4/444–448

G

Gábrity Molnár Irén 3/284–298
Gali, Boutros–Boutros
lásd Boutros-Gali, Boutros
Gátaí Zoltán 4/486–488
Gillet, Oliver 3/323–327
Gogola, Viljem 2/153–158
Gould, Mark 3/345–347
Grendel Lajos 4/473–479
Gross, Michael 4/470–472
Grulich, Rudolf 2/248–250
Guelke, Adrian 1/059–063
Guengant, Jean–Pierre 3/320–322
Gusy, Christoph 1/043–045
Gürbey, Gülstan 4/467–470

H

Hannan, Kevin 3/343–345
Hansen, Lene 3/335–338
Hartyányi Jaroslava 4/486–488
Hausleitner, Mariana 4/462–465
Heilborn, Andreas 3/369–371
Heraclides, Alexis 2/172–175
Hergyán Tibor 4/486–488
Hirst, Paul 1/088–092
Hlôšková, Hana 2/208–210
Hódi Sándor 2/133–137
Honko, Lauri 4/465–467
Huszár Vilmos 1/099–102
Huttenbach, Henry 1/039–041
Hyndle, Johanna 1/084–085

K

Kántor Lajos 1/064–065
Kirch, Aksel 3/339–340
Kirch, Marika 3/339–340
Kocsis Károly 1/005–015

Kovács Péter 1/099–102
Kovalčík, Vlastimil 2/201–202
Kovats, Martin 2/164–167
Krajčovič, Rudolf 1/077–079
Krajewski Władysław 3/393–396
Krasner, Stephen 3/314–319
Kruzliak, Imrich 2/168–169
Kubiček, Paul 4/459–462
Kusý, Miroslav 3/366–369
Kutysz, Miryna 1/084–085

L

Lekas, Padelis 1/046–048
Leoussi, Athena S. 2/258–261
Leščák, Milan 4/488–491
Lhomel, Edit 3/323–327
Ludnyai, Andrew 1/039–041

M

Manner, Hans-Christian 4/523–525
Mason, David 1/124–128
Mayer, Georg 4/502–506
Mayer Judit 3/348–349
Mazrui, Alia 1/059–063
Mazur, Zbigniew 3/363–365
Mester Béla 2/203–206
Mészáros András 2/203–206
Mihali, Ciprian 3/323–327
Mojzes Tímea 4/483–485
Molnár Irén, Gábrity
lásd Gábrity Molnár Irén
Molnár István, D. 4/486–488
Morvay, Petr 3/372–376
Mrdjen, Snejjana 2/170–172

N

Nic, Milan 4/494–497
Niederhauser Emil 4/455–457
Nyikos Júlia 1/080–082

O

Olszański, Tadeusz Andrej	1/056–059
Ondrejovič, Slavo	1/078–079
Ondruš, Šimon	3/390–392
Optaka, Jaroslav	1/117–120

P

Pan, Christoph	3/380–382
Papuček, Gregor	4/486–488
Parenička, Pavol	2/167–168
Péntek János	3/353–355
	4/405–410
Perseil, Sonny	3/323–327
Plasseraud, Yves	1/080–082

Pogacean, Antonela Capelle

lásd Capelle Pogacean, Antonela

Pokorný, Jiří	1/117–120
Pomogáts Béla	3/273–283
Pungur, Joseph	2/230–237

R

Raecke, Jochen	3/350–352
Raffone, Paolo	1/104–107
Rajslí Ilona	3/388–390
Reisch, Alfred A.	1/086–088
Rex, John	4/453–455
Riedel, Sabine	3/340–342
Rierner, Andrea K.	4/502–506
Robert, Elisabeth	4/506–508
Rostás-Farkas György	4/486–488

S

S. Benedek András

lásd Benedek András, S.

Sajti Enikő, A.	4/516–518
Sanukov, K. N.	2/186–189
Sattler, Stephan	3/371–379
Scharff, Roland	2/183–186
Seide, Georg	1/095–098

Šerba, Galina	4/491–493
Sienerth, Stefan	1/066–067
	2/195–196
Silling István	2/193–195
	3/357–359
Skaradziński, Bohdan	3/392–393
Snyder, Tim	2/222–226
Sopoliga, M.	2/210–214
Sorpel, Paul Van der	1/049–052
Spevack, Edmund	1/120–123
Sproat, Peter Alan	2/241–245
Steindler, Larry	2/203–206
Sterbling, Anton	1/092–094
Stoličná, Rastislava	3/356–357
Strutz, Johann	3/350–352
Stukus, Włodzimierz J.	3/396–398

Sz

Szarka László	1/029–036
	3/299–305
Szász Zoltán	1/112–115
Szondi György	4/486–488

T

Tarka, Krzysztof	2/257–258
Taylor, Rupert	1/124–128
Tilley, Virginia	4/450–453
Tirts Tamás	4/486–488
Tkáč, Marián	1/082–083
Tófalvi Zoltán	2/206–208
Tomaszewski, Jerzy	2/254–257
Toncs Gusztáv	4/480–482
Torbakov, Igor B.	2/252–253
Tóth Pál Péter	1/112–115
	4/519–521
Turk, Horst	3/350–352

U

Urbanová, Hana	3/361–362
----------------	-----------

V

Valkay Zoltán 1/074-077
 Van der Berghe, Pierre L. 3/310-314
 Veremis, Thanos 4/508-510

W

Wagenbaur, Thomas 3/350-352
 Wertheimer, Jürgen 3/350-352

Wimmer, Andreas 2/262-267
 Witkiewicz, Zbigniew 2/218-222

Y

Yacoub, Joseph 1/102-103

Z

Zima, Peter 3/350-352

2. Tematikus rész

A

Alkotmány
– (kis)Jugoszláviában 1/107–111

Anglia
– bevándorlás 4/453–455
– felsőoktatás 1/124–125
– nacionalizmus, 19. sz. 2/258–261
Ausztria–Magyarország
– kisebbségek 1/112–115

Azonosság-tudat
lásd *Identitástudat*

B

Balkán
– bolgár nemzetállami
koncepció 3/340–342
– boszniai választások 3/369–371
– jugoszláv utódállamok
gazdasága 3/332–335
– Jugoszlávia szétesése 1/104–107
– kisebbségi konfliktus
Koszovóban 2/172–173
4/508–510
– nemzetiségi integráció
(nagy)Jugoszláviában 2/170–172
– szlovénség-tudat 3/335–339

Bánság
– szociológiai helyzetkép 4/418–433

l. Még (Nagy- és Kis-)Jugoszlávia

Belpolitika
– Szlovákiában, '90-es évek 4/457–459
– Ukrajnában, 1994–1995 2/238–240

Bevándorlás
– Angliába 4/453–455

– Svédországba Finnországból 2/189–192
Bibó István 4/494–497
Biztonság- és védelmi politika
– Európában 1/088–092
– Nyugat-Európában 2/227–229
Bosznia-Hercegovina
– választások 3/369–371
Böhm Károly 2/203–206
Bulgária
– nemzetállami koncepció 3/340–371

Cs

Cseh kisebbség
– az USA-ban 3/343–345
Cseh–német kapcsolatok
– a kisebbségek kezelésében 2/218–222
Cseh nyelv
– magyar jövevényszavak 4/411–414
– a kisebbségek kezelésében 2/218–222
Csehország
– konferencia a kisebbségi
kultúrákról 2/208–210
– nacionalizmus 1/117–120
lásd még *Csehszlovákia*
Csehszlovákia
– magyar irodalom 3/306–308
4/473–479
– magyarság kitelepítése,
1946 3/299–305
lásd még *Csehország, Szlovákia*

D

Délkelet-Európa
– etnikumok és etnikai pártok 1/092–094
Dél-Tirol
– kisebbségpolitikai modell 4/513–515

E

Egyéni jogok 1/099–102

– életformaváltás

Székelyföldön 2/160–164

Emigráns írók

– Romániából 1/066–067

2/195–196

ENSZ

– nemzetközi konfliktusok 2/245–247

– önrendelkezési jog 2/241–245

Erdély

– észak-erdélyi statisztika, 1942–1944

4/519–521

– magyar irodalom 1/064–066

– magyar kisebbség 2/160–164

– régiónkutatás 2/133–137

– tudományos élet, 1919–1930 1/072–074

lásd még *Kolozsvár, Románia,*

Székelyföld

Észtország

– identitástudat 3/339–342

Ethnic and Racial Studies

(folyóirat) 1/124–128

– az angol felsőoktatásban 4/450–453

Etnikai fogalmak

Etnikai paradigmák

– az USA-ban 4/470–472

Etnikai pártok

– Délkelet–Európában 1/092–094

Etnikai tisztogatás

– a 20. században 2/248–250

– a magyarság kitelepítése

Csehszlovákiából 3/299–305

– volt német keleti

területekről kiűzetés 3/363–365

4/521–523

Etnikumok

– Délkelet–Európában 1/092–094

Etnográfia

– kárpátaljai kutatások 2/138–147

– szlovák források 4/488–491

Európa

– biztonsági kérdések 1/088–092

– kisebbségek 1/043–045

– kisebbségvédelem 3/386–382

– migráció, 1945–től 1/052–056

– nacionalizmus 1/046–048

– nemzetek fölötti közösség 1/043–045

Európa Tanács

– kisebbségpolitika 1/102–103

F

Faj fogalma

– az angol felsőoktatásban 1/124–128

Fajelmélet 2/262–267

Fazekasság

– Székelyföldön 2/206–208

Fekete egyházak

– az USA-ban 4/511–512

Filozófiatörténet

– magyar nemzeti filozófia 2/203–206

Finnek

– svédországi bevándorlás 2/189–192

Finnország

– identitástudat 4/465–467

Finnugorok

– Oroszországban 2/186–189

Folklór

– Ukrajnában 3/360–361

– a Vajdaságban 1/074–077

3/357–359

Franciaország

– nacionalizmus, 19. sz. 2/258–261

G

Gazdaság

– a jugoszláv utódállamokban 3/332–335

Goldhagen, Daniel D. 3/377–379

Goralok

– Szlovákiában 2/201–202

Gündisch, Karin 2/195–196

H

Hagyományápolás

- a szlovákiai németek körében 3/361–362
- a volt német keleti területeken 3/363–365

Helynevek

- Szlovákiában 1/1077–078

Herceg János 2/193–195

Hodža, Milan 4/494–497

Holocaust 3/377–379

Horvát Szlavista

Kongresszusa, 1995 1/078–079

I

Idegenyűlőlet 2/262–267

Identitástudat

- általában 3/310–311
- csehszlovákiai magyar irodalom 3/306–308
- az észteknél 4/473–479
- 3/339–342
- Finnországban 4/465–467
- Közép-Kelet-Európában 4/455–457
- a szlovénoknál 3/335–339
- Ukrajnában 1/056–059
- a Vajdaságban 3/284–298

Írek

- az USA-ban 1/059–063

Irodalomtudomány 3/350–352

Integráció

- nemzetiségi, Jugoszláviában 2/170–172

J

Jámbor Pál 4/480–482

Jugoszlávia (Kis-)

- alkotmány- és kisebbségi jogok 1/107–111

Jugoszlávia (nagy-)

- nemzetiségi integráció

vegyes házasságokban 2/170–172

– szétesése 1/104–107

– utódállamainak gazdasága 3/332–335

K

Kárpátalja

- magyar néprajzkutatás 2/138–147

lásd még Ukrajna

Keresztény szellemiség

- a magyar irodalomban 3/273–283

Kétnyelvűség

- magyar–szlovák 4/483–485

Kisebbségek

- Ausztria–Magyarországon 1/112–115
- csehek az USA-ban 3/343–345
- Európában 1/043–045
- finnugorok Oroszországban 2/186–192
- Közép-Európában 1/080–082
- litvánok Lengyelországban 2/222–226
- 2/257–258
- magyarok Csehszlovákiában 3/299–305
- 3/348–349
- magyarok Kárpátalján 2/138–147
- magyarok a Kárpát-medencében 1/005–015
- 1/039–040
- 1/086–088
- 2/197–201

- magyarok Nyugaton 1/041–043

– magyarok Romániában 4/506–508

– magyarok Szlovákiában 3/336–369

4/502–506

– magyarok a Vajdaságban 3/284–298

– Magyarországon 1/016–028

3/372–376

4/486–488

– morvák az USA-ban 3/343–345

– németek Csehországban 2/218–222

– németek Dél-Tirolban 4/513–515

– németek Magyarországon 1/068–071

– németek Romániában	1/066–067
	2/195–196
	4/523–525
– németek Szlovákiában	3/361–362
– nemzetiségek az osztrák–magyar utódállamokban	1/112–115
– romák Magyarországon	2/164–167
– Ukrajnában	3/360–361
– az USA-ban (írek és muzulmánok)	1/059–063
<i>Kisebbségi jogalkotás</i>	
– Lengyelországban, 1921–1939	2/254–257
<i>Kisebbségi jogok</i>	
– (Kis-)Jugoszláviában	1/107–111
<i>Kisebbségi konfliktusok</i>	
– Koszovóban	2/172–173
	4/508–510
<i>Kisebbségi kultúrák</i>	
– csehországi konferencia	2/208–210
<i>Kisebbségi magyar iskolák</i>	2/197–201
<i>Kisebbségi múzeumok</i>	
– Közép–Kelet–Európában	2/210–214
<i>Kisebbségi önkormányzatok</i>	
– magyarországi romák közösségeiben	2/164–167
<i>Kisebbségi politika</i>	
– Dél-Tirolban	4/513–515
– az Európa Tanácsban	1/102–103
– Magyarországon	3/372–376
	4/486–488
<i>Kisebbségi sajtó</i>	
– magyar lapok Cseh- szlovákiában, '20-as évek	3/348–349
<i>Kisebbségi történetírás</i>	
– Magyarországon, 1945–1996	1/029–036
<i>Kisebbségi törvénytervezetek</i>	
– Romániában	3/384–387
<i>Kisebbségkutatás (folyóirat)</i>	

– bevezetés az 1. számhoz	1/003–004
– bevezetés a 2. számhoz	2/131–132
– bevezetés a 3. számhoz	3/271–272
– bevezetés a 4. számhoz	4/403–404
<i>Kisebbségvédelem</i>	
– általában	3/382–389
– Európában	3/380–382
<i>Kollektív jogok</i>	1/099–102
<i>Kolozsvár</i>	
– magyar egyetem	2/203–206
	3/353–355
<i>Koszovó</i>	
– kisebbségi konfliktusok	2/172–173
	4/508–510
<i>Közép-Európa</i>	
– kisebbségek	1/080–082
– nacionalizmus	1/049–052
– a térség nemzeti	4/494–499
<i>Közép-Kelet-Európa</i>	
– identitástudat	4/455–457
– kisebbségi múzeumok	2/210–214
– a Nationalities Papers (folyóirat) különszáma	2/181–182
<i>Közkönyvtárak</i>	
– magyar állománya a Vajdaságban	2/148–152
<i>Kultúratudomány</i>	3/350–352
<i>Külpolitika</i>	
– Magyarországon	1/086–088
– Törökországban	4/467–470
L	
<i>Lemások</i>	
– kulturális törekvések	4/491–493
<i>Lengyel–litván kapcsolatok</i>	1/084–085
	2/222–226
<i>Lengyel–német kapcsolatok</i>	
– a kisebbségek kezelésében	2/218–222
<i>Lengyelország</i>	
– kisebbségi jogalkotás, 1921–1939	2/254–257

– lemák kisebbség	4/491–493
– litván kisebbség	2/257–258
– nemzeti felkelések	3/396–398
– Visztula-akció	3/392–393
– zsidó kisebbség	3/393–396
	3/396–398

<i>Lengyel–rutén konfliktus,</i> 1997	3/398–400
<i>Litván–lengyel kapcsolatok</i>	1/084–085
	2/222–226

M

<i>Magyar irodalom</i>	
– Csehszlovákiában	3/306–308
	4/473–479
– Erdélyben	1/064–066
– keresztény szellemiségű	3/273–283
– Szlovákiában	4/473–479
– a Vajdaságban	2/193–195
	4/480–482

<i>Magyar kisebbség</i>	
– Csehszlovákiában	3/299–305
	3/348–349
– Kárpátalján	2/138–147
– a Kárpát-medencében	1/005–015
	1/039–040
	1/086–088
	2/197–201

– Nyugaton	1/041–043
– Romániában	4/506–508
– Szlovákiában	3/366–369
	4/502–506

– a Vajdaságban	3/284–298
-----------------	-----------

<i>Magyar Kisebbség</i> (folyóirat)	1/099–102
-------------------------------------	-----------

<i>Magyar nemzeti filozófia</i>	2/203–206
---------------------------------	-----------

<i>Magyar nyelv</i>	
– a honfoglalás korában	3/388–390
– jövevénytiszta	
– a cseh nyelvben	4/411–417
– a szomszédok értékelésében	4/405–410

<i>Magyarország</i>	
– kisebbségek	1/016–028
	1/039–040
– kisebbségi politika	3/372–376
– kisebbségi történetírás	1/029–036
– külpolitika, 1990 után	1/086–088

– német kisebbség,	
1919–1944	1/068–071

– református egyház	2/230–237
---------------------	-----------

– régiónyitató	2/133–137
----------------	-----------

<i>Magyar–román kapcsolatok</i>	2/215–218
	4/497–501

<i>A magyarság melankóliája</i>	2/153–158
---------------------------------	-----------

<i>Magyar–szlovák kétnyelvűség</i>	4/483–485
------------------------------------	-----------

<i>Migráció</i>	
– Angliában	4/453–455
– Európában	1/052–056
– Finnországból Svédországba	2/189–192
– nemzetközi	3/320–322
– Ukrajnán belül	2/182–183

<i>Moldva</i>	
– orosz kapcsolatok	2/175–181
	4/462–463

<i>Morva kisebbség</i>	
– az USA-ban	3/343–345

<i>Muzulmánok</i>	
– az USA-ban	1/059–063

N

<i>Nacionalizmus</i>	
– Angliában, 19. sz.	2/258–261
– Csehországban, 20. sz.	1/117–120
– Európában	1/046–048
– Franciaországban, 19. sz.	2/258–261
– Közép-Európában	1/049–052
– Németországban, 1919 után	1/120–123
– Oroszországban	2/183–186
– Ukrajnában	4/459–462

<i>Nagy-Britannia</i>	
1. Anglia	

<i>Nationalities Papers (folyóirat)</i>	
– oroszországi és kelet-közép-európai szám	2/181–182
<i>Négerék</i>	
– az USA-ban	3/345–347
<i>Német–cseh kapcsolatok</i>	
– a kisebbségek kezelésében	2/218–222
<i>Németek</i>	
– Csehországban	2/218–222
– Dél-Tirolban	4/513–515
– Magyarországon	1/068–071
– Romániában	1/066–067
	2/195–196
	3/377–379
	4/523–525
<i>Német–lengyel kapcsolatok</i>	
– a kisebbségek kezelésében	2/218–222
<i>Németország</i>	
– kiűzött németek befogadása	3/363–365
	4/521–523
– nacionalizmus, 1919 után	1/120–123
– romániai emigráns írók	1/066–067
	2/195–196
<i>Nemzetállami koncepció</i>	
– Bulgáriában	3/340–342
<i>Nemzetek</i>	
– Közép-Európában	4/494–497
<i>Nemzetek fölötti közönség</i>	
– Európában	1/043–045
<i>Nemzeti mozgalom</i>	
– a szlovák értelmiségiek körében	2/167–168
<i>Nemzeti tudat</i>	
<i>lásd identitástudat</i>	
<i>Nemzetiségek, Nemzetiségi</i>	
<i>lásd Kisebbségek, Kisebbségi</i>	
<i>Nemzetközi konfliktusok</i>	2/245–247
<i>Nemzetnév</i>	
– a szlovákoké	1/082–083
<i>Népdal</i>	
– a németeké Szlovákiában	3–361–362
<i>Népességmozgás</i>	

<i>Id. Migráció</i>	
<i>Népi vallásosság</i>	
– a Vajdaságban	2/193–195
<i>Néprajzkutatók</i>	
– kárpátaljai magyarok körében	2/138–147
<i>Nyelvjárások</i>	
– gorálok Szlovákiában	2/201–202
<i>Nyugat–Európa</i>	
– védelmi és biztonságpolitika	2/227–229

O

<i>Olaszország</i>	
– a dél-tiroli kisebbség politikai modell	4/513–515
<i>Oroszország</i>	
– finnugor kisebbségek	2/186–189
– moldvai kapcsolatok	2/175–181
	4/462–465
– nacionalizmus	2/183–186
– a Nationalities Papers különszáma	2/181–182
– pravoszláv egyház	1/095–098
<i>Orosz–ukrán konfliktus,</i>	
1917–1918	2/252–253
<i>Országnevek</i>	
– szláv népeké	3/390–392

Ö

<i>Önrendelési jog</i>	2/241–245
<i>Öregkori szegénység</i>	
– a Székelyföldön	3/327–332

P

<i>Politikai mozgalmak</i>	
– a vajdasági magyarok körében, 1920–1942	4/516–518
<i>Pravoszláv egyház</i>	
– Oroszországban	1/095–098

R

- Református egyház*
– Magyarországon és Romániában 2/230–237
- Régió kutatás*
– Erdélyben, Magyarországon és Romániában 2/133–135
- Románia*
– 1996 után 3/323–327
– kisebbségi törvénytervezetek 3/384–387
– magyar kisebbség 4/506–508
– német irodalmárok emigrálása 1/066–067
2/195–196
– német kisebbség 4/506–508
– református egyház 2/230–237
lásd még Erdély, Kolozsvár, Székelyföld
- Román–magyar viszony* 2/215–218
4/497–501
- Rutén–lengyel konfliktus, 1907* 3/398–400

S

- Sajtó*
– magyar lapok Csehszlovákiában, 1918–1920 3/348–349
- Söllner, Werner* 1/066–067
- Statisztika*
– észak-erdélyi, 1942–1944 4/519–521
– magyarországi kisebbségi, 1784–1992 1/016–028
- Svédország*
– finn bevándorlók 2/189–192

Sz

- Székelyföld*
– életformaváltás 2/160–164
– fazekasság 2/206–208
– öregkori szegénység 3/327–332

l. még Erdély, Románia

- Szent Anna–kultusz*
– a Vajdaságban 3/357–359
- Szeparatizmus*
– Transznisztríában (Moldva) 2/175–181
- Szilágyi Domokos* 1/064–066
- Szlavisztika*
– Horvát Szlavista Kongresszus, I. 1/078–079
- Szlávok*
– országnevek 3/390–392
- Szlovák Alkotók Uniója* 2/168–169
- Szlovák etnográfia forrásai* 4/488–491
- Szlovákia*
– belpolitikai helyzet 4/457–459
– goralok 2/201–202
– helynevek 1/077–078
– konferencia a kisebbségek múzeumairól 2/210–214
– magyar kisebbség 3/366–369
4/502–506
– német kisebbség 3–361–362
– története 4/444–448
– zsidók 1/115–117

l. még Csehszlovákia

- Szlovák–magyar kétnyelvűség* 4/483–485
- Szlovákság*
– értelmiségi nemzeti mozgalmak 2/167–167
– nemzetnév 1/082–083
- Szlovénység-tudat* 3/335–338
- Szociológiai helyzetkép*
– a Bánságról 4/418–433
- Szuverenitás* 3/314–319

T

- Táplálkozási tabuk*
– a világvallásokban 3/356–357
- Társadalmi szerződés*
– a kisebbségvédelemben 3/382–384

<i>Temetők</i>	
– a Vajdaságban	1/074–077
<i>Törökország</i>	
– külpolitika	4/467–470
<i>Transznisztéria (Moldva)</i>	
– szeparatizmus	2/175–181
<i>Tudományos élet</i>	
– Erdélyben, 1919–1930	1/072–074

U

<i>Ukrajna</i>	
– belpolitika	2/238–240
– folklór	3/360–361
– identitástudat	1/047–077
– migráció	2/182–183
– nacionalizmus	4/459–462
<i>Ukrán–orosz</i>	
<i>konfliktus, 1917–1918</i>	2/252–253
<i>USA</i>	
– cseh és morva kisebbség	3/343–345
– etnikai paradigmák	4/470–472
– fekete egyházak	4/511–512
– ír kisebbség	1/059–063
– négerék	3/345–347
<i>Utódállamok</i>	
– gazdasága Jugoszlávia megszűnte után	3/332–335
– nemzetiségei a Monarchia megszűnte után	1/112–115

V

<i>Vajdaság</i>	
– identitástudat	3/284–298

– könyvtárak magyar állománya	2/148–152
– magyar irodalom	2/193–195
	4/480–482
– magyar politikai mozgalmak, 1919–1942	4/516–518
– népi vallásosság	2/193–195
– régiónkutatás	2/133–137
– Szent Anna–kultusz	3/357–359
– temetői folklór	1/074–077
– vallási tudat	3/284–298
<i>lásd még Bánság, Jugoszlávia</i>	
<i>Választások</i>	
– Bosznia–Hercegovinában	3/369–371
<i>Vallásgyakorlás kisebbségi nyelven</i>	
– lengyelországi litvánok	2/257–258
<i>Vallási tudat</i>	
– a Vajdaságban	3/284–298
<i>Vegetáriánus házasságok</i>	
– a (Nagy-)Jugoszláviában	2/170–172
<i>Világvallások</i>	
– táplálkozási tabuk	3/356–357
<i>Visztula–akció</i>	3–392–393

Zs

<i>Zsidók</i>	
– Lengyelországban	3/393–396
	3/396–398
– Szlovákiában	1/115–117

Összeállította: Futala Tibor

KÓDEX

KÖNYVÁRUHÁZ ÉS TANKÖNYVCENTRUM

1054 Budapest, Honvéd u. 5 (Báthori u. sarok)
Telefon/Fax 332-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvartási idő

<i>Hétfőtől szerdáig</i>	<i>9–17 óráig</i>
<i>Csütörtökön</i>	<i>9–18 óráig</i>
<i>Pénteken</i>	<i>9–16 óráig</i>

A magyar kiadók, nyelvkönyvek, szótárak, a Nemzeti Tankönyvkiadó és az alternatív tankönyvkiadók szinte teljes választékával, CD, CD-ROM, VIDEO készlettel állunk az egyéni vásárlók és az intézmények rendelkezésére.

ENGEDMÉNYEINK

Könyvtárak, könyvtárosok, iskolák pedagógusok részére készpénzes vásárlás esetén magyar nyelvű könyveknél 20%, idegen nyelvű könyv, szótár, lexikon, hangzó anyagok, video vásárlásánál 10% engedményt adunk.

KISEBBSÉGGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL



Etnikai nacionalizmus a világrendszerben (Scherrer, Ch. P.)

A nemzeti kisebbségi jog Kelet-Európában (Henning, D.)

Etnikai kisebbségek Magyarországon; demokrácia és konfliktuskezelés (Göncz K. – Geskó S.)

„Nagy Szerbia” árváinak keserű jövője (Derens, J. A.)

Törökország kurd problémája (Barkley, H. J. – Fuller, G. K.)

Nyugatosodó Oroszország és Kína (Mandelsbaum, M.)

Multikulturális társadalmak létrehozása: Ausztrália, Nagy-Britannia

*

1848. március 15. – a túloidalról (Hermann Róbert)